Розбиваю громи

Повість

ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ "ВЕСЕЛКА"

Київ — 1967

Малюнки В. КАЛУГИ

РОЗБИВАЮ ГРОМИ

Якщо ти не дірявий човен, то допливеш—

Східна мудрість

ПРОЛОГ

ДЗВІН СЕРЕД ПІТЬМИ

Яріла гроза.

Вона зненацька насіла — як це завжди буває в горах, — вихопилася зза верховини, заховала сонце, огорнула виднокіл. Щойно було ясно, тепло, ялиці та смереки стояли в голубому мареві, полонини пахтіли квітами, свіжо дихали травами. А за одну хвилину де все те й поділося!

Молочно-білий туман поповз по груні, потемніли ліси, наїжачились грізними зубцями, зникли за чорними хмарами верхів’я гір. А потім страшно грякнуло, розпанахало фіолетово-білою зміюкою небо, покотило долинами розгонисту громову луну. Здавалося, прорвалося небо.

Діти розгублено оглядалися — куди податися? Коли ж потоки зливи нагло впали з неба, за одну мить вимочивши їх до кісток, кинулись під захист столітньої ялиці. Скулилися під стовбуром, цокотіли зубами, злякано здригаючись, коли блискавиця вдаряла десь недалеко в скелю або високе дерево.

Гриць засунув руки між коліна, щоб зігрітися, біляве волосся облипло йому голову, з носа дзюрчав потічок дощу. Хлопець трусився, сердито поглядав на Васю, бурчав:

— А все через тебе! Підмовив! Важко було садити йому ялинки! А тепер що буде?

Вася зиркнув на товариша, в його великих чорних очах спалахнуло обурення.

— Я ж не тягнув тебе силою? Бач який! Тонкошкурий! Доки було добре — радів! А припекло — лаєшся!

— Мовчіть краще, — тихенько попросила Ніна, з острахом дивлячись на сіру стіну зливи. — Треба щось робити. А то ми простудимось. Та ще й загубимось.

— Не загубимось, — запевнив Вася.

— Хоробрий який, — пробурмотів Гриць, спльовуючи набік. — А ти знаєш, куди йти?

— Знайдемо.

— То, може, краще йти? — з надією запитала дівчинка.

Вася доглянув у її темно-сірі очі, підвівся.

— Справді, краще йти. Ходімо цією долиною — кудись вийдемо.

— Мудрець, — хмикнув Гриць. — "Кудись вийдемо..."

— Чого ти все бурчиш? — розсердилась Ніна.

— Це я бурчу? — розгнівався Гриць.

— А хто іще? — Ну й іди зі своїм Васьком!

— Ну й піду! Залишайся сам і скигли! Ходімо, Васю!

— Ходімо!

Вася вискочив з-під ялиці, дівчинка — за ним. Вони почали обережно спускатися вниз по схилу, перескакуючи через потоки води, що з шумом струмилися з гори, гнівно пінячись.

— Гей, заждіть!

Ніна оглянулись. Гриць вистрибом біг за ними. Дівчинка лукаво усміхнулася, обтерла долонею мокре обличчя.

— Чого тобі?

— Я з вами!

— А ти ж хотів мокнути під ялиною!

— Найшли дурня!

— Гаразд, — примирливо сказав Вася. — Киньмо сварки. Треба шукати дорогу. А то ж у таборі ґвалт!

Гроза не вщухала. Хмари стали ще похмурішими, а може, просто надходив вечір. Потемніло так, що не видно було за десять кроків. Тільки примарне сяйво блискавиць вихоплювало з того мороку скелі та дерева. Благенькі сандалії на ногах дітей розкисли, розповзлися.

Вася зупинився біля двох скель, що зійшлися верхів’ями, радісно скрикнув:

— Грицю, Нінко! Тут сухо, перечекаємо!

— Чого ми тут дождемося? — плаксиво запитав Гриць.

Дівчинка мовчки шаснула за Васею до схованки. Мигнула блискавиця, осяяла невелику печеру. Там було сиро і прохолодно, в кутку стрибало дві жаби.

— Ой! — злякано скрикнула Ніна. — Жаби!

— Вони не кусаються, — обізвався Вася.

Ніна викрутила спідничку, блузку, знову наділа. Присіла в куточку, зацокотіла зубами.

— Якби вогонь… Холодно!

— Хай твій мудрий Вася викреше з каменя, — єхидно кинув Гриць. — Він же все вміє! Він всюди хоче бути найрозумнішим! "Нащо нам садити ялинки? Ми підемо в гори, знайдемо заповітну печеру, а там — скарби Довбуша!" А що вийшло? Намокли, як кошенята! Та ще в таборі буде скандал! Та ще напишуть у школу, та догану перед строєм! О! Будуть тобі скарби Довбуша!

Вася мовчав. Не озивалася й Ніна.

А темрява густішала. Ховала в своїх неосяжних обіймах весь світ, змагалася в нещадному двобої з ярими блискавицями. І зненацька в той поєдинок вплівся дивний звук.

Він був настільки несподіваний, що діти спершу не звернули на нього уваги. Потім Вася насторожився, прислухався. Ніна вражено сказала:

— Ніби дзвін…

— Дзвін, — повторив ствердно Вася.

Крізь шум потоків і гуркіт грози справді долинав гук дзвону. Спочатку він був низький і тривожний — бам, бам, бам! Згодом обізвалися ще два голоси — вищі, гучніші— дзінь-бом! дзінь-бом! дзінь-бом! І ось уже сплелися вони в грайливому, бадьорому поєднанні, ніби кидаючи виклик грозі, — бам-дзінь-бом! бам-дзінь-бом! бам-дзінь-бом!

— Що це? — зачудовано прошепотіла Ніна. — Як гарно!

— Дзвонять, — сказав Вася. — Там люди!

— Може, це нас кличуть? — з надією озвався Гриць.

— Як би там не було — біжімо! — мовив Вася.

Діти вибралися зі схованки. Стіна зливи впала на них. Вони прислухалися до веселого, закличного дзвону, бігли йому назустріч по кам’янистому грунті. По високих, густих травах, попід кронами товстелезних буків, між густючими молодими ялинками, через гривасті, брудні потоки.

Над ними з лускотом кришилося небо, по ньому скакали у вогняному вихорі казкові вершники, метали довжелезні покручені стріли на землю. Та над всім тим жахом урочисто і заклично співав чарівну пісню дзвін— бам-дзінь-бомі бам-дзінь-бом! бам-дзінь-бом!

Діти видерлися по схилу на гору, зупинилися на труні. Внизу видно було серед суцільної темряви кілька вогників. Один з них горів зовсім недалеко. Звідти чувся гук дзвонів. В спалаху блискавиці вирізьбилася невелика дзвініця поряд з віковими ялицями. В ній унизу світилося маленьке віконце.

Діти наввипередки кинулись туди, розбризкуючи воду, що наситила густі трави. Біля дзвініці зупинилися. Вася піднявся по кам’яних східцях до темних дверей, загупав кулаком. Дзвони ще вдарили кілька разів і поступово затихли.

За дверима важкі кроки, шамотіння. Щось заскрипіло, в чорному прямокутнику засіріла висока постать. Сяйнула блискавиця. Діти побачили коренастого літнього чоловіка з густою кудлатою бородою, в кептарі.

— Діти, — чи то вдоволено, чи то здивовано сказав він густим басом. — Стрибайте сюди!

Вася метнувся в затишок, за ним Ніна і Гриць. Вони опинилися в невеликій кімнаті. На старезному темнокоричневому столі стояла гасова лампа. В грубі гоготіло яре полум’я.

— Тепло, — не вірячи собі, зітхнула Ніна.

— Роздягайтесь, — скупо мовив чоловік, входячи до кімнати. — Сушіться. А то — біда.

Діти швиденько поскидали мокрі лахи, простягли їх до груби. Вбрання парувало. Ніна, примруживши очі, задоволено тулилася ближче до вогню.

— Звідки? — запитав чоловік. — Чого серед ночі блукаєте?

— З табору, — пояснив Вася, сьорбаючи носом. — Піонерського, міжнародного. Знаєте? Недалеко тут, на перевалі…

— Знаю.

— Організована поміч лісництву. Посадка ялинок. О! А ми не захотіли. Скучно. Так ми вирішили шукати скарби Довбуша. О! А потім — гроза! Ми заблудилися. А потім — ваш дзвін. Якби не він, то…

— Гм, — сказав чоловік чи то схвально, чи то осудливо. — Скарби Довбуша…

— А ви хто? — запитала Ніна.

— Дзвонар я. Дзвонар з діда-прадіда.

— Що — для церкви дзвоните?

— Закрита церква, — пояснив чоловік. — Вже давно. Я сам дзвоню. На пожежу, не дай бог, на похорон, на загальні збори. Далеко чути. Або на грозу.

— Як на грозу? — здивувався Вася.

— А от так, як сьогодні!

— А нащо?

— Розбиваю громи.

Діти вражено дивилися на дзвонаря, перезиралися.

— Розбиваєте… громи? — перепитав Вася.

— Еге ж…

— І помагає?

Чоловік усміхнувся.

— Аякже. Ось, видите, вам помогло. Знайшли дорогу. Ну, сушіться, а я ще подзвоню. Гроза ж не вщухає…

Він повернувся, вайлувато протиснувся в двері. Діти чули, як скрипіли під його ногами сходи на дзвіницю.

— Що ж це таке? — прошепотіла Ніна.

— Може, божевільний? — озвався Гриць.

— Сам ти божевільний, — розгнівався Вася. — Якби не він, то ми б ще й досі дрижали в горах!

— Якби не ти, то ми б спали в ліжках, — огризнувся Гриць.

— Ти панянка, — сплюнув Вася. — Лиш трошки щось не так, зразу скиглиш! А ще мрієш про польоти в космос!

— А ти хвастун! — скипів Гриць. — Казав — скарби Довбуша, скарби Довбуша! А де вони?

— А те, що стріли, — хіба не цікаво? Оцей чоловік, що розбиває громи?

— Як же, так і розбиває! — засміявся Гриць. — Запитаєш Івана Гнатовича, фізика нашого. Він тобі скаже, чи можна розбивати громи. Забобон. І все!

Заглушуючи їхню сварку, згори знову пролунав гук дзвону. Потім зазвучали веселі підголоски.

Вася хутенько одягнув підсушені шорти й курточку, рушив до дверей.

— Куди ти? — стривожилась Ніна.

— А на дзвіницю.

— Чого?

— Послухаю…

— Хай іде, — сказав Гриць. — Хай мерзне, як дурний…

Вася не відповів на образу.

Вгору вели вузькі сходи. Вся дзвіниця гула, дрижала від дзвону, в широкі щілини між дошками миготіли блискавиці, зловісно шуміли десь недалеко потоки.

Хлопець вийшов на вузький майданчик, обгороджений високим бар’єром. Під навісом стояв дзвонар і, ледве рухаючи руками, смикав за вірьовки, прив’язані до бил. Дзвони грайливо хиталися, весело співали — наперекір лютій стихії, на зло грому й блискавицям! Вася нишком

стояв на сходах, дивився на дзвонаря, щулився від пронизливого вітру. "Забобон", — чулися йому Грицеві іронічні слова. "Божевільний". Та чому ж так радісно стояти отут, на холоді, і дивитися на цього мовчазного, впевненого, суворого чоловіка. Там, внизу, безтурботно сплять люди, над ними котяться громи, шумить злива… Лише дзвонар не спить. Море пітьми облягає його, нікого нема поряд, небеса загрожують знищити його, спопелити, а він не боїться, стоїть, дзвонить — один проти цілого неба.

Розбиває громи!

Чоловік оглянувся, побачив хлопця. Одною рукою продовжував дзвонити, другою притягнув Васю до себе, Щржрив кептарем. Хлопцеві стало затишно, тепло, у вусі відлунював стук серця дзвонаря.

Стук-стук-стук! — невтомно б’є серце.

Бам-дзінь-бом! — закликає дзвін.

Гуррр-гар-гурраа! — лютує над горами гроза.

Нарешті почувся лагідний голос:

— Ходімо, хлопчику. Гроза затихає.

Вони спустилися вниз. Ніна та Гриць сиділи біля грубки, обнявши руками коліна. Побачивши дзвонаря, Гриць жалібно сказав:

— А їсти хочеться! Здається, весь світ з’їв би!..

Дзвонар добродушно всміхнувся. Між волоссям, що густо вкривало його обличчя, блиснули ласкою ясні очі.

— Навіщо ж весь світ? Є хліб. Є картопля. Зараз спечемо. В попелі. Потерпіть.

Дзвонар притягнув до грубки чотири обрубки пнів. Звелів дітям сідати на них і сам теж сів. Розкривши дверцята, поворушив жар, розгорнув його, укинув картоплю, потім затрусив попелом. А вже згори засипав товстим шаром жарин. Після того він поклав вузлуваті, бронзові руки на коліна, задумався про щось своє, непорушно дивячись на вогонь. Чорно-сиві брови зійшлися докупи, між ними пролягала глибока зморшка. Здавалося, що дзвонар чогось гнівається. Та очі в нього були прозорі, добрі, і у всій зігнутій постаті вгадувалися лише ласка й безпосередність.

Дзвонар перший порушив мовчанку. Не повертаючись до дітей, він запитав:

— То звідки ж ви?

— З Київщини, — сказав Вася.

— Всі троє?

— Еге. Нагородили нас путівкою в табір. Нінку за відмінне навчання. Грицька — за організацію стінгазети, а мене — за геологічну колекцію…

— Молодці, — похвалив дзвонар. — А мене звати вуйко Йван. А прізвище — Стотисячний.

— Стотисячний? — здивувався Гриць. — То ви, мабуть, були багатим?

— О, ми були пани, — усміхнувся дзвонар, — на трьох одні штани, та й ті не наші. Не вгадав, хлопче, звідки пішло прізвище. То мій прадід, коли ще була панщина польська, ходив у опришки…

— Як Довбуш? — запитав Вася.

— Еге. Запалив він свічки не одному пану. Потім спіймали його. Привезли до панського двору. Катували страшно. Перед всім селом. Хтів пан, щоб поклонився опришок йому, щоб зрікся бунтарства. Навіть помилувати обіцяв, дарувати життя, коли покається! Не зігнувся прадід, гордо сказав: "Всі рівні перед сонцем. Всі народжуються однакові — і пани, і хлопи... Не поклонюсь, не бувати цьому! Волію краще згинути!"

— Здорово! — не стримався Вася. — То був справжній герой!

— Еге ж! — згодився дзвонар, тяжко зітхнувши. — Як тільки він сказав отаке, пан гнівно закричав: "Бидло нещасне! Ще сміє вважати себе рівним з панами! Ти хлоп стотисячний! Панів — одиниці, а вас тисячі! Віднині весь твій рід буде стотисячний! Таке моє веління — хай буде прізвище їхнього роду — Стотисячні!" Вислухав те прадід, усміхнувся гордо: "Гей, дурний пане! Добре прізвище дав нашому роду! Бо тебе шляк скоро трафить, маю на те надію, а наш рід — стотисячний — на віки вічні залишиться!"

Люто скарали гордого опришка. Вмер пан. Щез і весь рід його, як і пророкував прадід. А ми — живемо. Бо стотисячні. І вічно будемо жити...

Дзвонар замовк. Мовчали й діти. На очах у Ніни стояли сльози. Стотисячний спостеріг те, погладив широкою долонею голову дівчинки.

— То давня байка, не сумуйте. Думайте про нинішнє, про живе. Краще повідайте мені, чого ж вас понесло у гори. Адже й загубитися можна серед лісу, і на сніданок ведмедю потрапити...

— А що — є ведмеді? — злякався Гриць.

— А є. Там такі вуйки ходять, що страх. Мало їх лишилося, а все ж є...

— От бач, — визвірився Гриць на Васю. — А ти, не спитавшись броду, поліз! А якби ведмідь!..

— Вовків боятись, в ліс не ходить, — одрубав Вася, зневажливо глянувши на товариша.

— Теж правильно, — схвально сказав Стотисячний. — Та чого ж ви втекли від своїх?

— Бо нудно, — зітхнув Вася, замріяно дивлячись на вогонь. — Ходити по схилу, садити ялиночки… А вони менші за бур’ян. Манюсінькі! Курям на сміх! От якби щось геройське! Щоб подвиги всякі, бої, походи, як колись лицарі. Ото я розумію! А то — псі! — ялинки!

Дзвонар нахмурився, покрутив докірливо кудлатою головою.

— Ей, хлопче, не так мислиш. Ковзаєш, як вітер над горою, а глибше копнути не мож! Всякі лицарі були, Василю. Хрестоносці керваві огнем і мечем нищили чужі краї заради бога… Всякі й битви гриміли… Еге, скільки даремної крові пролилося на землі! То лише діти малі весело грають у вояків та війну, а справжні бої невеселі, страшні. Нема чим тішитись, дітки мої, в битвах. Захищати край свій, як нападе хтось, — тота вправа необхідна. Але краще без бойні!..

— Я не про тих лицарів, — гаряче заперечив Вася. — Я про справжніх лицарів. Ось запорожців називали в народі лицарями!

— І правильно називали. Та минули ті часи. Нині лицарство треба в іншому ділі проявити.

— Без бою?

— Чому ж? Бій не вщухає, дітки мої. Еге ж, не вщухає ні на хвилинку. В житті… На тому полі теж потрібні свої лицарі.

— Вуйку Йване, — озвалася зацікавлена Ніна, — а скажіть нам ясніше.

— Ясніше? — усміхнувся Стотисячний, чухаючи бороду. — Можна й ясніше. От, скажімо, йдеш ти в лісі по стежині. А попереду бачиш стару бабусю. І несе вона тяжкий пук хмизу. Що треба зробити?

— Помогти, — сказав Вася.

— Ну от, зрозумів. Або їде вуйко конячиною по шляху. А вона старенька, не тягне, а він її лупить-лупить, ажно та бідолаха не перерветься, дух з неї випирає. Що маєш робити?

— Схопити бук, — скрикнув Вася, — і періщити того вуйка!

— Ну, то занадто! — засміявся Стотисячний. — Хоч і по-лицарськи. Треба того ката зупинити, пристидити, аби совість згадав, аби пам’ятав, що не можна над живою твариною збиткуватися! Отак, дітки, й запам’ятайте, що справжньому лицареві завжди є справа в житті. Малому, слабому поможи. Немічного не скривдь. Ображеного захисти. Правду підтримай. Неправді не поклонись, аби навіть тебе над прірвою поставили…

— А як страшно? — понуро запитав Гриць. — Ти будеш того вуйка стидити за коня, а він тебе києм по ребрах одстидить!

— То й який же ти в біса лицар, — здивувався дзвонар, — коли боїшся кия? Тоді про справжні бої нічого й думати!

— Він і в трамваї місця жінкам не вступає, — сказала Ніна. — Що, хіба неправду кажу? Як їздили ми в екскурсію, то ти сидів, а стара бабуся біля тебе стояла…

— А чого вона не сказала? — сердито озвався Гриць. — Якби сказала, то встав би…

— Ну хіба то лицар — по проханню? — розвів руками Стотисячний. — Лицар той, хто сам, серцем своїм відчуває, що діяти. Лицар завжди захистить красу, любов і вірність. От ви покинули садити ялинки. І тим зрадили лицарству.

— Як то? — здивувався Вася.

— А так. Ліс любите? — Любимо.

— От-от. І гарно в ньому, і звірята всякі, і гриби ростуть, і ягоди всякі. І на будівлі він, і на меблі. Треба помогти лісу, не ждати, поки він сам виросте. Ти ось кажеш — манюсінькі ялинки! А великі з таких і ростуть. То ж діти лісу. А діти — ой як потребують захисту, як і людські та звірині діти. А ви — по скарби Довбуша побігли. А може, то найбільший скарб Олекси — ліси Карпатські! Може, він нічого так не любив, як зелені полонини, та ліси дрімучі, та гори наші високі! А ви кажете — лицарі! Захистіть, дітки, красу, сійте красу — тоді я назву вас лицарями… Еге, вже картопля спеклася. Будемо вечеряти…

Стотисячний викотив одну за одною почорнілі картоплини, поклав їх на підлозі біля грубки, добув сільницю, окраєць хліба, кілька цибулин.

— Їжте і лягайте спочивати. Ось тут, на стіні, кожух, плащі. Стеліть і спіть. А я побіжу до сільради, дзвонити треба…

— Куди?

— Як то куди? Ви втекли і по всьому? А люди ж вас шукають, бідкаються? Може, за вами пішли, мокнуть на дощі. Треба подзвонити в табір. Я хутенько…

Дзвонар вийшов з кімнати. Глухо стукнули двері.

Вася поглянув йому вслід, прислухався. Гроза стихла. Тільки десь далеко в горах відлунювали громи.

— Ох і незвичайний вуйко, — зітхнула Ніна.

— Дуже, — кивнув Вася.

— Давай краще лупити картоплю, — мовив Гриць. — С-с! Гаряча!

— Зате пахуча! — перекидаючи бараболину з долоні на долоню, сказав Вася.

— Хлопці! — задумано поглянула у вікно дівчинка. — А цей дзвонар сильно сказав…

— Що сильно? — не зрозумів Гриць, жадібно ковтаючи смачну, розсипчасту картоплю.

— Лицарі краси… Треба розповісти в таборі.

— Точно! — зрадів Вася. — Клуб лицарів краси організувати. Або краще — спілку. О! Спілка лицарів краси. Звучить?

Гриць скептично усміхнувся, потім подумав, заявив схвально:

— Годиться. Можна значок: лицар краси.

— А затим піде по всій країні, — захоплено сказала Ніна. — Ще сильніше, як тимурівці. Хто стане лицарем краси — той вже у всіх на виду.

— Ти спочатку виправдайся за втечу, — скривився Гриць, наминаючи житній хліб.

— Не треба вам виправдовуватися, — похитав головою Вася. — Я винен, так і скажу піонервожатому. Хай карають. А тоді розповімо про спілку лицарів краси…

* * *

Вже позаду піонерська лінійка, і догана, і гарячі, виховні виступи вожатого та піонерів. Вже порушники режиму сказали, що вони більше не будуть, що вони назавжди запам’ятають гострі слова товаришів. І знову життя табору ввійшло у колію звичайності — хто побіг ганяти волейбольний м’яч, хто грати в шахи, хто розучувати нову хорову пісню, хто монтувати макет штучного супутника…

А Вася з Ніною піймали піонервожатого біля купального басейну. Той здивовано глянув на них, наморщив біляві брови.

— Чого вам? Мало догани?

— Та ні, Колю! Ми з іншою справою. Дуже важливою!

— Викладайте!

— Є ідея, — сказав Вася.

— Надзвичайна, — додала Ніна.

— У мене самого вагон надзвичайних ідей, — зітхнув Коля, жалібно закотивши очі під лоба.

— Такої тобі до смерті не придумати, — запевнив Вася.

— Ну, викладай твою ідею!

— Вона не моя…

— Все одно — я слухаю.

— Колю, — перебила нетерпляче Ніна, — треба організувати спілку…

— Спілку лицарів краси, — додав Вася, широко розплющивши великі чорні очі. — О!

— Яку спілку? — підняв руки Коля. — Якої краси?

— Спочатку в нас у таборі, — сказав Вася. — А потім — по всьому Союзу. Класно?

— Точніше! — гаркнув Коля. — Я, крім захоплених слів, нічого не збагну! Звідки це у вас? Хто навіяв такі химерні ідеї?

Вася, хвилюючись, розповів про зустріч з Іваном Стотисячним. Про дивну бесіду. Про сердечні слова дзвонаря.

Коля мовчки вислухав Васю, хмикнув, насмішкувато глянув на рожеве личко Ніни, почухмарив потилицю.

— Знаєте що? — рішуче сказав він. — Щоб я більше не чув таких утопій! Чоловік вам сказав добре слово, а ви одразу лізете на всесвітню арену! Ех ви, герої! Лицарства захотіли! Ви спочатку будьте добрими піонерами, а потім комсомольцями. Що сказано в піонерському вітанні? "Завжди готовий!" До чого? До праці, до боротьби, до навчання! Працювати як треба? На "відмінно", ударно, отже, — красиво! І вчитися так само треба, і боротися, коли доведеться, з ворогами!.. Отже, не

дозволяю! Ніяких спілок. Ад’ю! Я пішов купатися. Викиньте з голови всякі ідеї, ще ви за вчорашнє не розквиталися…

Коля зник в купальні. Вася та Ніна лишилися ні в сих ні в тих.

— Бач, Васю, нічого не буде… — сумно мовила Ніна.

Вася закусив губу, вперто тріпнув чубом. В чорних очах загорівся вогник.

— Все ’дно буде така спілка. Не тепер, то в майбутньому. І не в значку справа. Можна носити значок лицаря, а тихенько робити гидоту. О! А треба, щоб людина була прекрасною і на людях, і на самоті.

— Знаю, Васю. То що ж подієш?

— А ми, знаєш, що зробимо?

— А що?

— Ми укладемо спілку з тобою.

Як зі мною?

— Спершу вдвох. Спілку лицарів краси…

— А Гриць?

— Він не захоче. Йому аби значок, та щоб у президії сидіти. Та щоб промови казати. А так він не захоче.

— А як ми вдвох… що зможемо?

— Навіть один зможе, Нінко, — впевнено заявив Вася. — Ти будеш захищати красу. Я. А там хтось побачить, потягнеться за нами. Людей же гарних багато. І піде так, від людини до людини. Без значка… Збагнула?

— Знаєш, — розгублено сказала Ніна, — це все ’дно, що навмання серед ночі людей шукати. Ми ще діти, люди скажуть, що збожеволіли.

— А згадай Івана Стотисячного! — вперто стояв на своєму Вася. — Він один, серед ночі, під грозою дзвонить. І вірить, що розбиває громи!

— Забобон! — зітхнула Ніна.

— Але ж той забобон врятував нас. Може, спілка краси комусь допоможе?

— Не знаю, Васю, — жалібно сказала Ніна, мнучи в руці косу. — Сміятися будуть.

— Хто?

— Та всі.

— То й хай сміються! Хіба ти соромишся діяти, як лицар краси?

— Виділятися серед інших? Скажуть — задавака!

— А не бояться ж виділятися серед інших хулігани? — нахмурився Вася. — І їх ще й бояться. А прихильники краси соромляться виділятися. Дивно! Та силувати не буду. Не хочеш — як хочеш!

— Я подумаю, — пообіцяла Ніна.

— Я сам тоді укладу таку спілку, — сказав Вася.

— З ким?

— А з собою…

— Пхе. Ніхто й не взнає.

— Нічого. Колись взнають. І буду робити так, як казав Іван Стотисячний. Чуєш, Нінко? Буду розбивати громи!

— Або грім тебе! — сказала дівчинка.

— Ну й хай! А я все-таки буду.

ЧАСТИНА ПЕРША

ПЕРШИЙ ГРІМ

Неправда, виростаючи в могутність, ніколи не стане правдою.

Рабіндранат ТАГОР

1

Вася розплющив очі.

У вікно лилося сіре проміння ранку, гули машини, деренчали трамваї. На тлі неба поволі хиталося віття каштанів.

Під вікном, на килимі, лежав, скрутившись бубликом, кіт, посмикував уві сні довгими вусами. На стіні нечутно похитувався блискучий бронзовий маятник старовинного годинника.

Місто. Їхня квартира. А Васі приснилося село. Над Дніпром. Там він жив змалку з батьком та матір’ю. Батько був у тому сел головою колгоспу, а мати вчителювала. І жили вони в біленькій чепурній хаті. В ній так затишно, гарно, приємно. Під вікнами високі ружі, барбарис, троянди, в садку — столітні груші-гливи. А далі — лози, осокорник, стариця дніпровська, а там луки, а за ними — сам Дніпро.

Як славно було в селі! Ні тобі гуркоту, ні смороду. Вискочив з хати, а тут тобі й ліс поряд. Зробив з соняшничини "машину", сів верхи, включив яку завгодно швидкість і — до лісу. Приємно мчати по килиму золотаво-коричневої голтини, радісно вдихати ніжний, неповторний запах живиці, весело кататися на віковому пухнатому килимі мохів. А потім, коли стане жарко, гайда до ріки. Шубовсть у воду. Плин ясний, прозорий, і, як розплющиш очі під водою, видно зграї пічкурів. Вони не бояться людини, наближаються цілою армією до ніг, витріщають дурнуваті оченята, пощипують за литки...

Восени — школа. Учнів стрічає вчителька Надія Микитівна. Стара-старесерька, на одній нозі. Замість другої ноги — милиця. Ногу вона втратила ще в громадянську війну. Надія Микитівна ніколи не розповідала про себе, але старі люди казали, що вона була медсестрою в червоному загоні. Перев’язувала поранених. Потім їй самій розривна куля попала в ногу. І вбило у тому ж бою командира загону. А він був її нареченим. І залишилась Надія Микитівна сама-самісінька, та ще й інвалідом. Закінчила учительський технікум, стала учити дітей. Як. вона любила школярів! І на вигляд сувора, і бурчить часто, а глибоко в очах ніжність і сум. І материнська ласка. Всі відчували це, тому й любили Надію Микитівну...

Чарівно було в селі...

Батько вивів колгосп на перше місце в районі. Так писали в газетах. Приїжджали якісь поважні люди, говорили промови. А в батька на піджаку з’явився орден. Затим його послали учитися в Київ. А як повернувся — зовсім забрали з села. У Міністерство сільського

господарства. І мама з Васьком теж переїхали з привітної, тихої хатки в простору київську квартиру. В селі лишилася жити бабуся, материна мати, кіт Мавчик та кілька курей. Не захотіла бабуся їхати в місто. Сказала — де мій пуп заритий, там хай і мене поховають…

Задзвенів будильник. Вася звично відкинув ковдру, скочив на килим. Присів кілька разів, перевернувся догори ногами, пройшовся на руках. Зачепив кота. Кіт невдоволено нявкнув, розплющив око, позіхнув і знову задрімав.

Вася швиденько одягнувся, склав у портфель книги, зошити. Сьогодні перше вересня — перший день навчання. Восьмий клас.

На стіні зашипів старий годинник. Дзінь-бом! Дзіньбом! Дзінь-бом! Вісім разів. Звичні звуки нагадали Васі далекі Карпати, грозову ніч, Івана Стотисячного. Він заплющив очі і знову відчув себе на дзвіниці…

Гойдається ветха будівля, свище вітер, гнівно гуркоче небо, а йому навстріч котиться мідна звучна пісня: бамдзінь-бом! бам-дзінь-бом! бам-дзінь-бом!

Хлопець усміхнувся. Він же тепер лицар. Лицар краси. Скрізь і всюди захищати старих, немічних, помагати слабим, стримувати порушників дисципліни. Вчитися лише на п’ятірки. Казати всім у вічі правду. Не допускати, щоб люди нищили красу. І — поговорити з товаришами. Щоб не поодинці діяти, а гуртом. От здивуються вчителі. То не мають спокою зі всякими порушниками, а тут раптово в школі настає тиша, всі учні ввічливі, дружні…

Вася уявив тиху, спокійну школу. Хлопці у чистеньких випрасуваних костюмчиках, дівчата з усмішками… Позіхнув. А чи не скучно буде так? Не промчати вихором по коридору. Не проїхати на буфері трамвая. Не поганяти м’яча по вулиці. Гм…

Виглянув на кухню. Там нікого не було. Мама, певне, пішла на ринок. Раніше вона працювала в школі, викладала історію в старших класах. Учні дуже любили її уроки, бо вона не читала з підручника, а розповідала так захоплююче і зримо, ніби сама бувала в тих далеких краях. А ще мама розшукувала всякі старовинні та сучасні історичні книжки, просила кіномеханіка виписувати з кінопрокату фільми про історичних героїв. О, то були чудові уроки!.. А тепер мама не працює в школі, стала домашньою господаркою. Скільки вона сперечалася з батьком, а він знай товче своє: у мене така зарплатня, що цілком вистачить на трьох! Навіщо мені ще твоя мізерна ставка? Спочивай, гуляй, тримай квартиру в порядку. До нас видні гості ходять, незручно, коли господиня не при домі. Мама плакала, нудьгувала, та все ж не могла перемогти батька. А потім звикла. А може й ні. Хто знає? Тільки ж відпочивати їй ніколи. Квартира з чотирьох кімнат, доки вимиєш, вилижеш, вичистиш, доки звариш їсти, та ще й по магазинах, по базарах походиш…

Вася знайшов на столі котлети, какао. Все це було прикрите махровим рушником, щоб не прохололо. Хутенько поснідав. Потім вернувся до своєї кімнати, узяв портфель. Вже біля дверей згадав, що не помив посуду. Правда, він ніколи не мив його. Але ж віднині треба мити. Яка ж це краса — немиті тарілки? А хтось же їх мусить мити? Хто ж, як не мама? А чому вона, а не він? Сам набруднив, сам і вимий.

Вася, зітхнувши, поклав брудні тарілки та склянки в раковину, пустив гарячу воду. Помивши посуд, виделки та ложки, витер їх рушником, склав у буфет. Відчув дивну полегкість. От здивується мама, як прийде. Скаже — щось у лісі здохло.

Зиркнув на годинник. Вже пів на дев’яту. Треба бігти. Він вихопився на сходи, галопом помчав униз. Потім схаменувся, на вулицю вийшов повагом.

Йшов по тротуару, дивився, чи не треба комусь допомогти. Раніше таке йому і на думку не спадало, але ж віднині треба бути лицарем на кожному кроці.

Он дибає старенька бабуся. В одній її руці ціпок, а в другій — важкий кошик.

Вася підбіг до бабусі, схопився за кошик.

— Куди вам однести, бабусю?

Старенька з несподіванки одсахнулася, потягла кошик до себе. Замірилася на хлопця ціпком.

— Я тобі дам — однести! Ич, який спритний! Однесеш так, що тільки тебе й бачили!

— Та я, чесне слово, хочу помогти вам!..

— Люди добрі! — зарепетувала бабуся. — Однімає!

Навколо збиралася юрба, завихрювалася, гомоніла.

— Злодія спіймали! Кличте міліцію!

Вася зацьковано озирнувся, метнувся крізь натовп, йому дали двічі по потилиці.

Зупинився у порожньому під’їзді. Сльози душили хлопця. Образа розпирала груди. Як же так? Як же воно трапилося, що щире бажання обернулося гидкою комедією? Витер сльози. Нічого! Хай перший раз невдача. Хай! А він все ’дно буде діяти так, як підказує совість!..

2

Недалеко від школи, в алеї, Васі зустрівся п’яний чоловік. Кашкет у нього був збитий набакир, ніс почервонів, примружені очі дивилися на світ весело й цинічно. Він одкашлювався, спльовував на квіти, на газони, мугикав пісню: "Ой, Самара-городок… неспокойная я…"

Вася гидливо скривився. Чому він так себе паплюжить? Тепер же цей чоловік не людина, а лиш подоба людська.

Люди хутенько обминали п’яного. Вася підійшов до нього, торкнувся руки. Чоловік озирнувся, уздрів хлопця, широко усміхнувшися, розкрив обійми.

— А! Молодая смєна? Привєт, привєт! Може, клюкнем по рюмочці? Га? За кумпанію!

Сизі щоки п’яного блищали, в очах бігали лукаві вогники. Вася зітхнув, сказав сумовито, схвильовано:

— Навіщо ви губите себе, товаришу? На кого ви схожі? Всі йдуть, як люди, а ви… як свиня! Плюєте на квіти… Всякі слова погані говорите!

— Ги! — вирячив очі п’яний, одступаючи від хлопця. — Нравоученія! Я йому по-доброму предложив рюмочку, а воно… комизиться! Ах ти, хробак нещасний! Жидкость ти сельтерська! Вода ти газірованная! Та я з тебе київську котлету зроблю, курча ти недолежане! Ик! Квіточок йому жалко? Га? Та що я… гірший від тих паршивих квіточок?

— Стидно, — крізь сльози мовив Вася. — Що скажуть ваші діти й жінка, як побачать вас у такому вигляді?

— Ще й стидить! — здивовано-грізно рявкнув п’яний. — Та я з тебе мокре п’ятно зроблю!

Він розмахнувся, вдарив Васю кулаком. Перед хлопцем спалахнули іскри. Він скрикнув. Їх обступили люди, засюрчав свисток міліціонера. Знову почалася химерна, ганебна комедія…

З міліції Васю одпустили через півгодини. П’яниці пообіцяли за хуліганство п’ятнадцять діб, але те не радувало хлопця. Йому здавалося, що і міліціонери, і свідки дивляться на нього осудливо. Зайшовши у вестибюль школи, він глянув на свій відбиток у дзеркалі. Сорочка забруднена, під оком — чорно-синій ліхтар!

У широких коридорах школи гучно співали дзвінки. Починався другий урок. Учні в святкових убраннях мчали до класів, ніби на приступ фортеці. Вася ступив до свого класу. Тепер на дверях замість цифри "7" вже красувалося "8-А". Учні метушилися, ляскали кришками парт. Ніна сиділа на першій біля вікна парті, махала рукою. Вася глянув на неї, серце в нього радісно тьохнуло. Яка вона гарна-гарна сьогодні! Аж страшно дивитися!

— Що з тобою? — здивовано запитала Ніна. — І чому запізнився?

— Упав… Забігав у аптеку…

— Ну да, — не повірила Ніна. — Як це так можна впасти оком?

Староста класу Воловенко Сергій крикнув басом:

— Вася, хто це тебе розцяцькував?

— То він лицарем став, — іронічно примружився Гриць. — Десь на вулиці захищав нещасного алкоголіка! І одержав за геройство "орден"!

Вибухнув регіт. У Васиних грудях заклекотіла лють. Він показав Грицю кулака.

— Яким лицарем? — здивувався Воловенко. — Грицю, розкажи!

— Лицарем краси! — зневажливо кинув Гриць. — "Захищати красу, стояти за правду, помагати нещасним!" — передражнив Васю.

— Зрадник! — крикнув Вася. Він схопив біля дошки мокру ганчірку і жбурнув її. Гриць скрикнув. Ганчірка ляпнула йому просто в обличчя. Клас захоплено заревів.

— Оце так!

— Оце лицар!

— Так його, Васю! Хай не буде ябедою!

На порозі класу з’явився фізик Іван Гнатович. Шум негайно вщух, всі посідали. Лише Гриць стояв за партою і тримав у витягнутій руці ганчірку.

— Хто це зробив? — суворо запитав Іван Гнатович.

— Я, — сказав Вася.

— Навіщо?

— Він зрадник, — похмуро відповів Вася.

— Вийди з класу, — наказав учитель. — Сором тобі, Рибенко. Перший день навчального року — і така ганьба. Це ти в таборі міжнародному навчився?

— Я більше не буду, — понурившись, тихо сказав Вася. — Чесне піонерське.

— Вийди за двері і там гарненько обдумай свій вчинок. Після уроку поговоримо. А ти, Сіробаба, сядь. Передай ганчірку. І витри обличчя.

Вася стояв у коридорі, дивився у вікно. На подвір’ї сусіднього будинку безтурботно гралася дітвора. Щасливі! Для них все навколо ще радісне й безжурне. Справи дорослих здаються химерними й неістотними. А фортеці з піску, мечі з дерева, іграшкові пістолети, уявні машини — цілком реальні й суттєві…

Чому ж у нього так недоладно виходить? Прагне як краще, а виходить на гірше! Може, щось не так? Може, далекий дзвонар Іван Стотисячний лише смішний самітний мрійник, який калатає дзвонами в порожнечі?

3

Вони йшли по вулиці разом, Ніна була розгнівана її ображена. Кидала уривчасті, різкі слова:

— Комедіант нещасний! Мені соромно за тебе! Сміх і ганьба з твого лицарства. Не хочу навіть іти поряд з тобою.

— Ну то йди сама, — сердито кинув Вася. — Іди до Гриця. Він не буде тобі торочити про красу…

Дівчина спалахнула, зміряла хлопця нищівним поглядом темних очей.

— Ах, ти так? Тоді я не хочу знати тебе!

Вона круто повернулася, процокотіла каблучками по тротуару, зникла. Вася лишився сам.

Він похмуро пройшовся по алеї між тополями, сів на лавці, замислився. Послухати Ніну? Забути сердечні слова старого гуцула? І жити, як раніше, не звертаючи уваги на слабих, нещасних, ображених, злих? Вони самі собою, а він сам собою. Так спокійніше. Ніхто не вилає, не вдарить, не насміється… Ні, ні! Нізащо! Він не схилиться перед глузуванням, не послухається скептиків. Є багато добрих людей. Треба рівнятися на них.

Та неприємності на цьому не скінчилися. Вася збагнув це, переступивши поріг квартири. Батько уже був дома. Він сидів за столом — повний, поважний, — смачно жвакаючи, їв сосиски з капустою. Іронічно подивився на сина.

— О, поглянь, Ярино! Відзнаку приніс. Чудово, чудово! Звідки ж цей "орден"?

— Що з тобою, Василечку? — сплеснула руками мати, кидаючись до сина.

Він кріпився, кріпився, але нарешті заплакав, ховаючи обличчя на грудях у матері.

— Не маж його, скільки казав! — гримів батько. — Суворо треба! А то бач, до чого докотився? В школі нахуліганив, на вулиці щось встругнув! Мені з школи повідомили! Признавайся, що утнув?

Мати зазирала синіми-синіми очима в обличчя сина, зм’якшувала громові погрози батька ласкавими словами:

— Всяке буває, не кричи на нього! Забув, як сам у дитинстві самопали майстрував? А я — ого, якою розбишакою була! Одного разу малих дітей повитягала на клуню, зробила гайстрине гніздо, повмощувала їх там. А назад злізти боялися. Дорослі побачили, таких припарок дали мені, що сісти ніяк було!

— Хороший педагог з тебе! — бурчав батько. — Розгвинтила його, далі нікуди!

— Він сам про все розповість! Правда, Василечку?

Вася, хлипаючи, почав розповідати. І про табір у Карпатах, і про Івана Стотисячного, і про думку створити спілку лицарів краси. І про те, що з того вийшло…

Батько розвів руками, хмикнув, витер салфеткою масні вуста.

— Юродство. Щоб я не чув більше ні про які спілки краси! Ось так!

Він важко встав, пішов до своєї кімнати, ліг на диван. Розгортаючи газету, мляво сказав:

— Ще раз директор на тебе пожаліється — віддам в інтернат.

— Таке скажеш — в інтернат! — розсердилась мати. — Що він — безбатченко?

— Щоб обтесали, — буркнув батько.

— З своїх плечей на чужі, — докірливо мовила мати. — Та й віддавати його нема за що. Нічого поганого синок не зробив. Хотів же як краще…

— Мене не цікавить, що він хотів, а що вийшло! А тепер — дайте мені спокій, я хочу подумати.

Газета лягла на батькове обличчя. Невдовзі почулося сопіння. Мати зачинила двері, повернулася до Васі, посадила його в крісло. Ясно дивилася прямо в душу, пестила шкарубкими пальцями синове обличчя,

пригладжувала неслухняний вихор. Хлопцеві було приємно, він знову відчув себе маленьким Васьком, який любив лежати у матері на колінах. А вона ніжила його та розповідала казки. Про злих розбійників, про сміливих богатирів та гарних царівен. От якби повернулося все те, незабутнє, прекрасне. Ні, ні! Не вернеться, попливло воно у безвість, він давно вже не дитина, і навіть якось незручно, коли мати отак його пестить…

Вася опустив очі, зітхнув.

— Мамо, а чого воно так виходить?

— Дуже просто, синку, — сумовито всміхнулася мати. — Аж надто просто. Ти бачив, як бджоли носять мед з квітів?

— Бачив. То й що?

— Для них у тому нема нічого надзвичайного, синку. Для них це — буденна праця. Без неї нема смислу життя у бджоли. Такі є й люди — вічно вони працюють, метушаться, щось майструють. Не можуть і хвилини, синку, посидіти без діла…

— Як наша бабуся Химка, — сказав, усміхнувшись, Вася.

— Правда твоя, — згодилася мати. — Вона не навмисне робить те або інше, а тому, що не може інакше. І в неї це виходить природно, як у бджоли. Такі люди тримають світ на собі, синочку.

— Згоден, але не розумію, до чого тут я…

— Поміркуй гарненько. До зустрічі з тим… як його… Стотисячним ти не думав ні про яку спілку краси. Робив і гарне й недобре, але все природно, як виходило. А тут раптово вирішив: дай-но я буду весь час добрим, чесним, всюди захищатиму красу!

— А чим це погано? — здивувався Вася.

— Не погано. А неприродно для тебе. Вийшов на вулицю і оглядаєшся — куди б його прикласти правила добра й краси? Адже так? Тобі хочеться відзначитись. Похвалять тебе, героєм станеш!

— Ну, мамо, що ти кажеш?

— Правду кажу. Я одверто розмовляю з тобою, бо хочу, щоб ти збагнув усе як слід. Нема всеосяжного добра, як і зла абсолютного нема. Раз на раз не прийдеться. Ось ти запропонував бабусі піднести кошик. Благородно? Правда? А бабуся, може, вже потерпіла від якогось шахрая і тепер боїться. А ти хапаєш кошика за ручку, гаркаєш: давайте поможу! Треба було привітатися, чемно запитати: бабусю, якщо вам тяжко, дозвольте мені піднести… Може, вона відмовилася б, але подивилася б на тебе з вдячністю.

— Ціла морока, — зітхнув Вася.

— А ти як думав? Це ж люди. У кожного своя душа. Своє серце. Своя доля. Що людина — то й цілий світ. Всіх під одну гребінку не причешеш. Може, хтось не хоче, щоб йому помагали. І таких треба шанувати. Є люди, які бажають самотужки вибратися з найбільшої безодні. А є такі, що репетують при найменшій негоді, вимагають підтримки. Звідки тобі, хлопчиськові, знати всю глибінь психології дорослих? До кожної людини треба йти з великою любов’ю і добрим серцем. З таким, як у твого Стотисячного. Він не для показу дзвонив серед ночі — з великою вірою, що комусь потрібен його дзвін. А ти все робив навмисне, напоказ.

Вася мовчав, похмуро дивився у вікно. А що ж… Мама правду каже. Одне штукарство вийшло. Наче на сцені.

— Ідея чудова, — сказала мати. — Ти не викидай її. І людям помагай. І красу захищай. Тільки хай це стане щоденним твоїм прагненням. Життям. Подихом. А за те, що посуд вимив сам — спасибі.

Вася ліг у ліжко спокійний, вмиротворений. Крізь дрімоту прислухався до веселого сміху дівчат на вулиці, до шуму машин. Марилися йому гнівні очі Ніни, її стиснутий кулачок. Як вона розсердилася на нього! А він все, все їй прощає.

Віднині він буде діяти інакше. Тихо, непомітно. Як бджола, як бджола серед луків… квіти… сонце… хлюпає прозора хвиля… а пічкурці зграйками… зграйками… щипають за ноги… хмари в небі… іскри золотисті…

4

Минуло два роки.

Вася закінчив дев’ятий клас. Перед канікулами вирішено було провести в школі бал-маскарад.

Вася весь вечір просидів у своїй кімнаті, клеячи лицарське вбрання Дон-Кіхота. Усміхався до себе. Знову будуть глузувати товариші. Ну й хай. Хай! Аби вона не сміялася, Ніна…

Вася і Гриць щовечора проводжали її з школи. Мовчки дивилися, як заходить вона у під’їзд, потім дружно одверталися один від одного і прямували в різні боки.

Нез’ясовне почуття несміливою паростю пробивалося в серці Васі, лоскотало в грудях. Він не знав, звідки воно, що означає. Хотів лише одного — щоб і в майбутті, по таємних, невідомих стежках життя, поряд з ним ішла подруга з тривожними темними очима. І ради неї він піде на будь-які небезпеки, на подвиг, на важкі шукання.

Хлопець пізно заснув того вечора. І приснився йому дивний сон.

…Ніби стоїть він на високій трибуні. А перед ним — доповідь. Надрукована на машинці. А вгорі написано: "Доповідь про красу".

В залі багато-багато людей. Ніна сидить. І Гриць. І учні його класу.

Хлопець читає бліді, невиразні слова доповіді. Вони звучать у просторі і одразу ж розпливаються, як мильні бульбашки, не доходячи до слухачів.

— Ми зібралися, — бурмотить Вася, — щоб обговорити питання…

Налітає вихор. Вихоплює з рук хлопця листочки з текстом, жбурляє їх геть, розкидає по сцені. Вася кидається за ними, але не може спіймати. Як же тепер? Як промовляти до людей?

А люди сплять. Спить Ніна. Сопе Гриць. Хропуть всі слухачі. І Васі соромно за себе, за Ніну, за всіх, що так паплюжать велике поняття. І ще знає Вася, що все це сон. Сон! Але як вийти з нього, як прокинутись?

Зненацька широко розкриваються двері залу. В проході з’являється кремезний чоловік. В’ється за вітром борода, за ним слідом до зали вривається буря. То Іван Стотисячний. Він підходить до трибуни, суворо дивиться на слухачів. Всі хропуть. Стотисячний докірливо хитає головою.

— Ех ти, лицар! Де ж твій меч! Де ж твоя сила?

— Вони сплять, — розгублено каже Вася.

— Розбудити! — гнівається Стотисячний.

— Не слухають.

— Такого слова й не послухають. Дзвоном треба розмовляти! Дзвоновим голосом! Ось я покажу!

Іван Стотисячний махнув рукою, і той рух ніби розпанахав зал надвоє. З’являється велетенський дзвін.

— Ось як треба! — каже він, розхитуючи било дзвона.

Здригається земля. Звуки наростають, посилюються. Вже не один дзвін, а тисячі вплітаються в дивовижну мелодію пробудження.

Зал зникає. Щезає трибуна. І Вася бачить, як димлять верховини гір, спалахують вогнем. Дрижать надра землі, колишуть грунт, проривають в горах кратери вулканів. Стовпи полум’я сягають неба. І спалахують бузковим, фіолетовим вогнем дерева, розквітають небаченими квітами. А на полях неозорих люди водять хороводи, співають чарівних пісень і квітчають один одного вінками весняними…

— Краса, краса прийшла на землю, — лунає спів. — На віки вічні! На віки вічні!

Вася прокинувся. Довго мовчав, заворожений нечуваним видінням. Все ще відчував себе в полоні святкового сну. За вікнами цвірінчали горобці, в шибки стукали віття каштанів. Хлопець схопився з ліжка, кинувся до столу.

Треба записати цей сон. Неодмінно…

Писав у щоденнику, думав. А може, поговорити сьогодні з хлопцями й дівчатами? Вони вже не діти. Скоро вийдуть у широкий світ.

Як би необхідна була така спілка — спілка лицарів краси!

Васю в костюмі Дон-Кіхота зустріли сміхом. Наступали на меч, смикали за пір’я. Він знайшов Ніну серед юрби звірів. З-під маски лисиці виглядала товста чорна коса. Єдина у всій школі. Такої не було ні в кого з дівчат.

Вона здивовано запитала:

— А як ти мене пізнав?

— Не скажу. Таємниця, — прошепотів Вася. — Телепатичним шляхом.

Почалися танці.

На Василів меч наступали, обурювалися. Він одчепив його, викинув у коридор. Ніна сміялася:

— Навіть дерев’яного меча нема у мого Дон-Кіхота.

— Зуби залишаються.

— Зуби можуть викришитися, — почувся вкрадливий голос.

Вася оглянувся. Біля нього етояла постать, чорна ніг до голови.

— Хто ти, мара?

— Той, що в скалі сидить, — таємничим голосом відповіла постать.

Гриць. Це на нього схоже.

— Чого ж тобі треба, маро?

— Танцювати з лисицею. Час Дон-Кіхота скінчився.

— Дуже дивно, — знизав плечима Вася, — ніколи чув, щоб "Той, що в скалі сидить", танцював. Тобі належить сидіти десь у проваллі.

— Мої жертви тут, — загадково сказала маска.

— Чи не лисиця? Лисиці не віддам.

— Майбутнє покаже.

Чорна мара зникла в юрбі. Ніна сміялася.

— То ж Гриць. Хіба не впізнав?

— Впізнав.

— Він заздрить Дон-Кіхоту… і насміхається над ним.

— Над Дон-Кіхотом всі насміхаються. Завжди.

— Тоді скинь ту личину. Стань сильним.

— Потрібні друзі. Щирі. Вірні… Послухай, Нінко. Зберемо сьогодні наших, з дев’ятого "А".

— Навіщо?

— Поговоримо про спілку краси. Ти знов за своє?

— Ми скоро роз’їдемось. Ніно, як чудово буде, коли понесем" в світ ідею лицарів краси!

— А що ж… Я не проти.

— Нінко… Я тебе поцілую…

— Цить, божевільний… Ще хтось почує…

5

Суперечка була бурхлива, непослідовна. Репліки летіли над головами учнів, як кулі, рикошетили, поверталися до тих, хто їх пустив.

Гриць Сіробаба говорив розважливо, авторитетно, розчісуючи біляве, гладеньке волосся.

— Давня, смішна історія. Мені дивно, що Вася досі її не забув. Старий, екзотичний гуцул розповів йому казочку, а він роздзвонив її на весь світ!

Вася побагровів, схопився. Ніна смикнула за рукав.

На захист Васі виступив Володя Окуленко. Він, поправляючи окуляри, ткнув пальцем у груди Грицю.

— Недемократично мислиш. Той гуцул, може, мудріший за тебе. Ти ж нічого не знаєш, крім того, що визубрив. А він дав ідею. Оригінальну!

— Нежиттєву! — огризнувся Гриць.

— Треба зробити її життєвою!

— Як? Прийняти постанову?

— Ми для цього й зібралися, щоб подумати, — палко сказав Вася.

— Можна почати з малого. Усвідомити, що є така спілка. Спілка краси. І кожен, хто вважає себе причетним до неї, хай живе за її нормами.

— А які у неї норми? — насмішкувато запитав Гриць. — Хто їх виробить?

— Ми.

— Вношу пропозицію, — сказав басом Сергій Воловенко. — Спочатку програма-мінімум…

— А може, зовсім не треба ніяких спілок? — позіхнув Стьопа Горін. — А то це буде насилля над психікою…

— Яке насилля? — здивувався Вася.

— Еге. Психологічне насилля, — розвів руками Стьопа. — Як усі, так і ти. Вже якось незручно уникати. Ха! Звання зобов’язує!

— Ти цинік! — сказав Вася.

— Тихо! — гримнув Сергій. — Програма-мінімум… Не хамити — раз!

— Невелике лицарство — не хамити! — знизала плечима Ніна.

— Я ж сказав — мінімум! Давати місце старим людям і літнім жінкам — два!

— А дівчатам?

— Дівчатам — зась! У них ноги молоді!

— Оце так лицар!

— Можна зробити виняток гарним дівчатам!

А хто буде визначати, яка гарна, а яка ні?

— А ти що — сліпий?

— Тихо! — крикнув Сергій. — Не плювати на вулицях — три. Не…

— Знаєш що? — скипів Вася. — Це вже клоунада, а не спілка краси! Вийде так, як в об’яві у тролейбусах та трамваях, — не смітити у вагонах, не бити шибок, не скакати по сидіннях, не плюватися, не ображати пасажирів, не розбивати плафонів! Я ще можу додати — не лазити по ринвах, не кидати на людей тортами, не одривати ґудзики у перехожих, не кукурікати в оперному театрі…

— Клоунада, — зневажливо крикнув Гриць. — Цікаво, яка в тебе програма?

— Справа тут не в переліку правил, — тихо сказав Вася. — Будь-яке правило можна обійти. Ось ми з вами через рік розійдемося, зустрінемо інших людей. Зав’яжемо з ними стосунки. На рік, на два, на десять, па п’ятдесят. І ми повинні понести до тих людей гаряче бажання оновлення, протидії бруду і неправді скрізь, у всьому…

— Туман, братці, туман! — сказав Гриць. — Я пішов спати!

— Ну й іди!

— Базікайте далі, "лицарі"!

За Грицьком рушило ще кілька хлопців та дівчат. Ті, що лишилися, схвально загукали:

— Правильно, Васю! Треба домовитись. А після школи будемо писати один одному.

— І шукати щирих друзів, нових лицарів краси. Де б ти не був…

— Як ланцюгова реакція. Здорово!

— Руки, — сказав Вася, сяючи очима.

Десятки рук простяглися, зустрілися. Вася скосив очі, поглянув на Ніну. Її рука теж була біля його руки…

6

Терентій Гаврилович Рибенко заплющив очі, склав руки на животі. Подрімати б. А секретарка хай скаже відвідувачам, що важлива нарада. Ні, не можна. Незручно. Він же недавно був таким самим головою колгоспу, як ті, що ждуть. Да, все тече, все міняється…

Гудуть, гудуть голоси за товстими, глухими дверима.

Наче джмелі на луках. А здорово було б оце тепер на луки вибратися. Трава молодюсінька, роса на ній блищить, квіти ясні, наче хто жарини розсипав. Пахощі такі, що дух захоплює, ніби меду п’янкого випив. А жайворон, бісів син, заливається вгорі, лящить, аж млосно на душі, а земля паріє, паріє… Жаль, що не можна вирватися. Діла. Ради них себе не жалієш, розриваєшся на частки.

Секретарка стала на порозі, тихо говорить:

— Терентію Гавриловичу, голова колгоспу Ярий з Осочинець.

— Проси. Осочинці. Да, Осочинці. Сусіди… були…

В кабінет проломився здоровенний чолов’яга, чорний, як циган, в суконному полупальті, з великими червоними руками. Він оглянув кабінет, побачив Рибенка, добродушно всміхнувся, кивнув. Ще від порога простягнувши руку, сказав грубим, степовим голосом:

— Аж дивно бачити тебе тут, Терешку! Здоров, друзяка!

Терентія Гавриловича покоробило. Що він, забув, з ким має справу? Ніякої субординації. Ніякої поваги.

Рибенко силувано усміхнувся, подав пухлу холодну руку, показав на стілець.

— Сідайте, товаришу Ярий.

Ярий розгублено постояв біля столу, потупцював, кашлянув. Потім важко сів на стілець. Мовчав. Крутив у вузлуватих пальцях якийсь папірець.

— Ну… що там у вас? — запитав Рибенко.

— Пропозиція одна виникла, — в’яло сказав Ярий.

— Викладайте.

— Я в кількох словах. У нас три відділки. Зернове господарство. За багато кілометрів треба їздити. Рентабельність нікчемна. Господарського смислу нема. Колгоспники вважають, що краще було б організувати в нашому селі кілька ферм.

— Не збагну…

— Я поясню. Птахоферму — раз. Води вдосталь, сотні тисяч голів можна розвести. Рибоартіль — два. Сад — три. Овочеву ферму — чотири, можна прокласти для поливу труби… Ми підрахували — прибутки будуть разів у п’ять більші, ніж від зернового господарства.

Рибенко позіхнув. Покрутив пальцями. Похитав докірливо головою.

— Підрахували. Вважаєте. Отже, все, що заплановано вищестоящими інстанціями, — на вітер? Так? І отже, ми сидимо тут даремно? Так? Ми нічого не бачимо, одгородилися від народу папірцями, стінами. Так?

Ярий розвів руками, встав із стільця.

— Дивно. Ми як краще. Ось проект. Я думав, що ви… Терентію Гавриловичу… оскільки ви в курсі діла… жили там, знаєте умови… поможете тут, у міністерстві…

— Покладіть на столі. Отак. Розберемось. Поміркуємо. Не треба поспішати. Хе-хе. Виконуйте плани, вказівки, а там… побачимо…

— Прощайте, — глухо сказав Ярий і пішов до дверей.

Стукнуло. Терентію Гавриловичу стало неприємно, прикро. Ніби він зробив щось не те. Образив старого товариша. На "ви" перейшов… Можна було й на "ти", чого воно вирвалося з рота? Наче біс за язик сіпнув. Що це з ним діється? Чи не старість?

А ще ж недавно… Виїде, було, він на луки… А там косарки, як жуки, скрекочуть, поряд з ними косарі, як журавлі. Коси на сонці блищать.

— Ану, хлопці, дайте мені косу!

Поплювавши на долоні, міцно бере Терентій косу до рук, стає в ряд. Жжик! Жжик! Жжик! Співає криця, бігає жадібним півколом, хрумтить пружна трава під ногами. Тонкий дух квітів сповнює груди, наливає силою м’язи.

— Терентію Гавриловичу! Дайте ж мені косу!

— Та я ж тільки хвилиночку.

— Яку хвилиночку? Вже година минула.

— Година? Ти дивись. А я й незчувся…

А потім — на поле. Золоте море шумить, хвилюється. По ньому комбайни, жатки: А там, далі, вже її скирти громадяться до неба. Поруч них — гуде, дрижить повитий пилюкою тік. Терентій їде туди. Вискакує з "козла", піднімається на поміст молотарки, заміняє подавальника. Сам пхає снопи в ненажерливу пащу молотарки. Жінки закутані хустками, тільки очі та зуби блищать. Ритм праці дивовижний, напружений, важкий. Кожною клітинкою тіла відчуваєш, як народжується з того ритму життєдайне зерно, що піде з поля у широкий світ — до трудящих і нетрудящих, достойних і недостойних…

Терентій Гаврилович зітхнув. Відігнав ті думки. Минулося. Давно минулося. Перші його кроки в кар’єрі. Так би мовити, предковічне сприйняття природи. А тепер — інша справа. До його кабінету сходяться ниті безлічі господарств. Всі йдуть, просять, погоджують… М-да… А все-таки жаль чогось… Ну, можна взяти відрядження, поїздити по колгоспах, радгоспах… Разом з нею… Ах ти, горе! Геть забув — попереду ціла баталія. Да, заковика немала!

Та заковика не давала Терентію Гавриловичу спокою вже багато днів. Мучила, вимагала рішення. Вже чекати не можна. Сьогодні остаточна розмова з Яриною. Жаль, дуже жаль, але інакше не можна. Життя складне, у нього серйозні закони… М-да. Так їй і скажу — життя складне…

7

Шумить вода у крані, бризкає, руки звично перемивають посуд. А очі Ярини втоплені в щось невидиме, а думка її далеко-далеко…

— Ярино Григорівно! Можна мені?

— Запитуй, Світланко.

Піднімається за партою золота голівка. Очі ясні-ясні, дві кіски стирчать врізнобіч. Сонячні промені обнімають дівчинку, оточують її ніжним ореолом.

Ярино Григорівно… а чому тоді раби не перемогли? Такий вождь — Спартак! Та за ним в огонь і воду… на смерть! І, може, не було б на землі вже воєн… і буржуїв не було б… і всі рівні стали б…

— Сідай, Світланко, я поясню…

Ярина Григорівна зупиняється біля столу, дивиться на дітей. Десятки очей — чорних, синіх, зелених, сірих. Запитливих, вимогливих, довірливих.

— Життя не просте, діти. Життя не плакат. Спартак гуртував свої дружини з багатьох племен. До його війська ввійшли раби різних народів. Там були і германці, і фракійці, греки і єгиптяни, іудеї і галли. У кожного свої погляди, релігія, прагнення. Об’єднало їх спільне — бажання свободи, ненависть до деспотії. І це спільне було таким

могутнім, що принесло їм великі перемоги. А потім… потім вступили в дію інші сили. Заздрість, егоїзм, релігійна ворожнеча. Це привело до розбрату! Доки раби були згуртовані — Рим тремтів перед їх легіонами, порушилося братерство — перемогли вороги! Здавна генії людства кликали всіх до єднання, мріяли побудувати Державу Сонця, де всі були б рівні й вільні, щасливі й незалежні. Але те щастя повинне бути для всіх. Пам’ятайте — доки в світі страждає хоч одна людина, доки ще в рабстві хоч один народ — не буде повного щастя на Землі…

Ярина Григорівна зітхає. Зникає клас, зникають сяючі оченята дітей. Шумить, бризкає вода з крана, звично миють руки посуд.

А серце стогне. А серце прагне до дітей, до школи. Як сталося, що вона одірвалась від потоку життя і радості? Переїхали в місто, ніби одкраяли себе від живого серця. А вона ж казала, просила. Не послухав Терентій. Казав, що не можна випускати жар-птицю з рук. Яка жар-птиця? Де вона? Широкі кімнати? Кухня? Мерехтіння неонових реклам? Поважні гості? Самотність серед чужих людей? У кожного своє. Вона тут чужа. Як повернутися? Як? Не можна так, не можна. На ринок. У магазини. Потім кухня. Прання. Кілька слів за обідом, за вечерею. Гості. Цілують руки. Хвалять смаженю, біфштекси, наливки. Хвалять сервіс. Кажуть, що будинок— повна чаша. Терентій самовдоволено усміхається.

Щось байдуже вповзає у сім’ю. Розділяє серця. Очі Терентія холодні. Давно в його словах нема ласки. Ні до неї. Ні до сина.

І син, її Василько, змінюється. Він, дитя простору і волі, напоєний в дитинстві ароматами лісу і степу, відчуває себе в нових умовах чужерідним тілом. І його мне, мне та роздвоєність, видавлює з нього все оригінальне, неповторне, своє…

Чим це закінчиться? Чим?

Того дня Терентій Гаврилович прийшов рано. Був привітний і якийсь винуватий. Ярина кинулась на кухню, він зупинив її владним рухом руки.

— Не треба, Ярино. Дякую. Іди сюди. Є розмова.

Вона здивувалася. А в серці щось зашкребло. Тихо, м’яко, як кіт лапкою.

Сіла в крісло, склала руки на колінах. Дивилася на чоловіка допитливо, тривожно. А він ходив по кімнаті, заклавши руки за спину, не дивився в очі.

— Ярино. Може бути, що мене поставлять заступником… заступником міністра!

— Я рада, Терентію… але до чого ця урочистість?

— Я не про те. Це, так би мовити… преамбула…

Він зупинився, важко, ніби з міхів, видихнув повітря, різко рубонув:

— Ярино! Нам треба розійтися.

Щось одірвалося у неї в серці, упало. Похололи руки. А вуста спокійно запитували:

— Ти жартуєш, звичайно? Як то — розійтися?

— Мені не до жартів. Я кажу цілком серйозно. Я довго вагався. Ми з тобою друзі. Давні. Ти збагнеш. Поперше, я люблю іншу жінку. По-справжньому. Ти розумієш — серцю не закажеш. По-друге — моя кар’єра… вимагає певних змін…

— Твоя кар’єра, — бездумно повторила Ярина.

— Так, моя кар’єра. У мене будуть різні гості… високопоставлені. Як я можу їм показати тебе? Поглянь на себе… ти не підходиш для сучасного життя… Пробач, я прямо. Твої старомодні уявлення, звички, навіть твої руки. У мене секретарка має культурніший вигляд…

Вона мовчала. Сиділа бліда, непорушна. А в душі ураз дзвінко обізвалися дитячі голоси. "Ярино Григорівно, а правда, що в космічній ері не буде обману і підлості? Бо хіба можна піднятися до зір робити підлість?" — "Правда, діти!" — "Ярино Григорівно! А чи буде такий час на землі, щоб ніхто-ніхто не бідував, щоб всі були дружні і радісні?" — "Неодмінно буде так! Ради того йде битва на планеті між світлом і тьмою!"

— Я знаю — тобі неприємно слухати мене. Але я людина відверта і чесна. Обманювати тебе не хочу. Хай все буде ясно і по-дружньому…

— По-дружньому, — прошепотіла Ярина, дивлячись на свої зашкарублі руки. — Так, так. Я розумію. Я все розумію, Терентію. Не наряжай свої почуття в лахміття чеснот. Це підло. Гидко. Це старе, як світ. Жінка. Молода, гарна. Модна. Розумію. Прийоми, захоплені погляди. Почуття гордості. Але згадай, що говорив ти мені чверть віку тому. Ми тоді стояли над річкою. Світив місяць. А була якраз весна. Дніпро вийшов з берегів, на вигоні співали хлопці та дівчата. А ти тримав мене за руки… вони тоді були не шкарубкі… шепотів: "Я не можу без тебе. Я люблю тебе. Назавжди. Навіки".

— Коли то було, — знизав плечима Терентій Гаврилович. — Та й чого не скажеш у місячну ніч? Звичайно, я був відвертий… і щирий… Але життя тече, все міняється…

— Діалектика, — гірко зітхнула Ярина. — Це все, що ти з неї запам’ятав…

— Ярино! Навіщо ця дискусія? Ми і тобою не діти. Не будемо гратися в благородство. Старе сплило, як весняна вода. Поговоримо практично. Ти одержиш квартиру. Я домовився. Вася — зі мною. Буду тобі допомагати. Речі поділимо. Я тебе не обманюю.

Ярина дивилася й не впізнавала чоловіка. Ввижається їй? Чи насправді? Де подівся колишній Терентій? Запальний і трудящий, відданий і ніжний? Повне обличчя приховує емоції, очі покриті плівкою — не видно, що за нею!

У вікна залопотіли краплі дощу. Лунко вдарив грім. Терентій Гаврилович підійшов до вікна, відкрив його. Вдихнув солодке повітря.

— Гроза, — сказав він. — Трохи просвіжить.

Ярина встала, пішла в свою кімнату. Взяла з комода кілька сорочок, два плаття. Зав’язала у вузол. Наділа плащ. Підійшла до дзеркала. Сумовито глянула на себе. Пригладила сиві коси, запнулася хустинкою. Сині очі були привожні, крижані. Губи поблідли. Тримайся, тримайся, Ярино. Гроза прийшла…

Вона вийшла до вітальні. Терентій роздратовано сказав:

— Чому ти мовчиш? Якось же треба вирішити.

— Я вже вирішила, — тихо відповіла Ярина. — Я йду.

— Тобто як це — йду? — здивувався Терентій.

— Так, як бачиш. Нічого не беру. Не хочу. Мені нічого не потрібно.

— Ти збожеволіла! Я ж не виштовхую тебе. Єсть же закон, якісь правила…

— Я буду в селі. Пришлю тобі розводну. Не турбуйся.

— Я не про те. Речі, кошти. Треба поділити. Щоб чесно було.

— Заспокойся, — усміхнулася безкровними вустами Ярина.

— Я лишаю тебе з твоїм добром.

— Як же ти…

— Що?

— Що будеш діяти?

— Працюватиму. Як і раніше. Сон минув. Дурний і ганебний. А тепер знову наступить пробудження. Може, все на краще… Може, я колись подякую тобі…

— Знущаєшся?

— Чому ж. Ніхто нікому не скаже — де щастя, а де нещастя.

— Гаразд. Як знаєш. Але прошу тебе про одне: не пиши нікуди, не посилай скарг. Знаєш сама — я на доброму рахунку…

— Заспокойся. Я не зміню рахунку. Роби кар’єру.

— Коли що треба — пиши.

— Обійдусь сама.

— Не згадуй злим словом. Адже було в нас і добре.

— Не лицемірствуй, Терентію. Я йду. Попрощаюсь з Васею і поїду.

— Гроза ж надворі…

— Нічого. Освіжить.

— А як же Вася?

— Васю поки що не можу взяти. Йому треба скінчити десятий. Він виходить у життя. Це удар для нього. Страшний. Хто скаже, як він сприйме? Та я спробую зм’якшити той удар. Хай він приїжджає до мене… Втім, я сама йому скажу.

В коридорі пролунав дзвінок. Терентій рушив до дверей. Ярина завмерла.

— Синок, — прошепотіла вона.

9

Вася повертався з вечора веселий, радісний, щасливий. Ось і прийшло жадане! Хоч і небагато хлопців та дівчат, а все-таки згодилися, уклали спілку. Тепер піде діло. Потроху, потроху, а там ширше, ширше, як кола на воді! Україна. А за нею — інші республіки. А там — Земля. І вже мариться Василеві, що злітаються на якійсь планеті лицарі краси з усіх світів. І гуде, гуде зоряний амфітеатр. І хвилюються лілові, зелені, сині, білі, чорні обличчя. Маєво знамен, розмаїтих убрань, гомін дивовижних голосів — неземних…

Все навколо звучало піснею. І перехожі здавалися дружніми, хорошими, гарними. серце співало. І бажало поділитися своєю радістю з людьми.

Він підстрибом вихопився по сходах, подзвонив. Відкрив батько. Вася привітався, влетів до кімнати. Побачив матір. Не звернув уваги на те, що вона якась дивна, з вузликом у руках. Кинувся до неї, цмокнув у щоку.

— Матусю! Якби ти знала! В нас укладена спілка!

— Яка спілка, синку?

— Спілка лицарів краси! Суперечка була. Хто не хотів — одійшов. Думаємо писати в "Комсомолку". Матусю... а що з тобою? Ти якась не така.

— Васильку! Я дуже рада за тебе...

— Зажди, зажди... Ти одягнена... В руках вузол. Що це? Куди ти зібралась?

Вася поглянув на батька. Терентій Гаврилович одвернувся до вікна, витирав хустинкою губи. Мати болісно зітхнула.

— Я йду, синочку.

— Куди?

— Зовсім... З цього будинку.

Вася заморгав очима. Розвів руками.

— Нічого не збагну. Ми ж не переїжджаємо...

— Васильку, — тихо мовила мати. — Ти вже не маленький. Ти повинен знати. Та цього й не сховаєш. Батько полюбив іншу жінку...

— Дурниці! — прошепотів Вася, бліднучи. — Які дурниці! Ну, скажіть, що ви жартуєте. Ну, скажіть мені! Батьку! Ти чуєш? Вона жартує?

Вася схопив батька за рукав піджака, заторсав його. Терентій Гаврилович повагом одвів руки сина, хрипко сказав:

— Заспокойся. Ми вже усе вирішили. Ще нам не вистачало істерики! Мати сказала правду.

Вася одступив від нього.

Безглуздо усміхнувся, намагався стримати тремтіння рук.

— Полюбив… іншу жінку… А вона? Мати куди?

Ярина обняла сина, погладила по голові. Тамуючи сльози, промовила:

— Заспокойся, Васильку. Це наша справа. Знаю, тобі боляче, тяжко… Знайди сили, переживи, перетерпи… Я буду в селі. У бабусі. Приїжджай… Залишайся тут поки що…

— Яз тобою, матусю. Я не хочу…

— Тобі треба вчитись. Залишайся.

— Мамо. Як я можу без тебе! Матусю! Що ж це таке?

— Припини комедію, Василю! — різко сказав батько. — Ти ж мужчина, нарешті!

— Комедія, — прошепотіла мати. — Для тебе й горе сина — комедія…

— Хіба не можна без всяких вигуків? — роздратовано сказав батько. — Трагедії, мелодрами! Як все це остогидло!

— Лицарі краси, — раптом засміявся Вася. — Хаха! Лицарі красні Здорово! Старше покоління дає нам приклад! Ха-ха-ха! Так би мовити — практичне підтвердження ідеалу! Ха-ха-ха!

— Божевільний неврастенік! — буркнув батько. — Ярино, або сюди, або туди! Досить з мене!

— Туди, туди, Терентію, — спокійно сказала мати. — Прощай!

Вона взяла сина за руку, повела до дверей. Накинула на плечі плащ.

— Проведи мене, Васильку.

— Куди ж ти, матусю? Гроза… ніч!

— Нічого. В грозу краще горе переживати! Я автобусом доберуся, а потім — пішки…

Грюкнули двері. Німі сходи. Полупані стіни. Розквітають каштани в сяйві блискавиць, в потоках дощу. Вася обняв матір за плечі — таку маленьку, таку нещасну. Вона зупинилась внизу, поглянула йому в обличчя — ніжно, сумно.

— Мені нічого, Васильку. Я звична. А для тебе — це грім. Перший грім. Як ти витерпиш його?

Вони рушили по вулиці. Дощ хльостав у обличчя. Бігли, накрившись парасолями, плащами, перехожі. Буркотіли брудні потоки, пузирилися.

Вася задихався. Не міг зібрати докупи думок. Як же так? Все було ніби спокійно. А тепер — все шкереберть. Батько там, позаду, в теплій кімнаті. А мати — сама, самотня, як одірвана гілка…

— Мамо! Матусенько! Ти не печалься. Я з тобою… Я закінчу школу, піду вчитися. Я тебе заберу. Ми завжди будемо разом.

Мати зупинилася. Дощ лив їй на обличчя, на очі, стікав по щоках. А в очах сяяли сині вогники. Вона сказала:

— Дякую, синку. Не впади… не впади в горі…

10

Через кілька днів у дім Терентія Гавриловича ввійшла нова дружина. Вони підкотили до будинку в розкішному ЗІМі, шофер поніс по сходах важкий жовтий чемодан.

— Прошу, Льолечко. Ось наша квартира, — догідливо сказав Терентій Гаврилович, пропускаючи молоду жінку вперед.

— Пробач, Терчику, — проворкувала вона тихенько, — а скандалу ніякого не буде? Тієї нема?

— Нема, нема! Не турбуйся. Вона вже давно поїхала! Навіть нічого не взяла!

— Оце мене й турбує. Боюсь, щоб вона не підклала якусь міну.

— Ні, ні! Вона дуже чесна!

Терентій Гаврилович хихикнув, провів Льолю до кімнати-вітальні. Шофер поставив чемодан, попрощався.

Льоля з цікавістю оглянулась. Потягнулась, позіхнула.

— Непогано. Навіть дуже непогано. А тут що?

— Кухня, Льолечко!

— Кухня? Може, ти гадаєш, що я буду варити?

— Що ти, що ти? Завтра ж буде доморобітниця.

— Оце інша справа, Терчику. Ти в мене геній! А це що?

— Це — твоя кімната. Це — мій кабінет.

— З тебе й службового кабінету вистачить. Тут буде моя спальня. Це — будуар…

— Що значить будуар?

— Неважно… А це що?

— Кімната Васі.

— Якого Васі? Ах, пробач, я забула…

Двері відчинилися. На порозі з’явився Вася. Його очі були прикриті віями, але з-під них пробивався темний вогонь презирства, осуду.

"Полюбив іншу жінку, — клекотіло в душі Василя. — Любов. Краса. Кохання. Подвиг. Де ж воно в ній? В ній? За що її полюбив батько — літній, досвідчений чоловік?"

Висока, стрункa, молода. Не більше двадцяти років. Очі кокетливі, підмальовані, волосся вогняне, пишне. А зіниці — гострі, колючі. Як у гадюки. Василь пам’ятає дитинство. Він ходив з матір’ю в Карань по гриби. В одному кущі вони виколошкали гадюку. Вона засичала, підвелася на хвості. Розхитувалася, ніби прицілялась, як краще вдарити. А очі були холодні мерзотні і байдужі. Вони морозили серце, сковували тіло. Так і тепер. Так і тепер…

— Познайомся, Василю, — якимсь дерев’яним голосом сказав батько. — Це твоя… нова мати…

Василь, зирнувши на мачуху, холодно відповів:

— Мати одна.

Льоля криво усміхнулася, солодко мовила;

— Не гнівайся. Батько висловився нетактовно. Я не одніматиму в тебе матері. Це було б жорстоко. Будемо друзями. А матері не забувай. Не забувай, Васю. А мене звати Альона Степанівна…

— От і гаразд! — бадьоро сказав батько. От і чудесно! Познайомилися…

Вася сахнувся назад у кімнату. Грюкнули двері.

— Вовченя, — прошипіла Льоля.

А увечері в квартирі Рибенка гриміла музика, чулися вітальні вигуки, тости. Терентій Гаврилович у чорному костюмі сидів на чільному місці поряд з молодою дружиною, сяяв від задоволення, скоса позирав на розкішеу Льолю. А вона сяяла білозубою усмішкою, мерехтіла блискучими очима русалки, простягала пещені руки для поцілунків. Терентій Гаврилович млів від щастя. Оце жінка! Оце скарб! Королева!

Не те що Ярина. Мовчазне, сіра, непомітна! Куди з нею підеш? Кому покажеш? А ця — на виду у всіх! Не соромно — хоч би перед цілим світом!

Вася лежав у своїй кімнаті, накривши голову подушкою. Та святковий рев долинав до вух, лютив. Думки — чужі, ворожі — вихрилися у свідомості, засипали мозок, ніби жовтим осіннім листям. Може, досі він був наївним і дурним хлопчаком? Може, всі ідеали — дурниці? Їх вигадують невдахи і мрійники, щоб прикрасити життя. А насправді панує практицизм і обман! Чому не увійде сюди міліціонер, чому не крикне громовим голосом: "Ім’ям закону, припиніть злочинне весілля!" І щоб поблідли гості. І щоб встали вони струнко перед представником закону… І запитає міліціонер:

"Громадянине Рибенко Терентій Гаврилович! Ви любите цю жінку?" Що скаже батько? Мабуть, пролепече: "Люблю". І тоді скаже міліціонер. "Покажіть серце своє. Побачимо його колір". А показувати нема чого. Замість серця хляки, холодне м’ясо, та чад в’ється над ним. "Громадянко, покажіть ваше серце!" А в неї замість серця — кубло гадюк. Сичать, в’ються, поблискують холодними очицями. Брр! Яка гидота! Звідки в нього такі образи?

Мати… Яка вона чудова, ясна, сердечна. Вона зберегла тепло і щирість донині. А батько… він став холодний і чужий. Ні, інакше бути не могло… І жаліти нема за чим. Такий закон… Любові нема чого робити на землі. Розрахунок і практицизм…

Хтось торкається до плеча хлопця. Він скидає подушку. На нього дивляться очі Льолі. Вона дивно усміхається, сідає на ліжко.

— Чого вам? — понуро запитує Вася.

— Випий, Васю, — шепоче вона. — Сьогодні такий день…

— Який?

— Радісний. Випий.

— Випий, синку, — басить батько з-за спини Льолі. — Незручно. За щастя…

— За щастя, — хворобливо усміхається Вася. — За щастя…

Льоля піднімає пляшку коньяку, наливає в келих. Грає в променях люстри коричнево-золотиста рідина. Скачуть на матових шибах дверей чорні тіні танцюючих гостей. Гримить радіола.

Вася бере келих. Скло холодить руку. Терпко пахне напій. Хтось застерігає Васю, хоче утримати. Зажди, не смій, не треба!

Він люто зціплює зуби. Нема! Нічого нема! Ні краси, ні кохання, ні чесності! Нема!

Рідина вливається у рот. Вогнем охоплює горлянку, все тіло. Забило подих. Хлопець схопився на ноги. Батько засміявся.

— Нічого, нічого! Пройде. Спочатку важко, потім легше піде!

Льоля усміхається, йде за батьком.

Вася, тримаючись за стіни, прислухається до себе. До свого єства. Що з ним? Спадає тягар. Розсуваються стіни. Музика приємна і мелодійна. І крики якісь приємніші. Тепла хвиля котиться по тілу. Нічого не страшно. Нічого не жаль. Все дрібниці. Нема ніяких турбот. Навіть дивно, що він недавно страждав! Хай живе радість! Треба ще випити…

Вася розчинив двері, рушив до столу…

11

— Ніна? Здрастуй!

— Васю, я рада бачити тебе! Здрастуй! Чому тебе так довго не було?

— У мене нещастя…

— Що ти кажеш? Хтось захворів?

— Ні. Всі здорові. Батько женився.

— А мама… невже померла?

— Ні. Вони розійшлися. Мама в селі.

— А нова жінка — інтересна?

— Як ти сказала?

— Я питаю — чи інтересна вона?

— Інтересна? Не знаю. Ти дивне питаєш… Я гадав, що ти збагнеш… Мені тяжко. Я не знаю, що мені робити.

— Васю… Який ти дивний. Наче твій батько перший! Багато розходяться.

— І ти?

— Що я?

— Можеш покинути мене?

— Як покинути? Васю… а хіба ми…

— Аякже? Аякже? Я ж тебе…

— Васю… Зажди… Хтось почує… Так, так… Я розумію… Я згодна… Ми будемо вічними друзями… Тільки треба скінчити школу, університет, а потім…

— А ти ждатимеш, Ніно?

— Ждатиму, Васю…

— По-справжньому?

— По-справжньому…

— Як Озіріс та Ізіда? Правда? Коли його порубав злий Сет, Ізіда почала розшукувати його частки, збирала докупи. Довго-довго збирала вона коханого… нарешті зібрала — і любов її зробила чудо… Озіріс ожив.

— Міф!

— А зате чудовий який! А може, й не міф. Може, колись було. В Єгипті древньому. Або на іншій планеті. А до нас дійшло у вигляді міфа. Хто чутливий — збагне. Ніно, ти не забудеш мене, коли б трапилось так?

— Що трапилось?

— Як з Озірісом?

— Васю! Навіщо так? Мені аж страшно стало. Хто ж зараз розрубує людей? За віщо?

— Це ж символічно!

— Тим більше, що символічно!

— А все-таки?

— Не хочу навіть думати. Скажи щось веселіше.

— Невесело мені, Ніно.

— Тоді йдемо на схили Дніпра. Там погуляємо. Потанцюємо. Джаз класний.

— Ходімо.

Вася йшов поряд з Ніною, дивився на її стрункy поставу, на гарячі очі, на чорну косу, а в свідомості шептав хтось тихий, непомітний: так і не сказала… не сказала… промовчала…

А Ніна велично пливла поряд — спокійна, усміхнена, незбагненна…

12

…Перехрестя доріг. Пустельно, самотньо. Високе жито навколо. Шумить, гнеться до землі, сповнене важким зерном. А в житі — волошки, сокирки. Нарвати б, сплести з них вінок. Подарувати б… Кому? Кому?

Вася на тому перехресті один. На обрії чорні хмари. Грізно мерехтять блискавиці. Треба тікати…

Він біжить по асфальтовій дорозі. З ним поряд Ніна. Звідки вона? Ніна тримається за Васину руку, задихаючись шепоче:

— Дружба довіку… Довіку, Васю. Чуєш?

А хмари доганяють їх, вал пилу і дощу котиться за ними. Вася й не помітив, як скінчилася асфальтова дорога, почалася багнюка. Важко йти, липка рідина засмоктує, раптом — яма. Зрадлива, непомітна. Вася провалився в неї по груди. Ніна відскочила, закричала.

— Де ти, Нінусю? — гукнув Вася. — Допоможи!

Він хапається за краї ями, хоче вибратися. Земля обвалюється, багно заливає рот.

— Ніно! Ніно!

Вона не відповідає. Її нема.

Гроза гримить просто пал головою, потоки заливають Васю. Десь у житі пробігають тіні товаришів. Вони не дивляться на Васю. Що з ними? Чи не бачать? Чи не бажають бачити?

Похмуре обличчя батька нависає над ямою. Чути його холодний голос:

— Попався-таки. Я ж казав. Розбалувала тебе мати…

— Тату! Допоможи!

— Нема в тебе батька! Треба було шануватися! Нема!

Він відштовхнув руки сина. Зник в тумані.

Сліпуча блискавиця розкраяла небо.

Вася кинувся. Розплющив очі.

Над ним стояв батько, иевдоволено говорив:

— Машина готова. Ти ж просив раненько…

— Яка машина?

— Ти що — не проснувся й досі? Ти ж до мами збирався їхати!

Вася хутко одягнув сорочку, вскочив у штани. Жахливі сновидіння розтанули. Але тривога залишалася.

Він сполоснув обличчя, витерся рушником. Захопив плащ, книжку оповідань Гріна, зійшов униз. ЗІМ грав на сонці чорними боками. На тротуари облітали суцвіття каштанів. Вася сів поряд з батьком, зачинив дверцята.

ЗІМ рушив, спустився на Хрещатик, попрямував до річкового вокзалу. Батько зітхнув, сказав:

— Ти ж там… дивись…

— Що?

— Ну… дипломатично… вітання передай… Скажи, хай пише… Що треба — вишлю…

— Вона ж сказала — нічого не треба.

— Е, під гарячу руку мало що скажеш. Поговори з нею серйозно. Щоб не було між нами хмар. Один ти в нас. У неї… і в мене…

Вася промовчав. Машина під’їхала до річкового вокзалу, зупинилася. Терентій Гаврилович, крекчучи, виліз з машини, оглянувся.

— Непогано… Непогано зробили. Почистили. Старі сараї на дрова… А тепер культурно… Вид на Дніпро…

З будочки для чищення взуття виглянув інвалід, здивовано вигукнув щось. Махнув пухнастою щіткою:

— Терешко! Це ти?

Терентій Гаврилович повільно оглянувся, побачив усміхнені очі, прочитав на будочці "Блиск", знизав плечима. Інвалід скочив на свою єдину ногу, сперся на милиці, вийшов з будки. Обтерши руку об полу піджака, протягнув її Рибенку.

— Не пізнав, друже? Та я ж Данилюк! Корсунське пам’ятаєш? Разом в окопі лежали. Німчура як попер, як попер. А ми його гранатами. Ти добре тримався. Трьох підбив. А я — двох. Тоді й ногу одірвало. Пізнав?

— Ах, Данилюк! — силувано розтяг губи Терентій Гаврилович. — Пізнав, пізнав…

Він подав пухкі пальці. Інвалід міцно потиснув йому руку, все ще не помічаючи крижаного погляду колишнього товариша. Моргнув на машину:

— Високо залетів! ЗІМ власний?

— Державний.

— Ну, нічого! Знацця, заслужив. Давай керуй. А я, правду кажучи, вже ходив до тебе. В прийомну. Хотів зустрітися. Так не пустили. Там

така люта секретарка. Каже, зайнятий і все. Важне засіданіє! Ну, бог з ними, зайнятий, то й край! Ми люди не горді! От бач, і привело зустрітися. Сідай, я тобі по-дружньому черевики почищу! Як сонце, засяють. А коли-небудь і ти мені в пригоді станеш! По-дружньому!..

Вася з подивом слухав ту бесіду. Батько був ні в сих ні в тих. Він поглянув на годинник, хрипко сказав:

— Пробач, Данилюк, я поспішаю…

Інвалід осікся. Нахмурився.

— Важне засщаніе?

— Еге. Так що вибачай. Хай іншим разом. Приходь, коли треба… Найдемо якусь сотню…

Він тицьнув руку Данилюку, сів у машину. Махнув Васі.

— Вітання там… не забувай…

Вася розгублено дивився вслід ЗІМу.

Інвалід розставив руки, по його небритих щоках текли сльози. Дивився невидючим поглядом десь над дахами будинків і шепотів:

— За віщо ж так? За віщо?.. Отак образити, отак зганьбити. Злодій… Злодій ти, Терешку… Ти обікрав мою душу… серце…

Вася йшов до причалу, повторював тремтячими вустами:

— Злодій душі… Злодій душі…

Він не лише матір відштовхнув. Він весь світ одштовхнув. Обікрав усіх… рідних… і себе…

Вася сів на теплохід, шукав собі місця на палубі, дивився на веселі залюднені пляжі Лівобережжя, а в серці, в свідомості болісно пульсувало, клювало мозок настирливе слово: "злодій".

Вася плив Дніпром, і біль поволі сходив з його душі. Річкова широчінь, луки смарагдові, блакитні гори в імлі, ніжні лози, на берегах — все кликало до радості, бадьорості. Важкі думи одпливали у далечінь, манячили тінями в свідомості. А в глибині мозку виникали запитання: чому серед чудесної природи діється ганьба і зло? Звідки вони? Хвиля радіє, плюскаючи в піщані береги, квіти усміхаються сонцю, чайки ширяють над водою, вітаючи одна одну пронизливими криками. А людина… вона ж наймудріша, найвища, наймогутніша…

Чому ж вона діє інколи гірше від істот нижчого світу?

Відповідь не приходила. Вона десь ховалася в майбутті.

Теплохід причалював до піщаних круч, до дебаркадерів. Люди, навантажившись клунками і чемоданами, сходили на берег, розповзалися серед квітучих сіл.

А ось уже й знайомий берег. На лузі нікого не видно. Ба ні! З трави виринає постать у сірому плащі. То вона — мама. Серце Васі солодко занило. Зустріла… Прекрасна. Єдина моя…

Він скочив просто з носа теплохода на кручу. Обняв матір. Вона тривожно дивилася на його обличчя, схвильовано запитувала:

— Ну як ти там? Як тобі?

— Нічого, матусю. Нічого. Вітання він передавав…

Мама не відповіла, рушила до села. Вася йшов за нею, тримаючи в руках сумку з продуктами. Нагнувся, зірвав кілька лопуцьків з щавлю. Пожував. Приємна кисла рідина освітила в роті. Мати, побачивши те, осміхнулася.

— Нарвала я щавлю, доки тебе чекала. Зваримо борщу зеленого. Ти ж любиш… Та, нова, як годує тебе?

— Вона взагалі не варить. Валяється цілими днями на дивані. Та гуляє вечорами. А він хатню робітницю найняв. Бабуся якась. Нічого. Охайна така, мовчазна.

Мати зітхнула, скоса глянула на сина. Жалісливо погладила по щоці.

— Схуд ти. Поблід…

— Нічого, мамо. Я за тебе турбуюсь. Як ти тут влаштувалась?

— На старе місце. Історію буду викладати. Мене з радістю в райвно зустріли. Знають же. Та й діти раді. Алк тут була вже історичка. Тепер її в інше село. А вона скандал вчинила. Недобре вийшло. Якби знала, ніколи б не просилася.

— А куди б же ти?

— Найшла б село.

— Тут же все своє. І бабуся…

— Ото ж бо.

— Мамо, — раптом сказав Вася, — погано у мене на душі. Щось діється зі мною.

Мати зупинилася, пильно глянула в очі сина, де блищали хворобливі вогники.

— Я відчула, відчула… Говори, синку… Не приховуй нічого.

— Розпач якийсь у серці, — зітхнув Вася, опустивши погляд униз. — Байдужість. Все стало немиле. Я вже й пив…

— Як пив? — жахнулася мати. — Що пив?

— Коньяк! Вона піднесла. І батько. А потім самому захотілося. Наче легше стає…

Мати сплеснула руками.

— Васильку! Що ж воно буде? Погублять вони тебе.

— Не турбуйся, мамо. Я вже сам збагнув. Не буду більше. Тільки ж важко було… Дуже… Ідеали, слова, а в житті таке багно. І не хто-небудь, а батько…

— Сину, сину! Не можна так хилитися від першої бурі! Що ж буде, коли ураган прийде? Тоді ти зовсім зломишся.

— Не зломлюся. Витерплю. Я хочу все спробувати. Все знати.

— Можна так спробувати, що й не вилізти з багна. Багато гарних людей згинуло не від урагану, а від багна.

— Мамо… Чому так вийшло? Чому, ти зійшлася з батьком?

— Хто знав? — зітхнула мати. — Вірила ж… Не діждалася свого, рідного…

— А він хіба… не рідний, не свій?

— Ні, Васю… тобі, може, це дивно… він батько… але ти вже дорослий, збагнеш. Є кровна рідня, а є сердечна. Кровні, буває, стають ворогами, а чужа людина ближче близького. Часто так буває. Життя як далека дорога. Стоїш перед нею в молодості, чекаєш, з ким іти. Хочеться швидше рушити. Часто вирушаєш з випадковим попутчиком. Він і клунок твій піднесе, і поговорить з тобою, і розділить з тобою обід десь у путі. А потім хтось покличе його серед шляху, і він мчить тому поклику навстріч, а ти залишаєшся самітний, як палець… і караєшся мукою, і каєшся — чому не підождала свого, нероздільного. Свій би не кинув до кінця, не залишив би на роздоріжжі…

— Мамо, ти плачеш?

— Ні, синку, не плачу. Я вже спокійна. Минуло все. Так буде краще. Тільки б з тобою все було гаразд…

Вони сіли в човен. Мати веслувала. Вася взяв правило. Розглядав квітучі береги, вдихав вологий запах ріки.

— Мамо…

— Що, синку?

— Ти добре знаєш історію… Я не бачу в ній смислу. Джордано Бруно приніс чудесну ідею, а його спалили на вогні. Ціолковський дав людям нове знання, відкрив небо, вказав, як до нього можна летіти, а його до революції назвали божевільним.

— Хіба не вважає нині весь світ Ціолковського батьком космонавтики? — запитала мати.

— А Коперник? І Галілей. І Тарас Шевченко. І Франко. І Герцен. І Чернишевський. Всі вони зазнали насмішки, гоніння.

— Досить, Васю, — сказала мати. — Я зрозуміла тебе. Ти й правий, і неправий. Згадай вірш "Каменярі" Франка. "Хоч не одного там калічили ті скали, ми далі йшли, ніщо не спинювало нас"...

— Ну то й що?

— Доки пробиваються путі серед скель, завжди будуть поранені. Саме каменярі. Це закон битви. А коли дорога буде готова — тоді можна буде пройти той самий шлях впевнено, без ран і болю. Ще ж не закінчена дорога, синку. Минуло від Жовтня півстоліття. Що таке півстоліття в історії? Секунда. Ти хочеш чуда? Ти хочеш, щоб все було одразу, по волі писаного закону? Такого не буває. Коли вже задумався над такими питаннями, то май мужність додумати до кінця, взяти ношу роздуму в серце...

— Але що ж найголовніше, мамо?

— Бути собою, синку...

— Не розумію. А якщо я злодій, бандит. То тоді що? Красти якнайкраще? Грабувати якнайефектніше?

— Дурниці говориш, — усміхнулася мати, і в очах її засяяли ніжні промінці. — Хіба дитина народжується бандитом? Вона народжується чистим і ясним малям. Грається, любить світ, довірливо йде кожному на руки. А злодієм чи чесним трудівником вона стає в суспільстві. Серед певних умов. Ті умови штовхають її вниз або вгору. Але то вже не своє, то штучне, чуже, брудне, непритаманне людині. А я кажу, що бути собою це значить берегти дитячу чистоту у всьому. Глянь — он плавають гуси. Білі-білі. Заляпай їх грязюкою. А вони пірнули — і знову

чистенькі. Те, що ти сказав, то бруд. Пірнеш — і все одмиється. Тільки людині пірнати важче, як гусаку. Душу одмити — ой як важко!

— А де ж та вода, що обмиває? — похмуро запитай Вася.

— Досвід життя, — коротко відповіла мати. Допомога друзів…

Човен пристав до берега. Мати вийшла на пісок, дзвонячи ланцюгом, прив’язала човна до залізного пакола.

Взявши весла на плечі, рушили до села.

Біля двору вже чекала баба Химка. Вона, затулившись долонею од сонця, приглядалась до Василя, промінилася рясними зморшками, шамкала беззубим ротом:

— Здоровий козарлюга виріс! Здрастуй, онучку! Не забув нас?

Вася схвильовано оглядав стару хату, знайоме з дитинства обійстя. І шовковиця та сама, і клени, і погріб, і зелений мох на стрісі, і веселі ластівки, ніби стріли у небі, і пишні ружі під вікнами, і урочиста тиша… Вони зайшли в сіни.

Закудкудакали кури, злякано метнулися попід ногами надвір.

— А бий вас сила божа! — крикнула баба.

Вася зігнувся, щоб увійти до світлиці. Мати засміялася.

— Минулого року не згинався. Вимахав… Сідай, синку. Мамо, давайте, що там приготували. Дитина їсти хоче.

До кімнати якось тихо, непомітно всунулася сусідка Марфа.

Метким поглядом охопила все, защебетала:

— Не забувають, не забувають кияни рідню. А де ж це Терешко? Чому його не видко?

— Трясця вхопила Терешка, — сердито забубоніла баба Химка, грюкаючи рогачами.

— Умер? — сплеснула руками Марфа, і на її обличчі з’явився скорботний вираз.

— Живий, живий, — з досадою сказала мати.

— Ага, ага, розумію, — закивала Марфа. — Да, то діло сімейне. Ну, я побігла. Не буду заважати.

Вона щезла так само непомітно, як і з’явилася. Мати глянула у вікно, похитала головою, невдоволено сказала;

— Понесе тепер сорока по селу…

— А навіщо ховати? — розважливо мовила баба, несучи паруючий горщик на стіл. — В селі не сховаєш нічого.

Вася пройшов по хаті, глянув на старі фотографії, на древній сволок.

Торкнувся до нього рукою.

— Мамо! Чому так гарно тут? Бідно, просто, але на серці радісно. Дивно.

— Нічого дивного нема, — усміхнулася задоволено мати. — Приємно тобі, звичайно, не від бідності. Хай її ніде не буде. Хай і таких хат не

буде, а сучасні котеджі. А ти, синку, інстинктивно сприймаєш те, що було любе цілим поколінням предків. Дідам, пращурам. Вони вкладали в ці форми свою любов, свої надії. Все те в тобі, в крові твоїй, в підсвідомості, в серці… Та й дитячі враження… ти ж тут жив.

— Не знаю, — зітхнув син. — Не хочу аналізувати. Мені гарно, мені добре стає. Походжу, подумаю. Може, проясниться на серці.

13

Вася повернувся до Києва надвечір. Одкрив своїм ключем двері, ввійшов до коридора. У вітальні щось зашамотіло, на порозі виросла Льоля. Вона побачила Васю, полегшено зітхнула.

— Чому так раптово? — запитала вона. — Чому не попередив?

— А навіщо?

Льоля криво усміхнулась. Він, обминаючи її, вступив до вітальні. На столі стояли високогорлі пляшки з винами, розмаїта закуска. В попільниці диміла цигарка. Чувся запах неприємних парфумів.

— Що це? — запитав Вася. — Де батько?

— Тсс, — прошепотіла Льоля. — Він у відрядженні. Службовому. А це… пікнік… Поняв, дурачок?

— Нічого не розумію, — злісно сказав Вася, відкриваючи двері своєї кімнати.

Льоля обережно зайшла за ним, граючи підмальованими очима, проспівала:

— Будь любчиком, Василько, мовчи. А то старик хтозна-що подумає.

— А хіба воно не так і є? Грязь і стид!

— Тихо. Нічого такого нема. Просто шкільні товариші. Вирішили хильнуть. Я тебе познайомлю. Вип’ємо разом.

Васю занудило. Всі романтичні барви поїздки в село поблякли, забруднилися.

Може, й справді випити? Забути все. Знову стане просто й весело. Як тоді. Опісля болітиме голова, але то нічого.

Він вийшов до вітальні. На нього дивилися два хлопці. Нормальні хлопці. Навіть гарні, веселі. Вони щиро подали йому руки, міцно потиснули.

— Ваня.

— Коля.

— Вася.

— Порядок, Вася. Ударимо по цимбалах. За приємне знайомство. Ти що полюбляєш? Вино? Коньяк?

— Налийте коньяку…

— О, аристократичний смак. З тебе вийде толк, Вася.

Льоля засміялася. Вася взяв стакан з коньяком, ковтнув залпом. Хлопці схвально переморгнулися.

— Порядок!

Знову налетіла гаряча хвиля, закрутила у вирі, кинула в безодню. А в свідомості задзвеніло здалека: бамдзінь-бом! бам-дзінь-бом! бам-дзінь-бом!

Що це? Звідки? Хто?

Варнякають п’яні голоси, не дають збагнути. А, пусте… Нічого не треба. Хай все пропадає. Так весело, так легко, хай так буде завжди…

ЧАСТИНА ДРУГА

ЗЛОДІЇ ДУШ

Вікно, в пітьму відчинене, принесе нічні голоси…

Східна мудрість

1

— Вася? Звідки ти так пізно?

— Добри… вечір, тату… З "Кукушки"… А щщо?

— Як з "Кукушки"? Ти ж школяр. Туди ж учнів не пускають?

— А ххі…ба у ммене… на лобі написано, що я… учень?

— Гм… Правда. А де ти грошей взяв?

— Друзі вгостили… Друзі…

— Якщо друзі — то можна… Я не проти. Можу підкинути тобі пару десяток. Ти вже дорослий — треба мати кишенькові гроші.

— Плювать я хотів на… кишенькові. Дай мені на справжні. Я хочу теж вгощать… друзів. Дай п’ятдесят. Ти багатий.

Хе-хе… Можна й п’ятдесят, Васю. Ми в твої роки не гуляли. Будували. Хоч ти за нас одгуляй. Молоді роки не вернуться…

— Хм! Гли…бока філософія, батьку! Бездонна! Треба було мавпі мільйони… літ ево…ево…еволюціонувати, щоб додуматися до такої мудрості…

— Ти що — смієшся?

— Де там? Вражаюсь… Схиляюсь… Дякую за асигнацію, старик!

— Що за жаргон?

— Відповідний… Сучасний. Слухай, тату, що ти думаєш про смисл… буття? Га?

— Не розумію. Чого це тебе на філософію потягло?

— Хочу докопатися до суті… Так в чому ж… смисл… га, батя?

— Гм. В кожного своє поняття, Васю. В щасті, в насолоді, в здоров’ї…

— Так… Ясно… А якщо моя насолода приносить горе іншому… що тоді?

— Не збагну, куди ти хилиш?

— Туди, туди, батьку… Туди, куди ти й подумав… Скажи, ти любив маму?

— Це не дитяча справа, Васю.

— Я ж не дитина… ти сам сказав. Відповідай — любив чи ні?

— Чого пристав з ножем до горла? Іди краще спати. На тобі ще десятку на завтра.

— Не треба мені твоєї десятки! Ти скажи — любив чи ні?

— Ти п’яний. Я йду до себе. Вже пізня ніч, мені завтра на роботу.

— Ні… ти не одкрутишся од мене. Якщо не любив… то підло було одружуватись. Ти йшов з нею по дорозі… Довго йшов…

— По якій дорозі? Що ти мелеш?

— Життєвій дорозі… а потім кинув… підло. А якщо любив… Теж підло… Бо не можна ж любить багатьох… жінок… не можеш ти любити… цю…

— Вася!

— Мовчу! Йду спати… Ха-ха… Гуд бай, батя. Дякую за кредит. Ха-ха…

2

У Василевій душі панував хаос. З гуркотом рушились дитячі рожеві ідеали. А на їхньому місці, вирувала гаряча, паруюча лава.

Він опинився на страшному роздоріжжі. Безпринципність батька, дворушність його нової дружини, ганебність власного становища, вражена гордість душі — все це спліталося в такий заплутаний вузол, що годі було його розв’язати.

Нові "товариші" під’юджували, вміло грали на чоловічому самолюбстві, в легких натяках розкривали доступність і простоту інтимних сторін життя…

Колихалося віття каштанів над головою, млосно зітхали співаки під акомпанемент солодкого джазу, неонові ліхтарі кидали примарне світло на обличчя людей. Все було незвичайне, хвилююче. Мерехтіли криваві іскри в пляшках, нечутно бігали офіціанти, манливо проходили між столиками дівчата, розносячи терпкий запах парфумів.

Щось проривалося з-під легкодумності, щось протестувало, застерігало… Але той голос тонув у громі насолоди і легкості. Коля і Ваня по-мефістофельськи схилялися з двох боків до Васі, шепотіли:

— Життя — піна. Піна шампанського, піна кохання. Пропустив — розтанула, нема. Встиг — навтішався неповторною грою її барв…

— А як же… герої… ті, що гинули в боях? — сумно запитував Вася.

— Навіщо ускладнювати? Ті герої прокладали шлях нам. А ми йдемо далі. Не будемо ж вічно сумувати? Просто, Васю. Все просто. В чому ж іншому знайдеш смисл? В чому? Ну, цілина. Ну, заводи, Ну, гідростанції. А для чого? Знову ж таки, щоб прийти до повноти життя. Щоб всі могли насолоджуватися. Ти не згоден? Заперечуй!

Вася мовчав. Пив гіркий напій, відганяв далекий клич чогось ясного і забутого. Мама… луки… дитячі радощі… смішний Іван Стотисячний серед бурі… Казкові іскри у потоці буденного життя…

Вранці він виходив на вулицю, заглядав у обличчя перехожих. Може, хтось помітить, зупиниться, розпитає, допоможе?

Людський потік плив своєю дорогою. У кожного були свої потреби, думи, хвилювання. Думи і сумніви Васі залишалися в ньому самому.

Інколи хотілося крикнути, звернутися до людей серед майдану. "Заждіть! Мені погано! Порадьте, що діяти!" Але такий намір одразу ж викликав внутрішній усміх, іронію. Засміють, назвуть божевільним, у кращому разі — п’яним. Викличуть міліцію.

Одного разу він зустрів Сергія Воловенка — загорілого, бадьорого. Побачивши Васю, товариш розплився радісною усмішкою.

— А ти знаєш, у мене успіхи.

— Які уопіхи? — байдуже запитав Вася.

— А в самодисципліні. Як ми й вирішили, коли укладали спілку краси.

Вася задумано дивився на Сергія, мовчав. Спілка краси? Він навіть забув про неї.

— Розумієш — сам мию посуд на кухні. Помагаю мамі натирати підлогу. Бігаю на базар. А оце був у селі, так помагав у лісництві садити сосни. Здорово. Ти навіть не можеш уявити, як приємно. Садиш, а за тобою рядки молодесеньких сосен. Втомишся, сядеш відпочити, а в уяві бачиш, як колись шумітиме ліс на тому місці.

Вася гірко усміхнувся. Щасливий Сергій. Його життя ще не клюнуло.

— Ти якийсь дивний, — сказав Сергій, занепокоєно дивлячись в очі товаришу. — Блідий. Може, не виспався?

— Зола, — зітхнув Вася. — Все це зола…

— Що зола?

— Те, що ти кажеш, іграшки…

— Дозволь, дозволь. Ти ж сам агітував нас. Ще навесні, — образився Сергій.

— Було, — зневажливо махнув рукою Вася. — Тепер прозрів. Тверезо дивись на речі. Не помилишся.

Він рушив далі по вулиці. Сергій залишився стояти на тротуарі, розгублений, вражений.

А Вася йшов, намагався спіймати в свідомості якусь керівну нить. Мусить же він, неодмінно мусить дати сам собі відповідь — як жити? Як діяти?

Десятий клас. Потім інститут чи університет. Доросле життя. Куди? Для чого? Все байдуже, все здрібніло. Нема віри в людей. Найближчі люди втрачені. Розпач, як багно, заливає психіку. Якби битва. Подвиг. Щоб іти над прірвою, щоб завмирало серце! Де знайти його?

Може, піти до Ніни? Може, вона порадить, допоможе, розвіє павутину? Може, вона саме та, з якою йти довго і до кінця?

Двері відкрила Ніна. Вона підстрибнула, як маленька дівчинка, радісно защебетала, плещучи в долоні.

— Ой, який ти чудесний! За п’ять хвилин примчав. Тільки що подзвонила, а ти вже тут!

— Куди ти дзвонила? — здивувався Вася.

— Та тобі ж. Доморобітниця сказала, що передасть. Я ж сьогодні іменинниця. Шістнадцять. Да-ма! Скоро паспорт матиму. О!

Вася розгублено розвів руками.

— Пробач. Не знав. Я випадково…

— Випадково? — жахнулася Ніна. Потім засміялася дзвінко, невимушено. — Тим краще. Телепатично, як ти кажеш, відчув, по серцю. Проходь. Мої будуть дуже раді. Компанія невелика…

— А Гриць буде? — похмуро запитав Вася.

— Угу, — лукаво підморгнула дівчина. — Ну, а як же, Васю? Не запросити його незручно. Ми ж давні товариші. Почне розпускати всякі небилиці…

— Ніно… я прийшов до тебе, щоб поговорити.

— Потім, потім… Не роби страшних очей. Не треба трагедій. Я сьогодні іменинниця і хочу веселитися! Весе-ли-тися! Ходімо!

Ніна, а за нею Вася вступили до просторої вітальні. Там уже був накритий святковий стіл, барвисто прикрашений батареями пляшок,

горами закусок. Навколо столу клопоталась невисока повна жінка з привітним втомленим обличчям. їй допомагала якась бабуся.

Жінка поглянула на Васю, дружньо кивнула.

— Добрий день, добрий день. Давно не заглядав. Ми вже вирішили, ще ти забув нашу Ніну. Полюбив іншу…

— Мамо! — перебила Ніна.

— А я що? Я правду кажу, — сміялася мати. — Проходь, зятьок, милості просимо.

Вася червонів, дурнувато усміхався. А мати, пораючись біля столу, гомоніла далі:

— Нічого соромитись. Якісь ви, сучасні, дивні. Колись у такому віці вже самостійними були, сім’ю заводили. А ви ще на батьківських спинах катаєтесь. Правда, в такого батька, як твій, можна кататись. Кажуть, він заступником міністра став?

— Здається…

— Оце синок! Не знає, як власний батько піднімається вгору! Такі сучасні діти! Ну, нічого. Аби добре було! Аби добре!

"Та не добре ж! — хотілося кричати Васі. — Навіщо ці солодкі слова? Навіщо усмішки, вимушена делікатність? Гірко, тоскно йому, а треба підтримувати нікчемну, дурну розмову! Йшов відкрити душу, порадитись, а випадковий день іменин стає на перешкоді!"

Ніна взяла Васю за руку, потягла до своєї кімнати.

— Зачекаємо в мене. Скоро прийдуть всі інші.

Вона крутилася перед дзеркалом, кокетливо поправляла модну рожеву сукню, кидаючи грайливі погляди на сумного Васю.

— Розкажи, де був? Ти збирався в село.

— Їздив.

— Сподобалося?

— Дуже. Ходив у ліс, збирав гриби. Як знайдеш гриба, так ходиш навколо нього, танцюєш… Ніби брата побачиш.

— Може, й розмовляєш з ними?

— Аякже. Розмовляю.

— Я гриби люблю в борщі, — сміялася Ніна. — Або в соусі.

— В селі просто, — казав Вася. — Легко. Ніби знімаєш якусь павутину. А вернешся додому — знову хаос…

— Залізна рука города, — продекламувала Ніна. — Хрестоматія для середньої школи. Коцюбинський. Інтермеццо. Тра-ля-ля. Ми вже проходили.

Васі стало боляче. Він торкнувся Нініної руки.

— Я не жартую, Нінусю. Я серйозно. Мені дуже хотілось поговорити з тобою. Скажи, ти б поїхала далеко-далеко?

— Куди? — здивувалася Ніна.

— Щоб навколо були гори або ліс. Щоб мужні, сильні люди. Суворі й чесні. Безстрашні й непідкупні. Такі, як у Сибіру. В Братську. На цілині. На Півночі. Давай, як закінчимо школу, поїдемо туди.

Ніна знизала плечима, хмикнула.

— А університет? А інститут?

— Заочно закінчимо, — з надією сказав Вася. — Зате в бурі будемо жити. Я вірю тобі. Я тебе…

— Ой, Васю, ти завжди захоплюєшся, — капризно надула губи дівчина. — Кидати живе, їхати на мертве. Тут культура, квартира. А там — тайга, комарі, грубість, палатки. Он приїжджали хлопці, повтікали звідти. Кажуть — жах!

— Шкурники повтікали. А справжні не втечуть!

— Тра-ля-ля. Не сміши. Вічно ти носишся з ідеями. То спілка краси. То Сибір. Несолідно, Васю! О, дзвінок! Друзі прийшли! Момент! Я їх прийму. Посидь!

Вона ще раз крутнулася перед дзеркалом, вибігла до вітальні. Вася дивився їй услід, думав над її словами, що ще звучали в свідомості. "Кидати живе, їхати на мертве". Чиї це слова? Невже її? Не може бути? Це чуже, засвоєне. Вона ж не була такою. Я пам’ятаю її з дитинства. Мріяла вона і про далекі краї, і про польоти в небо, і про подвиги. Як швидко, як ганебно швидко засвоюються такі погляди. А може, Ніна лише грається?

Може, вона не хоче говорити з ним про серйозне в цей день?

До кімнати ввалилися однокласники. Серед них — Гриць. Він побачив Васю, набичився, подав холодну руку, щось буркнув. Андрійко Ремез — високий, худий, носатий — накинувся на Васю, загорлав:

— Чув — сьогодні наші другу ракету на Місяць запустили?

— Ну й що? — запитав Вася.

— Як що? М’яку посадку зроблять!

— М’яку чи тверду — яке це має значення?

— Старик, ти хворий! — категорично заявив Андрюша. — Або депресивний психоз у тебе, або піжонство!

— Чому ж? — блиснув очима Вася. — Я серйозно. Допустимо — м’яко сядемо. На Місяць. Потім на Венеру, на Марс. Що тобі це дасть? Сьогоднішнє повідомлення змінило тебе в чомусь? Ти став кращий?

— Фарс, — фиркнув Андрюша, гордо схрещуючи руки на грудях. — Ти, старик, не туди загнув!

— У нього світова скорбота, — насмішкувато бовкнув Гриць.

— До бою, моряки, — бадьоро сказала Ніна, перериваючи суперечку. — Сьогодні всі мають бути веселі й щасливі. Так велить королева.

— Слухаємось, — зігнувся в кумедному поклоні Андрюша.

Друзі галасливо рушили до столу. Там уже сиділи дорослі. Вася неохоче приєднався до святкового гурту, сів десь на краєчку. Мати пересадила його до Ніни. Він здивувався, але промовчав. Було приємно відчувати її теплу руку, слухати її схвильований подих.

Почалися тости. Мати квітла від похвал своїй доньці, стравам, собі, усміхалася, припрошувала.

Вася налив собі півсклянки перцівки. Ніна нажахано зашепотіла:

— Що ти робиш? Хіба ж можна стільки? Це ж горілка!..

— Експеримент, — сказав Вася, вихиляючи рідину. — За твоє здоров’я…

Він закашлявся, почервонів, схопив огірок.

— Що ти сказав? — занепокоєно спитала Ніна.

— Експеримент, — вже бадьоро повторив Вася. — Ху! Оце так вогонь! Не розумієш? Вчені експериментують над елементами, над газами. А я — над собою. Як лікарі. Що чумою заражалися. Хочу знати, що буде…

— Ти страшне кажеш, Васю, — прошепотіла Ніна. — Не жартуй так недобре.

Вася ковтнув ще півсклянки. Ат, все дурниці. От захоче — і піде над прірвою! Хто його зупинить? І впаде в яму… В яму… Де він бачив яму? А… у сні… Що там було? Хтось знайомий… Не можна згадати… А… байдуже…

Обличчя гостей і друзів перетворювалися в якісь неясні плями. Кружляли перед очима страви. Пляшки. Поросячі тушки. Задрані вгору ніжки індика. Огірки, помідори, салат. Пливла різка мелодія радіоли. Щось говорила Ніна. Ласкаво всміхалася мати. Легко, легко, легко!

Він встав, похитуючись, пішов до дверей. З вікна моргали вогні ліхтарів, цятки зірок над дахами. Його догнала Ніна, тривожно запитала:

— Куди ж ти? Ще тільки почали веселитися…

— Мені погано. Нінусю… Я піду погуляю.

— Так ти ж повертайся. Чуєш?

— Вернуся, Ніно… А ти ждатимеш мене? Ждатимеш?

— Який ти дивний… Ну, а як же? Ждатиму, Васю…

Зачинилися, ніби плямкнули, двері. Заглушили шум веселих гостей. Васю нудило, хитало. Хотілося плакати.

Клекотить вулиця. Біжать мимо нього, спускаються вниз, підіймаються нагору люди. Дівчата, діти, жінки, хлопці. Обзиваються.

— Назюзюкався, брат!

— Нічого, нічого, вчись! На старість як знахідка буде!

— І не соромно тобі, молодий чоловіче?

— Фе, молокосос!

Вася, плутаючи ногами, вийшов на тротуар. Оглянувся. Куди йти?

Над будинками пливла зоряна ріка. Вася, дивлячись на неї, тихенько поплентався. Дістався до фунікулера, спустився вниз, на Поділ. Подих Дніпра освіжив, але хміль не виходив. Він звернув з набережної в зарості

дерев, сів на горбочку. Безтямно дивився на відбитки мерехтливих зірок у дніпровському плині, на міст, яким ішли люди з пляжу.

Хтось наблизився до Васі, почувся вкрадливий жіночий голос:

— Бідний хлопчик. Самотність?

Вася хитнув головою. Йому помогли встати, підтримали. Він щось вдячно бурмотів, ішов поряд з невідомими людьми, скаржився на свою долю…

4

Вася прокинувся. Ніби висунув голову з темної ями. Вдихнув повітря. У роті було сухо, гидко. Глухо стукала кров у скроні. Голову стискувало гарячим обручем.

— Пити, — прошепотів він.

— Зараз, хлопчику, — проспівав голос. — Хвилиночку…

Чиясь рука подала йому склянку з водою. Вася ковтнув, підвів очі. На нього дивилася молода гарна жінка — біляве волосся пишною гривою спадало на спину, на лоб звисала кокетлива чолка. Брови — нарозліт, під ними зеленкуваті, трохи насмішкуваті очі. Пишні губи підмальовані. В наманікюрених пальцях сигарета. Жінка затяглася, випустила дим угору, підморгнула.

— Ну як? Легше?

— Болить… голова…

— Ага. Ну, це просто. п’ятдесят грамів. І все пройде. Хвилиночку…

Вона встала, жваво рушила до буфета, забрязкала посудом. Вася дивився на неї, дивувався. Хто вона? Як потрапив сюди? Квартира чужа. Ліжко. На стіні картина, дуже гарна. Оранжева гора в променях призахідного сонця.

Жінка вернулася, подала чарку з коричневою рідиною. Вася нюхнув, здригнувся від огиди.

— Пий, пий, — сказала вона. — Біль пройде…

Вася ковтнув, скривився. Жінка подала йому шматочок лимона. Вася вдячно кивнув. Соромливо поглянув на неї, на своє тіло, прикрите ковдрою. Вона зрозуміла, одійшла до великого люстра, стала причісуватися. Привітно мовила:

— Одягайся.

Штани і куртка лежали на кріслі — чисті й випрасувані. Вася одягнувся. Хто вона — ця дивна жінка?

— Мене звати Міра Андріївна, — сказала жінка. — Можеш звати просто — Міра. Твоє ім’я знаю. Вася. Рибенко. Я вже дзвонила твоїм. Заспокоїла. Сказала, що ти в друзів. Що все гаразд.

— А звідки ви узнали, хто я? — спитав хлопець.

— О, це просто. Юра — я тебе познайомлю з ним — працює у Раді Міністрів, знає твого батька, бачив тебе…

Васі стало приємно, радісно. Про нього потурбувались. Просто, по-дружньому, без претензій. Як він скучив за такою людяністю!

— Дякую, — тихо сказав.

— О, дрібниці, — знизала плечима жінка. — Ти хочеш їсти? Я зараз. До речі, можеш приходити до нас у будь-який час. Ти славний хлопець. Ми вчора гуляли біля Дніпра. Побачили тебе. Ти був блідий і немічний. Юра пізнав тебе. Каже, пропаде хлопець. Ми й забрали тебе до нас. Ну, ну, Васю, не треба вдячності. Люди ж всі свої…

Вона хутко вийшла до кухні. Вася ступив до вікна, виглянув. У дворі гралися діти, за дахами будівель блищав Дніпро. Дивно. Дуже дивно. Вперше у цій квартирі, а почував себе так просто, невимушено.

Міра повернулася до кімнати, поставила на стіл тарілку. В ній парувала яєшня. Вася не чекав довгих запрошень. Міра схвально усміхалась.

— Молодець. Ти славний хлопець. Батько — шишка, а ти простий. Так і треба.

Вася скінчив снідання, подякував. Міра швиденько прибрала тарілку, повернулася до хлопця, сіла до столу, запалила знову сигарету.

— Моя хвороба, — усміхнулася вона. — Ніяк не можу покинути. А ти не палиш?

— Ні, — сказав Вася. — Не пробував.

— І не треба. Засмоктує. До речі, зараз прийде Юра. Він тобі сподобається. Тільки ти не дивуйся: у нього є бзик — архітектура. Є, знаєш, різні хоббі — у одного моторний човен, у другого філателія, у третього ще щось. А в Юри — архітектура. Страшенно любить старовинні споруди. Все малює, малює. І церкви, і будівлі, і кімнати. Знаєш — на Орджонікідзе будинок? Такий трохи божевільний? З драконами всякими?

— Знаю.

— Так Юра місяць біля нього ходив. Все малював. І зовні, і зсередини. Він, мабуть, і тебе попросить щось описати… Який-небудь дім, кімнату. Так ти не дивуйся…

— Та я з охотою, — щиро сказав Вася. — Я сам збирав колись коробки з-під сірників.

— Ну от бач. Ти молодець. До речі, здається, Юра прийшов.

Вона подріботіла у коридор. Почулися приглушені голоси.

До кімнати ступив широкоплечий хлопець. Вася відзначив веселі карі очі, вусики над чутливими губами, бліде рухливе обличчя, коротко стрижене волосся. Рукава блакитної нейлонової сорочки засукані, відкривали м’язисті бронзові руки. Він щиро осміхнувся, показавши міцні білі зуби. Подав руку.

— Юра. Так і називай. Не набагато старший від тебе. Ти Вася. Знаю. Сідай. Міра, дай нам по чарці. Що — не хочеш? Тим краще. Правильно, не треба зловживати вогнем. Чому ти так пильно дивишся, Васю? Не пізнаєш? Забув, забув. Я тебе пам’ятаю. У мене пам’ять електронна. Так чому ж ти, брате, в кущах опинився вчора? Добре, що ми надибали тебе. А інакше у витверезник можна попасти. Батькові конфуз. Що за причина? Любов? Горе?

— Яке в нього у такому віці горе? — усміхнулася Міра, закидаючи ногу на ногу і пускаючи дим.

— Не кажи. Не кажи, — заперечив Юра. — Всяке буває. Ну, Васю, в чому ж справа? Може, в сім’ї нещастя?

Вася кивнув.

— Давно вже, — зітхнув. — Батько мачуху привів. А мати — в селі. Вона — чудова…

— А мачуха — гідра, — підхопив Юра. — Да, невесело. Можна зрозуміти тебе. Між двох вогнів. Романтика, надії, мрії, а життя несе розчарування. Чи не так?

— Так.

— Нелегко тобі, нелегко. Мріяв про подвиги, про звершення, а замість цього — зневіра! Так?

— Так.

— Тільки опускати носа не слід. Чув — наші посадили на Місяць?

— Ну? — опалахнув Вася. — Вдало?

— Тютілька в тютільку. Посеред кратера Тихо. Світова сенсація. Передавали знімки.

— Здорово!

— Здорово! — погодився Юра. — Увечері ще передаватимуть. Подивимось… Ти до нас ще прийдеш?

— Ну що ви? Як можна питати? — аж розсердився Вася. — Я вам такий вдячний.

— За що? — махнув рукою Юра. — Дурниці. Навіть не заїкайся. Ображусь. Між іншим, на Місяці не інтересно. Горбочки, ямки. На тертушку схоже. Я розумію— космічне досягнення, але романтики нема. Що? Ти хочеш заперечити? Не згоджусь. На Землі більше романтики.

Плавання по морю, походи в лісах, переслідування звірів або злочинців. Ти любиш детектив?

— Аякже!

— Тихі вулиці, химерне освітлення, тіні злочинців. Бах, бах!. Втеча, переслідування… Здорово!

— Здорово! — згодився Вася. — Тільки ж не всім везе. Я мріяв про походи геологів…

— Добра справа, — сказав Юра. — Але ж не так цікаво, як висліджування злочинців. Особливо шпигунів.

— А ви хіба…

— Тсс. Не будемо розголошувати. Ти не маленький. І стіни мають вуха. Щоб ніхто, ніхто. Навіть батько. Таємниця… Ти мені подобаєшся. Може, тебе, взяти? На виучку. Якщо є талант. Хотів би?

Очі Васі спалахнули. Він недовірливо глянув на Юру, перевів погляд на Міру. Жінка загадково усміхалась.

— Ви… не жартуєте? Це правда?

— Смішний хлопець. Залізно, як кажуть школярі. Покажеш здібність — буде діло. Про Зорге читав?

— Читав. Геніально! Та я б…

— Цсс. Замкни вуста. Будь німим. Навіть погляд хай не видає тебе. Найближчі друзі, яких раніше знав, не повинні й здогадуватись про нашу зустріч. Повний послух — збагнув?

— Збагнув, — схвильовано сказав Вася.

Він широко розкритими очима дивився на свого нового знайомого. Так несподівано життя відкрило йому щось таємниче. Може, це приведе його до великого смислу буття, дасть нові сили, вірних і мужніх друзів? Обличчя Юри було незворушне, серйозне. Міра лагідно усміхається.

— До речі, — раптом пожвавився Юра, — як ти дивишся на архітектуру? Любиш?

Міра підморгнула. Мовляв, не подавай вигляду. Вася розвів руками.

— Я… не думав про це. Подобається Андріївський собор. Софія. Деякі будинки старовинні. Сучасні коробки не подобаються.

— Молодець, — схвалив Юра. — Маєш смак. А я дуже захоплююсь архітектурою. Знаєш чому?

— Чому?

— Мрію про майбутні міста. Щоб у них було поєднане досягнення всіх віків. Антика, ренесанс, конструктивізм. Кожен будинок — неповторний. Колони, куполи, вітражі, басейни, гігантські балкони, обвиті виноградом. Здорово?

— Не знаю, — прошепотів Вася. — Я не уявляю…

— Я коли-небудь тобі ширше розповім. Між іншим, ти знайомий з таким прізвищем — Авдєєв?

— Авдєєв? — здивувався Вася. — Це відомий конструктор. Знайомий мого батька. Ми бували у нього в гостях… а він у нас. Він живе на

Печерську… Старовинний будинок. Чудесні кімнати. На стелі барельєфи, древні малюнки крилатих істот…

— Здорово! — розцвів усмішкою Юра. — Оце я люблю. Особливо оздоблення внутрішніх кімнат. При плануванні майбутніх будівель це головне. Ти міг би згадати все детальніше?

— Що саме? не збагнув Вася.

— Розташування кімнат у будинку Авдєєва…

— А навіщо це вам? — підозріло запитав хлопець.

Юря перезирнувся з Мірою. Вона опустила вії, тонко усміхнуляея.

— Хлопчику можна сказати. Уміє мовчати. Ручюсь.

— Ти впевнена?

— Як за себе…

Вася слухав ту розмову з тривогою. Яке довір’я? Чому навколо звичайних речей така недомовленість?

Юра торкнувся Васиного плеча, прошепотів:

— Тут, брате, зійшовся цілий комплекс проблем. Моє захоплення архітектурою — дрібниці. Головне — доля людей. Міра, вийди, глянь як там у коридорі…

Жінка ніжно глянула на Васю, повільно вийшла з кімнати, причинилв щільно двері, Юра глибоко поглянув у очі хлопця, а притиском сказав:

— Велика операція…

— Де? В тон йому запитав Вася.

— Зв’язана з тим будинком. Може, візьмуть і тебе. Для іспиту. Хочеш?

— Хто візьме? Багато питаєш. Спершу покажи, на що здатний. Ось папір. Олівець. Спробуй згадати, що знаєш про той будинок, про кімнати. Це дуже важливо…

Вася взяв олівець, намагався викликати давні спогади. Привітний худорлявий Авдєєв. Донька — невисока, тендітна. Вона гралася з великим ведмедем. Коли його перевертали, він жалібно бекав.

— Отут — сад, — бурмотів Вася, малюючи на папері квадрат. — Тут вікно…

— Гостре око, — схвально казав Юра, схиляючись над хлопцем. — Сад, вікна. Вірно! Вікна чого?

— Вітальні. А тут коридор… Кухня. А тут… туалет… Теж виходить вікном у сад, А тут, здається, кабінет Авдєєва. Там вони розмовляли…

— Хто?

— Батько і він…

— Ага. Ясно, Дуже, дуже дякую…

Юра нормуй папірець, сховав у внутрішню кишеню піджака. Вася здивувався:

— А навіщо все це вам? Можна ж піти туди, розглянути, розпитати?

— Наївний хлопче, — ласкаво поплескав Юра Васю по плечу. — Перша заповідь розвідника — не викликати підозріння. Навіть у друга. Не кажучи про ворога. Ясно?

— Н-не зовсім, — пробурмотів хлопець.

— Збагнеш пізніше. Точка. Про це — ні гу-гу. Нікому. Доля Авдєєва і ще багатьох залежить від цієї таємниці. Увечері — знову до мене. Запиши адресу. Або краще запам’ятай. Прийдеш?

— Прийду…

— Чудово. Одразу ж — до діла. Перший іспит. Витримаєш — обрії широкі одкриваються. Ось так, Васю.

Юра обняв Васю, притиснув до себе сильними руками.

— А тепер — іди. Втім, стій, я одвезу тебе. Внизу таксі. Мені треба в невідкладній справі. Підкину тебе додому. В путь…

У машині Юра мовчав, дивився на потоки пішоходів, насвистував пісеньку. Вася намагався розібратися в тому, що з ним сталося. Чому потрібен саме він для них? А що, коли він потрапив у небезпечну компанію? Тільки ж не може бути! Така чутлива жінка, такий відвертий погляд у Юри.

"Волга" промчала по заплутаних вуличках Подолу, піднялася по Новій до вулиці Артема, зупинилася біля будівлі міліції. Юра пильно глянув на хлопця, підморгнув.

— Ні слова. Я зайду на мить. Потім — далі.

Він піднявся по сходах, зник за широкими дверима. У Васі одлягло від серця. Отже, його нові знайомі зв’язані з органами. А що, як розвідники? І Вася опинився на важливій дорозі, де сплітаються долі людей. Це тривожно і… заманливо.

Юра вийшов з будинку через кілька хвилин. Сів до машини з суворим обличчям. Звелів водієві їхати далі.

— Щось трапилося? — прошепотів Вася.

— Ти помітив? — схвально сказав Юра. — Ситуація складна. Буде важке діло. Ти не забув, як ми домовлялись?

— Ні…

— Не злякаєшся?

— Ніколи! — палко мовив Вася.

— Тоді ми чекаємо тебе. Виходь тут… До вечора…

5

— Тату. Я сьогодні не прийду ночувати.

— Гм. Де ж ти будеш?

— А яке тобі діло? — ліниво запитала Льоля, відкидаючи вбік журнал мод. — Син уже великий, хоче погуляти.

— Він ще учень, — в’яло заперечив Терентій Гаврилович, вибираючи в гардеробі вечірній костюм. — Льолечко, як ти гадаєш, що краще одягнути для "Рів’єри"?

— Сірий, — сказала Льоля. — Звичайно, сірий, Терчику. Тобі в ньому дуже личить. Пікантно, романтично… Учень, кажеш? Ти поглянь, як його вимахало. Він вищий за тебе. Іди, йди, Васю. Дай йому кредит. Треба, Васю?

— Угу.

— Четвертак вистачить?

— Досить. Дякую. Я буду в друзів.

— Ага. Вони мені дзвонили. Якісь знайомі, чи що? Не пам’ятаю прізвища. Ну, гаразд. Коли знайомі, то катай. Ось гроші. Льолечко, збирайся.

Вася вийшов з квартири. Нарешті в нього з’явилася таємниця, цікаве товариство, мета. Він дивився на заклопотаних, веселих, сумних, безпечних перехожих, звертався до них у думці зверхньо, поблажливо: "А ви й не знаєте, хто я. Ви навіть не догадуєтесь, куди я піду сьогодні. Ви будете спокійно спати або гуляти, а я виконуватиму важливу справу".

Він наблизився до фунікулера.

І тут зненацька зустрів учителя фізики Івана Гнатовича.

Іван Гнатович привітався, зупинився. Вася хотів обійти його, але учитель затримав хлопця.

— Рибенко, я хотів тебе щось запитати…

Вася скоса поглянув на Івана Гнатовича. Скельця його окулярів поблискували насторожено. Може, він щось знає?

— Рибенко. Мені передали, що в тебе нещастя…

— Яке нещастя?

— Тобі краще знати. Добре, що я стрів тебе. Чому не прийдеш до учителів, до мене? Звичайно, школа не втрутиться в життя дорослих… але порадитися з нами можна. А то вже бачили тебе п’яним. Це правда?

Вася мовчав, наливався багрянцем. Колупав носком черевика асфальт. Учитель зітхнув.

— Отже, правда. Жаль. Я вважав тебе сильним хлопцем. А ти одразу — вниз…

— Я нічого…

— Не заперечуй. Знаю, що ти вже великий, маєш амбіцію. Я не буду нічого радити. Прошу лише одне — подумай. Гарно подумай. Прописні істини нудні, але згадай своїх улюблених героїв… Може, вони щось підкажуть. Чуєш, Рибенко?

— Чую, — пробурмотів Вася.

Вихователь пішов, скупо усміхнувшись на прощання. Вася довго стояв біля входу в фунікулер. Щось тривожне увійшло в свідомість після розмови з Іваном Гнатовичем, щось зловісне. Що ж саме? Що?

Васю зустріла Міра. Вона поцілувала його в щоку, обняла за плечі. З кімнати усміхався Юра, ще якийсь суворий чоловік з шрамом на щоці пильно дивився на хлопця.

— Ти знаєш — я вже скучила за тобою, — проспівала Міра. — Ніби брат ти мені.

Вася розгублено глянув на неї. Сміється, чи що? Ні, зеленкуваті очі блищать теплими вогнями. Юра схилився до вуха Васі, шепнув:

— Спокійно. Це — великий начальник. Від нього багато залежить… Стриманість і мовчання.

Серце у Васі похололо. Так просто, так нежданно відкриваються в житті таємниці. Цікаво, що ховається за суворою зовнішністю літнього розвідника? Скільки подвигів у нього за плечима?

— Він? — скупо запитав чоловік з шрамом.

— Так, — сказав Юра.

— Довіряєш?

— Цілком.

"Що ж це? — схвилювався Вася. — Хіба я заслужив? Зовсім випадково потрапив. Просто пощастило. Чому ж таке довір’я? Може, вони помилилися? Та ні, я не підведу. Я постараюся. У вогонь кинусь…"

Тонкі губи літнього чоловіка здригнулися, почулося запитання:

— Сумніваєшся, чи достойний?

Вася хитнув головою. Звідки він дізнався? Читає думки…

— Не сумнівайся. Не святі горшки ліплять.

— Я постараюсь, тремтячим голосом промовив Вася. — Не знаю, як вас звати…

— Просто — шеф, — завбачливо озвався Юра. — Запам’ятай: шеф.

— Слухаю. Дякую вам, шеф.

— Ну от і добре. А тепер — погуляй. Міра, погодуй хлопця. Випити? Ну що ти? Він же учень. Одвикати треба, одвикати. Тим більше, на операцію…

Ніч. Місячна, чарівна, небувала ніч.

Зірки в небі крупні, тремтливі, прекрасні.

Київ оповитий таємницею. Люди, як казкові істоти. Трамваї, машини, ніби міфічні дракони, потвори. І фари їхні, мов полум’яні очі, і звуки сирен, наче бойовий рев хижаків десь у тропічних джунглях.

Вася їде в машині поряд з Юрою. Шеф попереду, біля водія. Вони всі зосереджені, спокійні. Розмовляють про щось звичайне, несуттеве. Про майбутню операцію — ні слова. Які залізні характери!

А Вася дрижить, йому все незвично, дивовижно. Кожен рух, кожна нова хвилина сповнені значимості. От якби його побачила Ніна. Або Гриць. Умерли б від заздрощів. Колись він розповість їм про цей вечір. Якщо шеф дозволить. Може, через рік або два.

Машина зупинилася на розі вулиць. Шеф мовчки поглянув на Юру. Той кивнув. Машина рушила далі, зникла. Шеф, посвистуючи, пішов праворуч.

— Куди він? — прошепотів Вася.

Юра здивовано глянув на Васю. Той знітився. Як це він не витримав? На перших кроках і така ганьба?

Юра заспокійливо кивнув.

— Нічого. Виправляєш крен на ходу. Ходімо зі мною. Забудь про те, що буде. Ми гуляємо. Ясно?

Вони рушили. Юра захоплено говорив.

— Ти навіть не розумієш, як це змінить життя на Землі. Через п’ять років на Місяці буде наукова база. Обсерваторії, оранжереї, селенологічні станції. Стрибок в астрономії — раз. Ти ж знаєш, що там нема атмосфери, отже, сила телескопів зросте в тисячі разів. Нові якості плодів, рослин. Вплив космічних променів, зменшене тяжіння… Да, сьогоднішній успіх — епохальний.

Вася слухав, кивав, радів. Які чудові люди! Перед важливою, небезпечною операцією отак цікавитись науковими проблемами!

Вони обігнули квартал, звернули в темний вузький провулок. Тут Юра замовк і йшов тихо, мов тінь. Мовчав і Вася. Косував очима, намагався визначити, де вони перебувають, і ніяк не міг второпати. Юра потягнув Васю за собою в невелику хвіртку. Вони опинилися в затишному подвір’ї. Стіни тут заросли виноградом. Над головою моргнули волохаті зірки. Юра жестом показав — за мною! — й, пригнувшись, рушив до будинку. Серце Васі калатало, ледве не вискакувало з грудей. Він дихав широко розкритим ротом. В руках у Юри щось блиснуло. Невже револьвер? Отже, сутичка? Постріли?

Вони зупинились біля вікна. У всьому будинку — а він мав два поверхи — було темно.

З вікна виглянуло обличчя. Почувся голос:

— Все в ажурі. Їх нема. Пацана сюди…

Васю різнуло слово "пацан". Але хай… Йому довіряють. З ним поводяться, як з рівним. Юра підставив руки, поміг йому вибратися на карниз. Ось Вася вже у кімнаті. За ним заліз Юра. Шепнув:

— Стій біля вікна. Не дихай. Дивись, щоб усе було спокійно. Ось тобі ліхтарик. Коли щось помітиш небезпечне — світи в коридор. Двері відчинені…

Шеф і Юра зникли. Тільки чулося шепотіння і шерех підошов по паркету.

Вася затамував подих, прислухався. Де ж вороги? Невже їх доведеться підстерігати? А якщо на нього налетять? Що він зробить без зброї? Нічого, можна схопити за руку, повалити…

Хлопець трохи втишив розбурханий стук серця, виглянув у вікно. Нікого. Десь недалеко грали на роялі. Ніжна, журлива музика пливла в повітрі.

Він озирнувся. Що це за кімната? Холодно блищить дзеркало шафи, ніби дивиться осудливим оком. Біле ліжко. А ось зовсім поряд з Васею — столик. На ньому… Що ж на ньому? Товстий зошит. Іграшкове ліжко. У ліжку великий плюшевий ведмідь. О, та це ж той самий ведмідь. Дівчинки Авдєєва. Тоді вона була дівчинкою. А тепер, мабуть, велика. Десятикласниця. Якби вона знала, що в її кімнаті відбувається битва. Битва за її батька…

Вася наблизив ліхтарик до зошита. Ввімкнув. Маленьке світле коло вихопило з мороку червону палітурку. Вася відкрив зошит. На першій сторінці олівцем намальований голуб. Під ним великим дитячим почерком написано: "Зошит мрій".

Хлопець перегорнув навмання листки. В око впали рядки, написані вже дорослішим почерком: "Не тішить мене спокійне життя —

забезпечене й безжурне. Дух спить у тиші. Що, коли і де велике творилося в спокої? Які геніальні люди виростали в забезпеченості? А якщо й виростали, то руйнували в’язницю розкоші, спокою і йшли на барикади. Не витримаю. Піду. Аби лиш закінчити школу, інститут. А там — здрастуй, далина таємнича. Тайга, гори. Вони кличуть мене. Там на кожному кроці буде невідоме і несподіване. Небезпека і мужні люди. Здрастуй, таємнице! Я прийду до тебе!"

Вася закрив зошит. Завмер, схвильований. Не гаразд підглядати в чужі записи. Не гаразд. Але яка прекрасна душа в цієї дівчини! Як би він хотів знайти, зустріти її. Познайомитись. От якби була такою Ніна. А втім, чому якби? Може, вона така й є. Адже не відкривається просто душа знайомої людини. Може, й ця дівчина прихована для близьких. А в тиші, сама перед собою, вона відкрила на листках щоденника втаємничені думи.

Він поклав на місце зошит. Узяв за вухо ведмедя, підняв з ліжечка. Всміхнувся. Вже стала великою, а дитячу іграшку береже. Втішно. А чого ж. Може, це й добре. Зберігає безпосередність…

Ведмідь замукав. Вася кинув його на ліжечко, злякано оглянувся. В коридорі зашамотіло, почувся голос Юри:

— Що таке?

— Та нічого. То іграшка… Ведмідь.

— Ідіот. Додумався…

Голос Юри злий і гострий. Вася прикусив язика, завмер напружено. Чому така злоба? "Ідіот". Так, так, він порушив тишу. Але такі слова… Поза спиною прокотився холодок.

Юра тихо підступив до вікна. Прошепотів:

— Закінчено їх не буде сьогодні. Вискакуй і приймай те, що подам.

Вася вибрався назовні. Обідрав шкіру на руці, зачепившись за карниз. Дуже защеміло, але він прикусив губу, стерпів. З вікна посунувся темний вузол. Юра сказав:

— Тримай.

— Що це?

— Тримай, дурню! — засичав Юра.

Вася вхопив вузол, розгублено поглянув на Юру, який вилазив з вікна.

— Іди до воріт. Тихо.

— Але ж…

— Ні слова.

Вася поніс вантаж до хвіртки. Вийшов на вулицю. Там уже стояла машина. Водій узяв вузол, кинув у багажник. Мовчки штовхнув хлопця у чорну пащу дверцят. Незабаром шеф і Юра принесли ще вузли, чемодани. Ввалилися у машину. Відсапувалися, мовчали. Завуркотів мотор. Машина безшумно рушила. Завернула праворуч. Потім ліворуч. І, ввімкнувши фари, весело покотилася до Хрещатика.

Вася сидів ні живий ні мертвий. Щось починав розуміти і боявся. Боявся запитати, боявся поглянути в обличчя своїх супутників. Вони напружено мовчали, дивилися вперед. І лише коли машина дісталася Подолу і звернула у двір якогось будинку, Юра полегшено зітхнув, сказав:

— Здається, порядок.

— Клас, — скупо озвався шеф.

Вони вийшли з машини, витягли приголомшеного Васю. Юра криво всміхнувся, плеснув хлопця по спині.

— Розгубився? Нічого, попервах завжди так. Топай за мною.

Вони піднялися по вузьких кручених сходах. Перейшли затхлий, забитий старими книгами і буфетами коридорчик, потрапили в невелику кімнату. Їх зустріла Міра. Обличчя у неї було бліде, очі примружені й неспокійні.

— Ну?

— Чисто, — сказав Юра.

— Як хлопчик?

— Трохи підкачав. Ну, нічого. Іспит витримав.

Шеф, а за ним водій внесли кілька клунків, чемодани. Міра жадібно кинулася до них. Вася стояв збоку, задихався від лавини прозріння. Похололи руки, ноги слабли, підгиналися, а в свідомості колихалися страшні, жахливі думки. Він потрапив до злочинців. Його ганебно обплутали, обманули. Розіграли комедію.

З чемоданів вивалились на підлогу дорогі сукні, костюми, відрізи.

Заблищали дорогоцінності, забіліли мармурові статуетки.

— Добра риба, — раділа Міра. — Потім розберемось. А тепер — по рюмашечці. Вася! Прошу. Заслужив. Еге, ти, я бачу, розклеївся? Зрозуміло. Твої ідеали розтоптані. Пробач, інакше не можна було. Тактика і стратегія.

Вона була одверта в цинізмі. І тепер все в ній змінилося. Очі, постава, руки. Жадібні пальці з кривавими нігтями, гострі зіниці холодних очей. Як він міг раніше не помітити цього?

Міра подала хлопцеві чарку, налила коньяку.

— Пий.

Він, нарешті, здобувся на слово:

— Але ж це… злочин?

— Що злочин? — поцікавився Юра, розглядаючи рідину на світло.

— Ви обдурили мене, — ледве розтулюючи вуста, шепотів Вася. — Ви не… розвідники… Ви злодії…

Шеф нахмурився.

Шрам у нього на щоці потемнів.

— Затям собі, — сказав він загрозливо, — що ми не дамо тобі пащекувати. Тут не загальні збори.

— Спокійно, — ласкаво мовив Юра. — Спокійно. Я з ним побесідую. Проведу політичну підготовку. Похрюкаємо, хлопчику?

Васю аж заканудило від його тону. В грудях вирувала злість, розпач, зневага до себе, ненависть до цих негідників. Він ковтнув коньяк, кинув чарку на підлогу. Брязнуло скло.

— Що це за комедія? — насторожився шеф.

— А ось піду… і все розповім…

— Кому? Куди? — прошипів Юра, наближаючись до Васі.

— Знаєте самі — куди! — зухвало крикнув Вася.

Юра висмикнув з кишені ніж, клацнув ним, спрямував на Васю блакитне лезо. Вусики над губами хижо здригнулися.

— Цц! І нема. Пусто. Планета Земля позбавиться від одного свого дуже активного жителя. Не дурій, ідіотику! Коли вже доля привела тебе до нас — шануйся. А то… Теж мені — психолог! Ну?

Міра прикрила долонею лезо ножа, взяла Васю за плечі, підвела до дивана, посадила. Погладила його по голові.

Васі хотілося плакати.

— Не треба лякати хлопчика, — строго сказала Міра. — Як можна — одразу з ножами. Ніби тут розбійники живуть. Фе, негарно! Від романтики одразу до криміналу. Ай-яяй.

Вона заглянула у Васине обличчя, вкрадливо мовила:

— Незвично для тебе. Але ж ти хотів незвичайного? Традиції всякі, звичка, забобони суспільства породили в тебе настороженість… Ну да, саме настороженість до такого… мм… ремесла… я б сказала, творчості.

— Крадіжка — творчість, — гірко сказав Вася. — Дуже глибока логіка. Мені тепер гидко самого себе. Що я скажу батьку, матері? Як дивитимуся в очі товаришам?

— А не треба нікому нічого говорити, — ласкаво співала Міра. — Навіщо ж говорити? По-перше, неприємності будуть батечку. Знімуть його. По-друге, і тебе не обмине лихо. Посадять. А ми — теж не лишимо в спокої. Збагнув? У нас строгий закон. Вибирай. Будь з нами. Виведемо в люди. Артистом станеш. Нам потрібні талановиті, освічені люди. Це — велика майстерність, хлопчику.

— Злодійство — майстерність?

— Ще й яка. Риск. Напруження. Вічна романтика. Незалежність. Не треба гнути спину за десятку. Одразу — бац! — і маєш гроші. І гуляй. Мисли. Насолоджуйся.

— А совість? — запитав Вася, не піднімаючи голови.

Юра і шеф засміялися.

— Це ж паразитизм, — з гіркотою сказав Вася. — Життя на чужий рахунок. Хтось заробляє, а ви віднімаєте. Підло. Вночі. А потім гуляєте. А хтось плаче.

— Кретин, — недбало кинув Юра, чавкаючи повним ротом.

— Тихо, — підвела руку Міра. — Хлопчику потрібно прочитати курс істмату. Він не знає політекономії. Все світі живе за рахунок когось. Корова поїдає траву, людина доїть корову. Вовк пожирає вівцю. Все живе за рахунок когось, хлопчику. Ми теж. Яка різниця? Чи сидіти десь у кабінеті і отримувати гроші в касі, чи обчистить якусь квартирку, продати лахи і жити собі спокійно?

— Ви насміхаєтесь! — спалахнув Вася. — Там люди працюють, проявляють талант, а ви…

— А ми? — вражено округлила очі Міра. — Ой хлопчику, який ти недотепа! Та наша робота найважча. Ще й небезпечна. І таланту вимагає незвичайного. Дивовижного. Ти сам бачив.

— Досить, — твердо сказав шеф. — Досить комедії. Ось тобі, Вася, кусок. Топай додому. Юра тебе проведе. І запам’ятай — ша! Пікнеш — кишки випустимо. Наших людей багато…

Шеф сунув у кишеню Васиної куртки пачку грошей. Хлопець остовпів.

— Що це? — прохрипів він.

— Заробив. Заробив, не соромся, — заспокоїв Юра. — Бери і користуйся. Ад’ю! Я тебе проведу!

В голові у Васі все пішло обертом, йому хотілося закричати, кинутися на злодіїв, кусати їх, бити! Яка ганьба! Який сором!

Він не встиг нічого зробити. В коридорі почулися важкі кроки, двері широко розчинилися, на лорозі виріс міліціонер. Міра скрикнула, метнулася в куток. Шеф кинувся до вікна, висадив шибку, скочив на підвіконня, зник у темряві.

Надворі загарчав собака, пролунали постріли, голосні крики.

— Руки вгору, — неголосно сказав міліціонер.

Юра гидко вилаявся, кинув на підлогу ніж, підвів руки.

Міра скулилася в куточку, дрібно тремтіла.

Вася стояв, мов у сні.

До нього наблизилася постать у синьому кітелі, подувся владний, різкий голос:

— А ти чому стоїш, як наречена? Руки!

Він машинально підвів руки вгору. Відчував, як по його тілу пробігають чиїсь пальці. Пролунав насмішкуватий голос:

— Молодий, а ранній. Кусок добрий отримав…

Руки захолодив метал, щось клацнуло. Він вирвав руки, поглянув, скрикнув. Наручники. Йому наручники! За віщо? На очах виступили сльози, в грудях застряг судорожний крик. Міліціонер суворо сказав:

— Ану, не грайся! Раніше треба було плакати! Марш вперед!

Він пішов. Ноги були, ніби ціпки. Ступав, як заводна лялька. Спустився із сходів, сів у темну машину.

Це сон, марення! Не може бути такого. Ось зараз все минеться. Пройде. Нерви напружилися, як струна. Готові луснути. Вогні, вогні, чорні постаті людей. Байдуже обличчя батька. Болісний погляд матері. Здивовані очі Ніни. Добродушний бородатий Іван Стотисячний. І дзвін, дзвін над світом! Бам-дзінь-бом! Бам-дзінь-бом!

Машина під'їхала до великої споруди. Широко, з скрипом відчинилися ворота.

Морок.

Темрява.

Розпач.

6

Васю штовхнули в камеру. Залишили. Зловісно чавкнули двері. Брязнули ключі. Пролунали кроки. Затихли.

Тиша. У маленькому віконці зірки.

Над дверима — запилена лампочка. Холодні стіни. В кутку дерев’яний тапчан. Відро з водою.

Вася вдарив кулаками по стіні. Скрикнув від болю. Не минає. Не проходить кошмар.

Він сів на тапчан і заридав, ніби в дитинстві. Сльози текли по щоках, а разом з ними виходила велика напруга. Треба заспокоїтись. Нічого не втрачено. Він потрапив до бандитів випадково. Все з’ясується, стане на свої місця, його звільнять. Ось настане ранок, він побачить начальника якогось. Розповість, що його обдурили. І знову перед ним відкриється вільний світ. І тінями щезне ганебна пригода в його житті. Тільки соромно буде дивитися в очі друзям, мамі, Ніні. Хотів героїчного, хотів незвичайного… а потрапив у гидку пастку.

Вася ліг на тапчан, скулився на ньому, прикрив обличчя полою куртки. Сон знеміг його. Очі склепилися.

Буйна хвиля метнула його, розгорнула крила іншого світу. Він відчував себе маленьким хлопчиком. Поряд з ним була мати. Вони стояли вдвох на холодному цементі в’язниці, дивилися на Васю, що лежав на тапчані. Хлопець дивився сам на себе збоку. І дивно — він не

жалів себе. Очі матері були печальні, засмучені. А він заспокійливо хитав головою, говорив їй:

— Нічого, матусю… хай спробує горя. Йому треба пройти важку стежку…

— Боляче йти по такій стежині, — зітхнула мати.

— Ти сама казала — досвід очищає, — заперечив син. — Ходімо погуляємо. Хай він спочине…

І ось вони йдуть з матір’ю квітучими луками, а Вася — той, інший — залишається лежати в мороці. А навколо розгортається чарівний краєвид, в небі летять білі птахи, встає над обрієм велике рожеве сонце. Вася запитує матір:

— Мамо, еге ж неправду казали ті люди, що все на світі живе за рахунок когось?

— То злісна брехня, синку. Якби так було, то давно вже б світ пожер сам себе. Все в природі живе дарунком. Селянин бере від землі урожай, але він дарує їй свою любов, свою працю й піт. Піт хлібороба окропляє землю-матір, без того поту нічого на землі не зросте. Бджола бере від квітки нектар, але й сама розносить пилок, допомагаючи розмноженню роду квіткового. А поглянь на матерів. Що вони мають від того, що виводять у люди синів та дочок? Нічого, крім турбот і вічного хвилювання. А віддають усе — кохання, силу, вміння, найкращі роки. Ні, синку, все в світі живе любов’ю і дарунком. Так і запам’ятай. А там, де приходить горе й занепад, — закон любові був порушений…

Вася йде поряд з мамою — легкий і натхненний. Йому весело, йому щасливо. І все навколо здається любим, рідним, невіддільним від нього — і бджоли, що гудуть над квітами, і білосніжні хмарини, які граються на царині неба, і хвилі на блакитно-лазурному Дніпрі…

Гуркіт змітає всі ті видіння. Вася підскочив на тапчані, розгублено оглянувся. Побачив сірі стіни, грати, червоні промені світанку у вікні. До нього вернулося усвідомлення того, що сталося. Болісно стислося серце. Жагуче закортіло знову пірнути в солодкий сон…

Перед ним стояв високий міліціонер. Обличчя в нього було кругле, добродушне. Він з жалем глянув на змученого хлопця. Цмокнув співчутливо.

— Попав ти, хлопче, в компанію. Такий молодий…

— Та я випадково, — гаряче сказав Вася. — Я лише позавчора туди потрапив. Я не знав…

— Скажи слідчому. Все начистоту. Ходімо. Він тебе викликає.

Вони вийшли з камери, минули лабіринт заплутаних коридорів, зупинилися перед широкими дверима, оббитими дермантином. Міліціонер заглянув у приміщення, звідти почувся голос:

— Введіть.

Вася переступив поріг. Опинився у великій кімнаті. В глибині її стояв простий письмовий стіл, за ним сидів капітан міліції — літній, втомлений чоловік. Він, тримаючи в руці олівець, дивився на якісь папери і щось підкреслював. Вася зітхнув. Капітан підвів обличчя, очі його були суворі.

— Добрий день, — прошепотів хлопець.

Капітан кивнув, сказав міліціонеру:

— Можете йти. Чекайте.

Вони залишилися наодинці. Капітан випростався в кріслі, промовив:

— Сідай, хлопче. Не дуже добрий день для тебе сьогодні. Прізвище?

— Рибенко.

— Рибенко. Чи не син заступника міністра?

— Так, — опустивши голову, пробурмотів Вася.

— Цікаво. Чого ж тобі не вистачало? Грошей? Речей? Чому ти потрапив до рецидивістів?

— Я… не винен, — задихаючись, сказав хлопець. — Я випадково!

— А де ж це бачено, щоб злочинець одразу визнавав вину, — насмішкувато хмикнув слідчий. — Навіть дивно було б. Ясна річ, що випадково потрапив. Не вроджений же ти бандит. Але ж знав, на що йдеш?

— Не знав. Правду кажу — не знав! Мене обдурили. Сказали, що вони розвідники. Що йдеться про долю Авдєєва… що йому загрожує небезпека…

— Гм. Непогана побрехенька. Але для дітей, шкільного віку. Ти — я бачу — і хитрий жук. Оце що таке?

Він показав аркуш паперу. Вася упізнав своє "креслення". Жахнувся.

— То теж обман. Він прикинувся архітектором! Казав, що хоче створити план майбутнього міста!

— Ну ось що! Домовимось одразу — без фокусів. Викладай, що знаєш. Як, що, коли. Легше буде й нам, і тобі. Повідомимо батька, розберемось, може, все скінчиться добре.

Вася, хвилюючись, почав розповідати. І про сімейну трагедію, і про мачуху, і про свій розпач, і про останню зустріч з злочинцями. Не приховував нічого. Дивився в очі капітану, ніби хотів влити в них свій біль, свою жадобу правди й справедливості…

Капітан помовчав, знизав плечима.

— Досить гладко. Може бути — навіть правдиво. Але як ти це доведеш?

— Що? — не збагнув Вася.

— Що вся твоя версія відповідає дійсності? Звідки відомо, чи не вигадав ти її? Для реабілітації?

— Але ж… запитайте їх…

— Кого? — насмішкувато поцікавився слідчий.

— Тих… злодіїв. Я їх не знав… до позавчора…

— Я вже допитував їх. Вони сказали, що ти знав про все. Що добровільно згодився на злочин. Що дав схему квартири Авдєєва. Що стояв на "стрьомі", тобто на варті, поки вони забирали цінності. Чим ти доведеш, що це не так?

— Я не знав… що треба доводити, — розгублено сказав Вася. — Я лише… щиро все розповів…

— Суд не може брати до уваги твої слова, — повчально заявив капітан, — якщо вони не стверджені фактами, свідченнями інших людей. Проти тебе дуже багато доказів — креслення, гроші в кишені, свідчення рецидивістів!

— Гроші вони запхнули в кишеню, — крикнув Вася у розпачі, — я не хотів! Повірте мені — я не хотів!

— Тихо. Не хвилюйся. Розберемось. Бачиш — справа твоя складна. Зараз запишемо все, потім підеш відпочивати. Викличемо батька. Матір. Хочеш бачити їх?

— Матір, — прошепотів Вася.

— Гаразд. Домовились. Веселіше тримайся, хлопче. Якщо правду кажеш, — ще нічого не пропало.

7

— Тату…

— Я не батько тобі. Отак осоромити. Негідник. Нікчема. Тобі мало було того, що я давав?

— Тату! Це неправда!

— Не хочу навіть слухати! Із-за тебе у мене великі неприємності. Ідіот!

— Йдеться поки що про неприємності вашого сина, — м’яко сказав слідчий.

— Плювать! — багровіючи, запально крикнув Рибенко. — Хай одержує те, що заслужив. Я відмовляюсь від нього. Мені не потрібні в сім’ї рецидивісти. Від-мов-ляюсь!

— Але це ускладнить його долю. Якщо ви візьмете на себе… то суд може…

— Не хочу! Категорично. Є колонії. Там йому мозок вправлять. Станеш людиною — тоді поговоримо! Бувай!

— Товаришу Рибенко! Це ваше остаточне рішення?

— Так!

— Тату!

— Я сказав — у тебе нема батька, доки не станеш людиною!

— Матусю, як мені боляче…

— Тихо, синку, тихо. Як бачиш, я не плачу.

— Ти віриш мені, матусю? Ти віриш, що я не злодій?

— Вірю, Василечку. Як же ти можеш бути злодієм? Я ж знаю тебе змалечку.

— Матусю… мене можуть засудити. Кажуть, колонія.

— Не бійся, Васю. Там теж люди. Знай, що я ждатиму тебе.

— Матусю… Всі одвернуться од мене. Вони ж не знають, як було. Вони подумають, що справді.

— Дарма, хай кажуть. Ти ж знаєш, що не винний. Вина моя, синку.

— Що ти кажеш?

— Так, синку. Я винна. Я залишила тебе на розпутті, коли розійшлася з батьком. Треба було забрати тебе. Моя вина, моя кара.

— Мамо! Який я радий, що ти така. Меиі тепер легше буде. Я вернуся… І ми знову заживемо разом. Ти жди. Ти чекай, матусю…

— Ждатиму, синку. Бережи себе…

Судді переглядались, мовчали. Стара жінка-засідатель витирала хустинкою вологі очі.

— Дитина ще. Гаряча, недисциплінована дитина. З чистою душею. Скільки таких потрапляє в пастку. Нам треба захищати молоді парості.

— Як? — запитав суддя, нахмурюючи брови. — Мене самогр гнітить доля цього хлопця. Але як захистити його? Випустити? Виправдати? Не покарати злочин?

— А чому б ні?

— Закон вимагає, — серйозно мовив суддя. — Пропустимо — де гарантія від рецидиву? Знову поряд з ним — вечеринки, спокуса, безвідповідальність, розтлінний приклад. Пряма дорога до повторення того, що сталося. Йому необхідне суворе оточення. Повірте мені — я знаю. Пробачимо раз — наплює на закон. Хай відчує удар. Навіть каменю потрібні удари. Щоб висікти іскри.

— Ой які у вас поетичні образи, — осудливо сказала жінка. — Та ви забуваєте, що це не літературний образ, а жива людина. В книзі можна гнути персонаж і так і сяк, а в житті…

— А в житті тим більше, — заперечив суддя. — Йому треба різкий поворот. Тоді вийде толк. Інакше — падіння. Хай два роки побуде в колонії. Закінчить десятилітку, попрацює. Знаю, що несолодко. Колонія — не рідна сім’я. Макаренків не густо. Та іншого шляху не бачу.

8

Все позаду — слідство, в’язниця, суд. Сором, ганьба, побачення з матір’ю, шлях до поїзда.

Все позаду… Цокають-колеса, колишуться нари, чорніють грати, тривожно і надривно котиться гудок паровоза. Мимо пливуть села, міста, ліси, поля. Ешелон прямує на північ.

За маленьким віконечком блимають зірки. Примарний промінь місяця мерехтить на зеленкуватих обличчях товаришів. Вони сплять, стогнуть уві сні.

А Вася не спить. Йому гірко. Йому самотньо. І далекий диск місяця, де стоїть в кратері Тихо космічна ракета з телепередавачем, поглиблює самотину хлопця. Самотність, самотність… Лише мама десь думає про нього. Та, може, Ніна. Ніна… Він так і не побачив її. Чи знає вона? Чи не осудить? Чи збагне, що він не винен, що лише сліпа випадковість штовхнула його на жахливу стежку…

Тиша. Стукіт коліс.

Тривожний рев паровоза.

Мчати б отак у глибину космосу.

Летіти б у такому ритмі на бронепоїзді назустріч ворогам… Постріли, грім вибухів. А герої невразливі, нестримні, як вихор, пронизують темряву ночі, прагнуть до нового, ясного світу. Крізь пургу, крізь смерть, крізь люті крики ворогів.

Рветься легкий шлейф пари за вікном.

Загорається срібне марево світанку. Низькорослі ялини стоять попід залізницею, огорнуті снігом і таємницею. А за ними — вогні, вогні.

Поволі зупиняється поїзд. Здалека долинає гучна команда. З гуркотом відчиняються двері. Сива хмара котиться до нар.

— Іванов, Рибенко, Селіджанов — виходь!

Заворушилися хлопці. Вася хутко схопився, стрибнув униз, підійшов до дверей.

— Плигай, — засміявся знизу чоловік у кожушку. Його обмерзлі вуса кумедно заворушилися. — Не бійся, тут снігу півметра, не заб’єшся.

Вася стрибнув, застряв у снігу, набрав у черевики. Нахилився, почав видовбувати.

— Нічого, нічого. Зараз прийдемо, валянки отримаєш. Хутко до зони, а то замерзнеш. П’ятдесят градусів, хлопчики!

Вася розгублено оглянувся.

— За мною, — сказав чоловік у кожушку. — Всі тут? Хто є хто? Ти Іванов?

— Так.

— А ти?

— Селіджанов, — з узбецьким акцентом сказав бронзолиций парубійко.

— А ти?

— Рибенко!

— Ну й лади! Бігом, алюр три хрести!

Скрипить сніг під ногами, на обрії марево, спить тайга під ковдрою зими. Блідими колами мерехтять ліхтарі понад зоною.

— Оце наш дім, хлопчики, — каже чоловік у кожушку. — Не лякайтесь. Прошу…

9

Минув рік.

Вася з часом звик до нового оточення. Звик до праці. Ходив на залізницю, ставив нові шпали, розчищав колію. А вечорами вчився. У десятому класі. Інколи приходили листи від матері. Ніжні, ласкаві, теплі.

Та разом із звичкою до розпорядку колонії не приходили до хлопця ясність і спокій ні на хвилину. Він став замкнутий, похмурий. Сторонився інших хлопців, був самотнім. Його не любили, вважали дикуном. Навіть кличку приліпили "Дикун". Він не ображався. Після вечері сидів у бібліотеці, читав книги, думав.

А коли за віюнами бараків гнівно завивав буран, серце Васі починало бунтувати. Він терзався нестримними думками про несправедливість того, що сталося з ним. Він уявляв обличчя товаришів, чув їхні розмови:

— Мріяв про лицарів краси, а став звичайнісіньким бандитом.

— Піжон!

— Брехун!

— Такому руки не можна подати!

Найбільше реплік кидав Гриць. Він корчив гримаси, дражнив Васю. А Ніна стояла збоку, слухала ті жахливі обвинувачення, мовчала. Як їм відкрити істину? Як скинути з себе підлу вину? Ждати, поки скінчиться ще рік? І вийти "законно"? З плямою злочинця?

Ні! Ні! Треба втекти. Тільки так. Він втече. І з’явиться до прокурора. Розповість про все, що сталося. Буде вимагати нового слідства. Він не хоче підлої плями. Але перед тим він розшукає товаришів. Ніну. Погляне в її очі. Вона все збагне... І все мине, як мара...

Думка про втечу вклюнулася в свідомість. Не давала спати. Стала неодступною.

І, нарешті, він зважився.

Тієї ночі небо було чисте. Та барометр у бібліотеці показував на бурю. Вася йшов до барака, хвилювався. Кутався в кожух, поглядав на ліхтарі. Вони розхитувались під подихом слабого вітру. По кучугурах куріла поземка.

На півночі хиталися, безшумно спалахували, згасали гігантські завіси полярного сяйва. Холодні, спокійні, далекі. Вася довго дивився на них. Вирішив. Так буде. Вже ніщо не зупинить його.

— Спати, спати! — гукнув здалека вартовий. — Нічого розгулювати.

Вася зайшов у барак. В кутку, при світлі грубки, хлопці грали в "очко", неголосно лаялися. Скинувши валянки й кожух, Вася тихо ліг на вагонку. Ватних штанів не зняв, щоб швидше зібратися. Дрімота хвилею накотилася на стомлене тіло. Вася закушував губу, трусив головою, щоб не заснути.

У вікно вдарив перший порив бурану. Заторохтіли крупні зерна снігу. Загоготіло в грубі. Відчинилися двері. Почулося завивання вітрюгану. Гравці метнулися до нар, прикрилися ковдрами, Вихователь-наглядач тихо йшов мимо вагонок, монотонно рахував:

— Десятий, одинадцятий, дванадцятий, тринадцятий...

А Вася, покрившись ковдрою з головою, напружено думав:

"Чи правильно я роблю? Може, треба інакше? Доженуть, вернуть, добавлять років п’ять. Не зрозуміють того, що я задумав. Ну й нехай. Нехай. А я піду. Або згину, або проберусь. Прийду і скажу — робіть зі мною, що знаєте. Не хочу бути злочинцем. Навіть на один день не хочу. Погляньте мені в серце..."

Стукнули двері. Вихователь вийшов надвір. Люто завиває буран. Непорушно лежать в’язні, бурмочуть уві сні. Куняє біля дверей черговий. Треба, щоб він не помітив.

Вася встав, хутко одягнув кожух, валянки, добув з-під голови вузол із запасом продуктів. Добре, що "шмону" не було цими днями. Тьху, навіть жаргон босяцький перейняв уже. А що буде далі? Геть звідси!..

Вася навшпиньки пробрався до дверей, відкрив гачок. Черговий кинувся, витріщив очі.

— Рибенко, ти куди?

— Тсс, не кричи. Коля, не мечи ікру. Розбудиш. Я тікаю — ясно?

— Ти шизофренік! Буран замете тебе. Пропадеш!

— Хай. Я не можу. Втечу. Проберусь до Києва. Піду до прокурора. Вимагатиму нового слідства.

— Ідіот. Тобі один рік лишився. Навіть менше.

— Ну й що. Я не винен. Піду. Ти не кричи. Почують. Колю, не підведи!

— Тебе не підведи, — пробурчав черговий, — а мені карцер буде. Як штик!

— Колю, одсидиш! Потерпи, брате!

— Гаразд. Валяй. Я скажу — вийшов у вбиральню. Подумають — замело. Будуть шукати в зоні. Ясно?

— Спасибі тобі. Пришлю посилку з волі…

— Не треба мені твоєї посилки. Доберись живим. Зажди хвилинку, на ось рукавиці.

— А ти?

— Бери, бери. Я собі пошию. У тебе поганенькі. А в цих можна спати на снігу. Дивись — будеш лягати, наламай гілок хвойних.

— Знаю.

— Пройди сотнягу кілометрів вздовж залізки, потім сідай на товарняк.

— Прощай, Колю.

— На ось ще цукру. Рафінад. Пригодиться. Вуглеводи!

— Ну, Колю, не знав, що ти такий…

— Ну, чого там, топай!

Вони потиснули один одному руки, поглянули в очі. Щось на хвилинку відкрилося таке, чого не бачили в звичайні дні. Колихнулася зашкарубла поверхня ображених душ, засяяло з надрів серця проміння, розійшлася завіса грубості.

Вася кинувся в ніч, у морок. Шурхав валянками в кучугурах, закривався коміром від різкого бурану. Зупинивсь, зорієнтувався. Треба йти на південний захід. Вітер буде ззаду і трохи справа.

Вперед! Гаряче калатає серце. В білому тумані — рідне обличчя матері. Вона мовчить, дивиться на сина, німа і печальна…

10

Вася повільно піднімався по сходах. Зупинився біля дверей. На площадці було напівтемно. Холодно поблискувала мідна дощечка. На ній змиїлися букви. Прізвище її батька. Її прізвище. Знайоме з дитинства. Як вона зустріне його?

Страшно дзвонити. Заходити в такому вигляді. Валянки, кожух, немите обличчя. Ніби каторжанин.

Перед внутрішнім зором майнули дороги втечі. Страшний буран. Ночівля під ялинами. Самотність, цілковита самотність. Там було сумно і гарно. Інколи над головою з’являлася білочка, здивовано поглядала на непроханого гостя. Інколи вдалині пухнастим рудим хвостом майоріла лисиця. Правобіч гукали паровози. Вася боявся підходити до насипу, ішов стороною.

Коли минуло десять днів, він зважився. Попереду темніла станція, досить велика. Вася дочекався ночі, в мороці підкрався до товарняка, заліз у пульман з вугіллям. Там і заснув. Незчувся, коли й рушили. Терпів, лежав ще дві доби. Смоктав цукор, жував сухарі, збирав сніг, який залітав у щілини, лизав його язиком.

Вибрався він з пульмана у Кірові. Тут було найлегше. На нього ніхто не звертав уваги. Він купин квиток до Києва, з пересадкою в Москві (добре, що не тратив материні перекази, зберігав у тайнику). Всю дорогу Вася спав, вставав лише попити чаю та поїсти. На запитання сусідів щось буркотів або відмовчувався. Чув репліки:

— Некультурна молодь пішла. Дикуни якісь…

Він не відповідав. Підганяв уявою поїзд. Швидше, швидше до кінця, бо серце не витримає напруги, лопне…

І ось Київ. Він був якийсь чужий, незнайомий. Вася боявся дивитися людям в обличчя. Страшно, дуже страшно тягти за собою хвіст злочину, хоч і неіснуючого. Хлопець довго стояв біля пам’ятника Богдану Хмельницькому, думав, куди іти спочатку. До прокурора? Чи до Ніни? До батька нізащо. Нізащо. До мами? Не треба. Село сполошиться, повідомлять, заарештують. Потім ніхто не повірить, що йшов для з’ясування правди.

Вирішив заглянути до неї. Крім мами ще лишалася вона.

І ось він прийшов. За дверима гомін. Веселі вигуки. Музика. Вечеринка? Свято? Незручно. Нічого, він викличе Ніну на кілька хвилин. І піде. Тільки подивитися їй в очі…

Вася натиснув кнопку дзвінка. За дверима почулися чіткі кроки. Двері відчинилися. На нього дивилася Ніна. Вася похитнувся, вхопив на повні груди повітря.

— Хто це? — злякано запитала вона.

— Ніна, — прошепотів він.

— Вася? — скрикнула вона. — Звідки ти? Як?

— Втік. З колонії. Піду до прокурора. Я не винен…

Ніна відхитнулася назад, втримувала пальцями тремтіння губ.

— А чого тобі від менвід мене… потрібно?

— Ніно, — благально сказав Вася. — Я на хвилинку до тебе. Я піду. Ради тебе я йшов по тайзі. Вірив. Ти казала, що будеш чекати… Що будеш вірна…

Ніна опанувала собою, зміряла Васю нищівним поглядом.

— Як ти смів? — В її голосі чулися крижані нотки. — Ти смів сюди прийти? Забудь про те, що було…

За її спиною з’явився Гриць.

— Хто там, Нінуль? — запитав він. — Що за Дід Мороз? О, кого бачу? Лицар краси? Яким вітром?

— Він утік з колонії, — злякано прошепотіла Ніна. — І прямо сюди. Ти розумієш?

Гриць різко причинив двері, в щілину сказав:

— Шкутильгай звідси подалі. А то подзвоню в міліцію. Каторжанин. Дружба дружбою, а злочинцям — поворот од дверей. І Ніну забудь. Вона моя наречена!

Гримнули двері. За ними глухо дзвеніли обурені голоси. Вася поплентавсь униз — розчавлений, спустошений за одну хвилину. Куди ж тепер? А, байдуже. На Хрещатик. До прокурора. Хай знову судять. Хай шлють куди завгодно. Попроситись в найважче місце. Щоб працювати. Щоб забути минуле. Він ніколи не матиме подруги…

Краще йти самому в житті.

Вася спустився по вулиці Героїв Революції до Хрещатика. Повернув праворуч. Постояв перед вивіскою. Прочитав грізні слова "Прокурор республіки".

Рішуче відкрив двері, його зупинили. Літня жінка запитала:

— Вам до кого?

— Мені прокурора республіки.

— Тільки його? — усміхнулася жінка.

— Тільки. Дуже важливо.

— Уже пізно, — сказала жінка. — його нема. Але є черговий прокурор. Я проведу.

— А він добрий чоловік? — з надією запитав Вася.

— Чи добрий? — перепитала жінка. — А тобі треба доброго?

— Аякже. Мені — потрібно сердечного. Інакше — не хочу…

Жінка задумалась. Вася дивився на неї, пізнавав у її погляді щось материнське — і в дрібних зморшках біля очей, і в голубому промінні очей.

— А мені розповіси? — запитала вона раптово.

— А ви хіба… прокурор? — Ні. Але я його помічник.

Вася помовчав. Хитався, сумнівався. Потім глибоко вдихнув повітря, ніби перед стрибком у безодню.

— Вам розповім.

Жінка хитнула головою.

— Ходім зі мною.

11

До відправки поїзда лишилося дві хвилини. Жінка глянула на годинник, всміхнулася Васі. Подала руку.

— Мені пора йти. Пробач. Може, ще один такий, як ти, чекає під дверима. Розумієш?

— Розумію, Рає Денисівно! Дякую за все, за все.

— Тепер ти вільний, без плям. Працюй. Не уникай людей. Шукай, підбирай до кожного ключ. Чуєш?

— Де його знайдеш? — сумно оказав Вася.

— Глибше дивись. Можна минути справжній скарб… Придивляйся. Будуть друзі. Буде подруга.

— Ніколи! — скрикнув Вася.

Вона наблизилась до нього, прошепотіла:

— Дурненький. Те, що було, щезне. Розвіється. І прийде справжня. Твоя. Незамінна. Та не зрадить…

Почувся свисток. Сигнал електровоза. Вагони попливли. Майнула табличка "Київ — Владивосток". Рая Денисівна підвела руку. Гукнула:

— Держись, хлопче! Не забувай про ключ!

— Що? — не розчув Вася.

— Ключ! Ключ!

Він приклав руку до грудей, поклонився їй здалека.

Рая Денисівна йшла до воріт вокзалу, сумувала й раділа. Знов частинка її серця відривалась, пішла в море житейське. Чужа дитина, а стала близькою його доля, його покалічене життя, його химерна любов, раннє розчарування і вимушена суворість.

Нічого. Такі, як він, стають справжніми людьми. Тільки їм необхідна буря… Під тиском виростають алмази. Алмазне серце буде незломним. Ой, як потрібні такі людиі І тепер. І завжди. В усі віки…

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ЗІРНИЦЯ

Не удари молота, а легкий танець води, співаючи, обточує гігантські валуни.

Рабіндранат ТАГОР

1

Люба матусю!

Нарешті пишу тобі великого листа, з подробицями. Все уляглося, ввійшло у колію, я можу оглянутися, подумати. Ти ще й досі не знаєш, що зі мною сталося, чому я опинився тут, чому був у Києві. Розповім коротко. Я втік з Півночі. Наперед кажу — не жахайся, все скінчилося добре. Знаю, що це було дико, безглуздо, але тоді я не міг інакше. Не витримало серце неправди. Я щасливо добрався до Києва. Дуже хотілось до тебе, та стримав себе, зрозумів, що завариться ще більша каша. Заскочив до Н. — ти знаєш, про кого кажу. Мене просто прогнали. Це зовсім спустошило. Я пішов до прокурори республіки. Його не застав, а говорив з помічницею. Матусю, ти навіть не можеш уявити, наскільки мені пощастило, що я зустрів Раю Денисівну. Я розповів їй про своє життя. Все, все. І про тебе, і про батька. І про свої мрії. І про розчарування.

Мамо, колись я тобі розповім більше. А тепер лише повідомлю, що Рая Денисівна підняла мою "справу", її переглянули, мене виправдали. Запропонували повернутись до батька або до тебе. Я відмовився. До

нього навіть на поріг не ступлю. А до тебе — не час. Я повернуся до тебе іншим. Коли знайду себе. І я попрохав Раю Денисівну, щоб вона допомогла мені влаштуватись на роботу. В яку-небудь геологічну партію. Я ще змалку мріяв про походи в далеких, невідомих краях…

І ось я в Сибіру. Точніше, на Алтаї. Працюю колектором в геогрупі. А група та — всього двоє людей. Начальник — молодий хлопець, на два роки старший від мене, скінчив геологічний технікум. Звати Михайлом. Рудий і весь в ластовинні. Мабуть, тому уникає дівчат. Мабуть, тому й спеціальність таку обрав. Дле про це потім. Хочу ще попередити тебе, щоб ти не переоцінювала значення слова "колектор". Це всього-на-всього раб техніка-геолога. Ішак. Завдання моє — колупати, довбати скелі, збирати зразки, складати в рюкзак, перти на спині десятки й сотні кілометрів. Розглядає й оцінює зразки, звичайно, начальник. Тобто Михайло. Я теж "насобачився", як висловлюється Михайло, і можу визначити на око, що за мінерал. Я вже подав заяву на заочне відділення інституту. Буду готуватися. Взимку засядемо в Бійську, тоді можна попрацювати над підручниками. А тепер провадимо маршрутну зйомку місцевості. Почали від гори Білухи, йдемо вниз по Катуні. Місця чарівні. Дикі, величні.

Білуха неповторна. Якась неземна. Ти знаєш — на неї не так просто вилізти, хоч вона й відносно невисока — чотири з половиною кілометри. У неї дві вершини, схожі на сідло. Коли я дивлюсь на цю гору, в мене виникає враження, наче її хтось зробив. Якийсь художник-титан. Отак ішов, ішов по землі, побачив прегарне місце серед тайги, зупинився на хвилинку, витесав з предковічних скель чарівну іграшку і поставив її на подив людям. А сам пішов далі. Ти не смієшся? Ні? Якби ти побачила білу царівну, ти б згодилася зі мною. В ясні дні Білуха звучить. Тиша навколо, цілковита тиша, а в тому мовчанні плине музика. Чари…

Ми потроху віддаляємось від Білухи. Вже видно лише верхівку. Звужується долина. Катунь грізно реве між скелями, скаче водоспадами на порогах. Ні душі. Села десь там, нижче, а тут — первозданна природа. Величні ліси, багаті надра, радіоактивні джерела, високі трави,

безліч диких тварин. Колись сюди прийдуть люди, первозданність зникне! А мені жаль. Не так уже й багато лишилося на Землі диких, неторканих місць. Може, треба оберігати їх. Адже не всі люблять штовханину і шум. Інші віддають перевагу самотності. Як нині я і Михайло. У нього навіть є своя теорія відносно цього. Він каже, що людина лише в дитинстві прагне до єднання з іншими людьми. А визріваючи, вона хоче індивідуалізації, викристалізовування, а звідси — самотності. Що у великих групах неможливо виявити весь потенціал розуму, духу, серця. Що так чи інакше колектив обмежує вияв індивідуальності певними рамцями, постановами, інструкціями, законами.

Я пробував сперечатися з ним. Але він швидко роз’яснив мені свою точку зору, і я згодився з ним. Він запевняє, що людина високо індивідуалізована ніколи не вимагатиме для себе якихось привілеїв за рахунок колективу. Єдине, що їй треба, — повністю розкрити свої внутрішні сили. Знову ж таки — для інших, для своїх друзів. Отже, необхідно прагнути до таких умов, коли ніхто іне зможе втручатися в життя індивідуальності. Це й буде справжня свобода. Свобода вияву особи на благо всіх. І це, каже Михайло, стане можливим лише в Космічній Ері. Коли вільно можна буде літати в далекі світи, коли відкриються нові енергії для людства, коли наука пізнає інші виміри світобудови. Люди розширять поле своєї праці. Вже не тисячі кілометрів земної поверхні, а світлові роки стануть мірилом їхніх доріг. І тоді, каже Михайло, розквітне індивідуальність. Скажімо, полетить до далекої галактики група з двох, трьох чоловік або навіть одии космонавт. Фантасти пишуть, що ті космонавти полетять ради Землі, ради того, щоб збагатити скарбницю земної науки. Михайло сміється над такими уявленнями. Він вважає, що при субпроменевому польоті (це, матусю, політ з швидкістю, що наближається до швидкості світла) космонавти зможуть повернутися додому лише через тисячі й мільйони років, коли на рідній планеті не буде ні родичів, ні наукових закладів, що готували корабель, ні тих проблем, які космонавти вирішували. Отже, зоряні мандрівники стануть чужерідним тілом у своїй вітчизні, осколком минулого.

— Тоді не потрібно польотів? — запитав я його.

— Навпаки, — сказав Михайло. — Польоти і проникнення в космос відкриють еру справжнього розквіту людини. Як, наприклад, квіточка кульбаби, дозріваючи, розкидає летюче сім’я в повітря, щоб воно засіяло далекі поля, так і людство, вийшовши з колиски земної, буде засівати зоряїні простори своїми зернами. А ті зерна, ясна річ, повинні бути глибоко індивідуалізовані, чисті, самовіддані, неповторні. Адже кожне з них може створити новий світ…

Ти розумієш, матусю, який цікавий у мене начальник. Лежачи під зорями, ми з ним майже щоночі мріємо про далеке майбутнє, а може, й не таке вже далеке. Ми бачимо, як посланці Землі розійдуться в безмір, як на далеких планетах спалахнуть вогнища розуму, як вони з’єднаються з іншими мислячими істотами. А таке поєднання приведе до нового спалаху культури, цивілізації. І сонця, планети стануть клітинами неосяжного поєднання світів, яке утворить своєрідний Вселенський Організм. Навіть страшно подумати…

Бач, я почав тобі про власну долю, а збився на філософський трактат. Нічого, ти зрозумієш, наскільки це для мене суттєво — і відчуття своєї повноцінності, і радісна праця, і мудрий товариш. Закінчую лист, бо й так він вийшов дуже довгий. Не турбуйся про мене, я здоровий, сподіваюсь, таким і залишусь, бо повітря тут чарівне, чисте, можна жити лише ним. Листи я писатиму не часто — вертоліт приходить тільки раз на два тижні. А то посилаємо звіти портативною рацією. Буду телеграфувати по кілька слів. Не ображайся, матусю.

Дуже хочу отримати від тебе хоч кілька слів. Пиши, моя рідна. Цілую тебе.

Вася.

2

Мій синочку, здрастуй!

Яка я рада, що з тобою все добре. Перемучилась я, перехворіла за тебе, а ось ти на добрім путі — і я щаслива. І годі про минуле, вже нема його. Хай же щастить тобі, Василечку, на тій дорозі.

У нас все по-старому. Баба Химка жива, скрипить, але тримається, вітає тебе, дуже хоче бачити. Каже, хоч перед смертю надивлюся на онука свого. Отож пам’ятай, синку, про ті слова бабусі, бо й я приєднуюсь до них. І ми ждемо тебе, і хата наша стара, і ружі під вікном, які ти любив, і Дніпро.

А тепер кілька слів про тебе, про твої думки. Знаю, синку, що ти всього не пишеш. Знаю й те, що приховане в твоїм серці. Підозрюю, чому ти так захоплюєшся індивідуалізмом Михайла — твого начальника, чому намагаєшся підвести під нього "теоретичну базу".

Люди ще не жаліють одне одного, вражають серця своїх близьких, а це приводить до озлобленості й відчуження. Добре, що в тебе так не сталось. Але не гаразд і те, що втратив віру в колектив. Згадай минуле нашої Землі — лише громада, лише дружба вирішували великі діла. Одинаки, самітники несли свої відкриття й досягнення в могилу, якщо не передавали їх людям. І в космосі — я певна — буде панувати не індивідуалізм, а громада. Всесвіт — об’єднання. Поглянь на небо вночі. Яка краса, яка гармонія світів. Таким стане людство в майбутті — чудовою музикою. А музика пишеться для друзів, для колективу.

Я не дуже кохаюсь в космогонії. Я давно вважаю, що все в людині, в її серці. Що сама людина — є незміряність. І її психічне, сердечне життя є, може, важливішим, ніж польоти в небо. То й треба перш за все розширювати можливості людини, розкривати її красу, її талант, її почуття. Коли це станеться, коли ми полетимо в космос людських сердець, тоді не буде таких прикростей, які покалічили тебе в юності. Бачу, Василечку, в майбутті не стільки міжзоряні польоти на кораблях,

скільки ясних і чудових людей. Вся планета — братство, комуністична громада. Справа не в тому, що всі будуть забезпечені, ситі, одягнені. Треба, щоб люди милувалися одне одним, щоб, зустрівши друга чи незнайомого, ти дивувався його неповторності, його красі, його сердечності. Щоб кожна людина була, як новий світ, як відкриття невідомого континенту. Бачу в уяві людей казкових. Ось іде людина — квітка, людина — чарівна мелодія, людина — райдуга…

Подумай, синку. Ти зрозумієш мене. Навіть з того, що я знаю про тебе, можу запевнити — ти теж стрічав людей, схожих на мій ідеал. Вони ще прикриті сірим вбранням звичайності, вони часто ще соромляться розкритись широко, бо епоха наша бурхлива, не дозволяє розквітнути повністю. Але є такі люди. Хоч би й Рая Денисівна, про яку ти пишеш. Або твій старий гуцул Іван Стотисячний. Чи не забув ти його? А подумай ще — хіба пам’ять не підкаже тобі випадкові й невипадкові зустрічі в житті? А жив же ти ще мало, попереду — десятки літ, отже відкрий очі, пильно дивись, дай серцю вирішувати. Прийде й твоя неповторна подруга, лише не пропусти, не проґав. Ти бачив, що трапилось у мене? Гірка розплата за легковажність, але я не жалкую. З розчарувань ми виносимо мудрість і досвід. Хоч не собі — дітям ми передаємо його…

Рада я, що ти будеш вчитися. Скажу про це нашим учителям, вони теж порадуються. Життя — чудовий лікар, воно все розкриває, все виліковує. Ніщо зле не сховається, ніщо добре не спаплюжиться.

А на закінчення розкажу тобі маленьку притчу, яку чула від діда твого, мого батька. Він часто розповідав нам такі притчі, щоб ми звикали думати.

"Росло розкішне дерево. Стовбур, листя, плоди — все в ньому було чудове. Одного разу пройшла гроза. Злива розмила землю й траву під деревом, оголила корінь. Дивиться дерево — під ним щось таке вузлувате, сіре, негарне. Обурилися листя, стовбур і плоди: — Хто ти

такий? Звідки взявся — бридкий і потворний! Ти псуєш нашу красу. Геть звідси!

— Не можу, — сказав корінь.

— Чому?

— Бо ви згинете, якщо я щезну. Я тримаю вас, годую, оберігаю від падіння".

Оце й усе. Запам’ятай, синочку, що корінь — народ. Які б не були прекрасні плоди — учені, письменники, філософи, — всі вони живляться від кореня. Одірвешся від нього — кінець. Гниття, загибель, забуття…

Ну та сподіваюсь поговорити з тобою лице до лиця. Дуже сподіваюсь, Василечку. Надіюсь на твоє серце, на розум. Думай, працюй. Я вірю, ждатиму…

Вітання твоєму товаришу. Цілую тебе.

Мати.

З

Люба матусю, моя рідна!

Дуже, дуже щасливий. Ти не можеш уявити, яку розраду приніс мені твій лист. Я навіть читав дещо Михайлові. Він похвалив тебе. Каже — твоя мати справжній філософ. А все-таки не згодився з тобою відносно майбуття.

Він каже, що твої мрії чудові, але утопічні. Не можна на маленькій Землі вирішити всі проблеми. Сама обмеженість планети не допустить

цього. Вже в кінці цього сторіччя людей буде більше шести мільярдів. Одної лише їжі треба силу-силенну. А інші потреби? Отже, лише широке відкриття космосу для людства дасть рішення більшості проблем. А там вже можна буде розкривати індивідуальні здібності людини.

Ти не сердишся, матусю, що ми з тобою полемізуємо? А втім, досить філософії. Мені дуже сподобалася дідівська притча. Я все це розумію, мамо, але життя не переконало мене. Я буду думати. Я ще не охопив розумом того, що ти називаєш коренем.

Ми вже далеко від Білухи. Катунь ширшає, вода в ній зелено-прозора. Над берегом стоять ялини й модрини, вище — в горах — кедри. В долинах багато дикої цибулі й часнику. Я збираю, ми варимо суп з концентратами, заправляємо зеленню. Дуже смачно. Мінерали трапляються дивовижні. Вражаюсь, скільки навіть у мертвій (так званій "мертвій") природі приховано невичерпної краси. Недавно я знайшов смарагд. Дуже великий. Михайло каже, що рідкісний екземпляр. Зітхає: тепер в найближчих роках завариться каша, проведуть шляхи, загримлять вибухи. Прощай, тиша, црощай, неторканність чарівної долини...

Я одкладаю деякі зразки. Привезу колись. Подарую школі. Може, ще кого-небудь потягне в далекі краї.

Я вже маю багато грошей. Та нікуди їх дівати. Пошлю тобі, купиш собі що-небудь. І не подумай відмовитися — ображусь. У мене до тебе прохання — якщо можна, вишли яблучок. З нового врожаю. Грушок з нашого саду. Тут у горах є порічки, чорна смородина, синій барбарис. Де-не-де знаходили суниці.

Вчора була страшна гроза. Ми нап’яли шатро. Одсиджувались. В сусідню вершину вдарила страшенна блискавиця. Ніколи не бачив такої. І грім тріснув такий, що я думав — гори заваляться.

Було одиноко й трохи страшно. І вперше захотілося до тебе. До людей. Сам собі я видався одірваним листком. Потім гроза пройшла, пройшло й те відчуття. Тепер знову усміхаюся.

Скучаю за Дніпром. За луками. Тут прекрасно, але все ж тягне до того, рідного. Кортить покупатися в дніпровській воді. Побігати по піску. В Катуні вода холодна-холодна. Але ми купаємося щодня. Звикли. Дуже здорово. І ні нежиті, ні кашлю не боїмося.

Ждатиму листа від тебе. Вітання бабусі. Пиши, які в тебе новини. Цілую тебе міцно-міцно…

Вася.

4

Дорогий синку!

Послала тобі яблук і груш. Ще не виспіли як слід. Нічого, по дорозі доспіють. У нас всі здорові. Баба Химка застудилася була, лежала два тижні, а тепер уже ходить, курей колошкає на городі. Сміється, каже, що, мабуть, безсмертна. Вітає тебе, цілує…

Радію, що в тобі відбувається поворот. Думай, думай. Не хочу сперечатися з вами, молодиками. То стара історія — бажання переплюнути батьків. Я не проти, стрибайте, заперечуйте, шукайте! Аби справді шукали. А все інше — прийде. Повір моєму досвіду.

Я вже сказала учням, що ти подаруєш їм колекцію мінералів. Дуже зраділи. Не можуть дочекатися. Чи не можеш ти вислати посилкою подарунок? Якраз встигне до нового навчального року. Ото буде радості!

Село красується. Все зріє. Городина гарна, жита вище голови. І в лісі урожай. Я вже ходила разів з п’ять по гриби. І насушила, й намаринувала. Вишлю тобі баночок зо дві. До картопельки дуже смачно. А найкраще— якби ти сам приїхав до нас у гості. Жду не діждуся!

Цілую

Мати.

5

Здрастуй, матусю!

Вже поїли твої яблука, груші. Вже сто разів дякували-передякували. Тобі, мабуть, не раз гикалося. Колекцію вислав. Ледве вблагав. Лаявся пілот вертольота, казав, що пошту завантажувати камінням — абсурд. Ждіть, в кінці серпня надійде.

Багато працюємо. Дуже втомлююсь. Але увечері, коли відпочиваємо, так приємно! Руки гудуть від утоми, на серці легко, співати хочеться. Може, саме так відчуває себе бджола? Пам’ятаєш, ти мені казала про бджолу?

Кілька днів тому трапилась дивна пригода. Від Катуні ми завернули в глибоку долину, там тече струмок. Михайло зацікавився рідкісною жилою. І тут ми надибали маленьку хатинку. Майже як у казці — хатка на курячих лапках. А в ній — стара-старезна бабуся. Вся в чорному. І літня жінка, а з нею п’ятеро дітей. Виглядають з-за кущів, як зайченята, бояться підійти. Ми до бабусі, питаємо, хто вони, звідки, як? Виявляється, що вони старовіри, ще до революції поселилися тут, так і живуть. Втекли від антихриста. Що за антихрист, який він — толком не знають. Син тієї бабусі й чоловік жінки уже померли. Лишилися вони самі з дітьми. На дітях парша, на голові ковтуни, воші їх заїли. Страшно було дивитися. Питаю — чого їх сюди занесло? Жінка розповідає, що ще

за Петра Першого втекли їхні діди в Сибір, в гори, зберігаючи віру древню. Поселилися тут, почали хазяйнувати. А деякі не заспокоїлися на тому, шукали Біловоддя. Біловоддя — це, за їхньою вірою, царство таке, де нема багатих і бідних, де люди праведні і щасливі, всі живуть дружно і однією громадою. Шукаючи Біловоддя, вони селилися в самітних криївках, молилися богу, ждучи царства небесного за своє терпіння.

Ми дали їм мила, цукру. Діти одразу ж подружилися з нами. Дві дівчинки — старші, вже підлітки, а хлопчики дрібні, як мак, від трьох років до десяти. Ми повідомили на базу експедиції, їх заберуть в Усть-Кан. А там — до Бійська. Де ж це бачено — отак людям пропадати?

Того вечора ми з Михайлом мовчали, перезиралися. Замислились про одне й те ж. Про самотність. Щось ми не додумали. Не боюсь признатися тобі, матусю, в них сумнівах. Відокремлення — яке б воно не було — чи не є хвороба? Чи не є падіння?

Трагедія сім’ї старовірів глибоко схвилювала мене. Все передається через людей — подвиги, слава, знання. Ланцюг поколінь. Естафета. В самотині можна підготуватись до подвигу, але він здійснюється для людей.

Лежу увечері, дивлюсь на зоряне небо, вбираю очима вогні далекі, приміряю до них своє життя… Відчуваю, що не можу передати тонкого, нечутного плину тих дум, які спалахують у моїй свідомості. Жаль, що нема поруч подруги, дівчини, яка б розділила і мої шукання, і сумніви. І ніколи, напевне, не буде. Ту віру, віру в любов, неможливо відновити. Надто грубо розбили її…

Сім’ю старовірів одправили черговим рейсом. Вони спочатку опиралися, боялися, жахалися машини. А діти дуже раді. Ще б пак! Все для них нове. Тепер вони підуть у школу, людьми стануть. А тут жили — дикуни дикунами. Шлю тобі сердечні побажання, матусю. Цілую міцно-міцно тебе й бабусю.

Вася.

6

Спливало літо.

Забіліли, зажовтіли на городах гарбузи. Схилилися до землі важкі, повні соняхи — на радість курям і горобцям. Поповзли по шляхах машини, наповнені золотим зерном. Котилися зоряним плином теплі ночі, ніжним маревом, тяжкою працею, курявою битих доріг проходили гарячі серпневі дні.

Ярина Григорівна готувалась до нового навчального року, поралась на городі, чекала вісточки з далекого Алтаю. Помолодшала, поповніла, очі пояснішали, навіть хода стала твердішою.

— Ну, знацця, діла в Ярини з сином славні, — казали сусіди. — Що то радість! Горе не красить чоловіка!

Коли приходили від Васі листи, Ярина Григорівна кидала роботу на городі, йшла у ліс, в найгустіші зарості. Сідала на пеньку, розгортала білі аркушики, списані дрібним почерком. І чувся їй голос сина, і ніхто в не бачив, як сльози капали на рядки, розмиваючи сині букви. Потім вона довго сиділа мовчазна, дивилася замріяно в далечінь і думала, що більше не треба ніякого щастя їй, що вона має всю його повноту.

Одного дня коло воріт з’явився Терентій. Він тихо, непомітно зайшов до дворища, привітався. Ярина спостерегла, що він одягнений у простий полотняний костюм, як колись, у далекі роки. Обличчя змарніле, і живіт менший став.

— Що скажеш? — помовчавши, запитала Ярина. — Яким вітром?

— Не знаю, — гірко відповів Терентій, сумно дивлячись на неї. — Не знаю, Яринко, яким вітром…

— Чому ж до мене? Хіба щось забув? Хіба я щось винна?

— Не те, не те… Покараний я, Ярино. Страшно. Заносився високо. Впав боляче…

— Впав? Куди ж? — не зрозуміла Ярина.

— Зняли мене. Тепер знову в районі. Головою колгоспу. У Яринцях…

Вона усміхнулась самими очима.

— Чим же погано? Там великий колгосп. Люди працьовиті.

— Смієшся? — спантеличено мовив Терентій. — Вартий того. Від міністерства до голови колгоспу. Ганьба.

— Пусте, — втомлено сказала Ярина. — Амбіція одна й тільки. Хліб робиться в колгоспі, на землі, а не в міністерстві. Ти показав себе внизу, а вгору тебе понесла недобра година.

— Може, й правда твоя, — пробурмотів Терентій. — А тільки тепер, після міністерства, я став не той. Щось у нутрі згоріло. Нема радості ні від чого. Пробував косити, адже раніше так любив… не йде. Пішов на ферму — корови дратують. Здається, що люди сміються за плечима, пальцями показують. Був пан, став шмаровозом…

— Ех, Терентію, — суімно сказала Ярина, — ти й досі нічого не збагнув. Пан. Звідки у тебе, комуніста, пиха ота взялася? Та хлібороб найпростіший — паніше твого. Він хліб дає для народу. А ти його шмаровозом обзиваєш! Соромся.

— Лай мене, лай! — смирно сказав Терентій, зітхаючи. — Я заслужив. Тільки пожалій…

— Як же тебе пожаліти? — насмішкувато запитала Ярина. — Борщу насипати? Можна. Ходім-но до хати.

— Не жартуй, Ярино. Я серйозно. Я прийшов недаремно. Мене покинула та… вертихвостка. Ще й квартири половину одсудила. Отак я обдурений, опльований.

— Дивина яка, — знизала плечима Ярина. — Це можна було без ворожки сказати. Що ж ти гадаєші — за очі твої вона полюбила тебе? За чорні брови? Ой Терентію, Терентію, дурню ти нещасний!..

— Лай, лай. Винен. Прозрів. Лише тепер зрозумій, кого я втратив. Лише тепер… Ярино, вернися до мене. Вася хай приїде. Простіть мене. Хай знову буде сім’я. Я самотній, одинокий, як собака. Ярино, не відмовляй…

Довго мовчала Ярина, дивилася на колишнього чоловіка. Рівним голосом сказала:

— Все уже давно вирішено, Терентію. Неможливо з’єднати розбитий черепок. Неможливо зустрітися пішоходам, які пішли різними шляхами. Кожен крок віддаляє їх. Невже не розумієш? Для чого сходитися, ворушити попіл? Там жару нема. Вогонь не запалиш. А без вогню — яке життя?

— То що, — глухо озвався Терентій, опускаючи голову донизу, — кінець? Нема мені вороття?

— Чому ж? — дружньо сказала Ярина. — Думай, шукай. Я тобі двері не зачиняю й до нас. Якщо є бажання. Але склеювати сім’ю — ніколи. Вася вже не назве тебе батьком. Ти страшно образив його. Хто скаже,

скільки пережила дитина? Скільки разів він був над прірвою? Краще не торкатися тих рубців. Він вийшов на добру путь. Я підтримаю його. Може, колись, як заживуть рани — побачиш його…

Терентій мовчки повернувся, вийшов за ворота. Самотній, зігнутий, нещасний. Ярина дивилася йому вслід, дивилася в глибину свого серця, шукала там хоч крихту жалю за минулим. Ні, минуле зникло без сліду, як камінь, кинутий у вир. Людське співчуття до колишнього друга лишалось, але жалю за втраченим уже не було.

7

Скінчено щоденну працю. Гудуть від утоми ноги. Та тіло сповнене сили, повноти життя. Якби не вечір, можна було б іти далі й далі, міряючи кам’янисту стежину натрудженими ногами. Гори п’янять і дають незбагненну насолоду — спокій душі. Той спокій, якого так тяжко досягти серед гомону і штовханини життя.

Лежать під ялиною рюкзаки, молотки. Наношено величезну купу сухого віття. Вистачить до півночі. Хлопці розвели багаття, повісили над ним казанок з водою. Оранжеві язики радісно лижуть смолисту їжу, бризкають ярими іскрами в простір. Приємно сидіти на камені, мовчати, дивитися в огонь, думати.

Над горами мерехтять зорі. Михайло дивиться на них, а на його рудій юнацькій борідці виблискують промені багаття. Зітхнувши, він звертається до Васі:

— А ти знаєш — мати твоя правду мовить…

— Про що ти? — не збагнув Вася.

— Про те ж саме… Дивлюсь я оце на небо… І уявилось мені, що я в іншому світі. Інші форми. Екзотичні, не наші рослини, істоти, люди. Якісь

неймовірні споруди. Я пройшов мимо них, захоплено розглянув, перемовився з братами своїми космічними. А далі що?

Михайло замовк, ніби прислухаючись до власних думок. Приглушено шуміла Катунь, десь пронизливо скрикнув нічний птах. Вася занепокоєно ворухнувся.

— Не розумію, до чого ведеш? Ще недавно ти захоплювався такими перспективами. Нові істоти, нова культура, спалах знання. Синтез різних цивілізацій. Що з тобою сталося?

— Не поспішай. В мені це ще лише зав’язується. Ще не все вияснилось, не все завершено. Але думка моя проста. Та й не моя вона, а навіяна листом матері твоєї. Ми несемо в собі добре зерно. Те зерно повинне дати найповніший плід. Доки ми його не посадимо і не будемо поливати, доглядати, захищати — не жди плоду. Чи не так ми?

— Мишко, без викрутасів. Одразу бери бика за роги. Ти що — виступаєш тепер проти космічних польотів?

— Та ні, ні, — з досадою махнув рукою Михайло. — Невже ти такий тупий, що не вхоплюєш моєї думки? Хай будуть польоти, хай будуть найдивовижніші досягнення зовнішні, технічні, але все повинне розвиватись відповідно з головним — пізнати людину. Хто вона, звідки, куди йде? Зажди, не перебивай, я не скінчив думки. Ніяка інформація про кількість часток, про відстані до інших метагалактик, ні спектри інших систем, ні форми іншопланетних істот — ніщо не покращить нас, не наблизить самовдосконалення…

— Не згоден. Не згоден, — заперечив Вася, знімаючи казанок з вогнища. — Вже закипів чай, давай пити.

Михайло підставив свою чашку, Вася налив кип’ятку. Михайло гризнув кусочок цукру, сьорбнув паруючої рідини, одставив чашку вбік.

— Чому ж ти не згоден? Поясни.

— Тому, що пізнання зовнішнє все-таки допомагає розкриттю талантів людини, її особливостей.

— Може. Напевне, так. Але то буде зовнішній план. Серед сучасних вчених, спеціалістів є багато людей і черствими душами. Отже, ще щось потрібне. Самоочищення, самопізнання, саморозкриття. І тут мені згадалися слова твоєї матері. "Людина-райдуга, людина-квітка, людина-музика…" Слухай, це вище над всі інші мудрування. Вся моя минула балаканина не варта однієї цієї фрази. Не боюся признатися в цьому. Що з того, що ми будемо на Місяці, на Марсі, на Альфа Центавра? Що з того, якщо ми й там у серці збережемо егоїзм, пиху, бажання зверхності? Ти читав деяких західних фантастів? У них все ’дно гримлять галактичні війни, панують міжзоряні імператори, літають міжпланетні поліцейські, ревізори. Боже, яке страхіття! Вони цілком спокійно переносять свої зарази на міжзоряний простір, вважаючи, що їхня гидота є закономірною для безмежності!

Михайло замовк, ніби втихомирюючи своє обурення. Мовчав і Вася, задумавшись. Обидва потихеньку сьорбали чай, заїдаючи його сухарями. Допивши, Михайло вів далі:

— Колись я читав статтю одного великого вченого. Забув прізвище. Тоді не звернув уваги на його думки. А тепер згадав. Він писав про самозакоханість людського розуму. Про наш тисячолітній антропоцентризм, що дістався нам у спадщину від середньовіччя, від церковних догматів. Ми все міряємо від себе, від наших прагнень і рівня знаниня. Ми уявляємо іншопланетннх істот, їхню культуру, досягнення й спосіб життя відповідно зі своїми смаками та ідеалами…

— А як же інакше? — не стримався Вася. — Де взяти інші критерії?

— Уявити! — різко відповів Михайло. — На те людині і дано чудесний дарунок — уяву, фантазію, мрію! Так слухай далі, не перебивай. Він пише приблизно таке: ми, захопившись польотами, гігантськими спорудами, реакторами, гідростанціями, індустріалізацією, космічними планами, уявили собі, що саме в такому напрямі повинна йти всяка розумна цивілізація. І забули про те, що наша земна цивілізація лише в стані дитинства. І ті захоплені прагнення, які ми вважаємо закономірними для всього безмежжя, можуть бути характерні для дуже молодих істот. І далі він наводить приклад: в одному дворі живе хлопчик років десяти і старий професор. Дитина весь час ганяє футбольного м’яча, вибиває ним вікна, мучить сусідського пса, кішку, ганяє голубів, майструє самопали і робить ще безліч дуже буйних, смішних непослідовних речей. І це закономірно для такого віку. І дивлячись на непорушну постать професора, який щоденно сидить над книжкою, такий хлопчисько вважатиме його диваком. І не збагнути хлопцеві ні висоти мислі ученого, ні польотів його уяви, ні радості пізнання, яке не характеризується зовнішнім виявом, рухами, гримасами. Не знаю, як для тебе, а для мене цей образ пояснює все.

— Дуже цікаво, — пробурмотів Вася. — Хоч і несподівано.

— Інерція ума, — сказав Михайло. — Ми якщо вже щось почали, то продовжуємо його до абсурду. Виникли ідея використати енергію Сонця, її продовжили до безумства, — оточити Сонце суцільною сферою і жити всередині тієї сфери. Перебудова природи — давай завертати ріки з півдня на північ, з півночі на південь, розтоплювати кригу біля полюсів. І ніхто не подумає про те, що, може, така перебудова порушить природну рівновагу, приведе до жахливих катастроф. Та й чи потрібно це? А може, є інші методи пізнання Всесвіту? Закінчуючи статтю, той вчений так і каже: треба переглянути наші методи, визначити необхідність тієї чи іншої мети і відкинути поняття про особливе значення земної еволюції. Ми можемо виявитись однією з наймолодших цивілізацій в космосі.

Михайло вкинув кілька гілок в багаття. Вогонь знову підхопився, затріщав, осяяв обличчя хлопців. Вася охопив руками коліна, похитуючись, сказав:

— В тих думках є велика правда. Я теж відчуваю це. Може, ми й справді шукаємо свою жар-птицю. Хто скаже?

— Годі, давай краще спати, — мовив Михайло. — Може, у сні прийде вирішення проблеми.

— В горах нічого не сниться, — пожалівся Вася. — Спиш як убитий.

Він встав з каменя, потягнувся. Глибоко вдихнув повітря, напоєне запахом хвої, квітів, диму. Прислухався до шуму Катуні, охопив зором огнисту безодню неба.

— Правда твоя, Михайле. Десь близько, близько рішення радості буття… Десь зовсім поряд, а ми не бачимо його. Здається, варто лише збагнути зв’язок отих далеких зірок, оцих гір, ніжність землі, таємничу мову вогнища, мрії людей… І все з’ясується, стане на місце.

— Немало захотів, — усміхнувся Михайло, стелючи спальний мішок і залазячи в нього. — Синтезувати безмежжя. Ну нічого, аби залишилася невдоволеність у душі. Нема гірше, коли людина вважає, що вона все пізнала, все знає. Така людина — камінь. Ідол. Ну, а тепер спати. На добраніч, Василько.

— На добраніч, Михайле…

8

Ранок почався нещасливо. Хлопці переходили вбрід потік. Михайло посковзнувся, впав з каменя. Вася почув крик. Він кинувся на поміч, підхопив товариша під руки.

— Рацію, рацію рятуй! — простогнав Михайло. — Замокне ж!

Вася зняв з плечей Михайла рюкзак, сумку з рацією, одніс на берег. Вернувся, брьохаючи в крижаній воді, назад. Михайло крутився серед потоку, обличчя в нього було спотворене гримасою болю.

— Михайле, вставай! Михайле, що з тобою? — піднімав його Вася.

— Тихенько, — просив Михайло. — Здається, переламав ногу.

Вася витягнув товариша на берег, допоміг сісти на траві. Зняв з правої ноги черевика. Вище щиколотки шкіра посиніла.

— Внутрішній перелом, — крізь зуби просичав Михайло. — Дай бинта.

— Що ж будемо робити? — розгублено запитав Вася, хапливо розв’язуючи рюкзак.

— Викликай базу. Хай висилають вертоліт.

— А я? Теж з тобою? Зйомку не закінчимо?

— Дурню. Хіба я незамінний? Дадуть іншого техніка… Бинтуй… Ой, не тисни так… А жаль… Я з тобою… як з братом…

— Ти повернешся, Михайле. Ми будемо разом.

— В це літо ні… не встигну… А потім — добре було б… не забувай друга… пиши… А тепер викликай Бійськ. Я скажу… що передати… або краще сам…

Вася розстебнув полотняний футляр рації, ввімкнув її, надів навушники, взяв мікрофон. Тихо покликав:

— Катунь. Катунь. Викликає Дятел. Дятел. Дятел…

— Дятел? Чую тебе, — почувся далекий дівчачий голос. — Це ти, Рижик?

— Це Вася. З Михайлом нещастя!

— Що таке? — затривожився голос. — Він може говорити?

— Даю мікрофон.

— Лідо, — сказав Михайло. — Дурна випадковість. Зламав ногу. Ідіот, звичайно. Що? Терпіти можна, але ходити не можна. Прошу вертоліт. І нового техніка. Маршрутну зйомку треба продовжити. Так і передай начальнику. Вася вже нахапався, дещо може й сам… але привезіть техніка… Зробиш?…

— Зроблю все. Розіб’юсь, а сьогодні все буде!

— Розбиватись не треба. Досить, що я розбився… Дякую тобі, Лідусь. До приємної зустрічі…

Михайло віддав Васі мікрофон, заплющив очі. Обличчя його почервоніло від напруги, по щоках котився піт.

— Які дурниці, — прошепотів він. — Одна дрібниця вибиває тебе з ритму життя. Як писав Маяковський: "У меня гвоздь в сапоге кошмарней, чем фантазия у Гете"… Поможи мені трохи вирівняти ногу… Ссс! А тепер принеси кору модрини… Отам під деревом… бачиш?…

Приклади… Чудово… Ху, аж у голові млосно… А тепер бинтуй… А знаєш… легше стало… тільки ниє десь в нозі.

Михайло повеселішав, витер з чола рясний піт. Торкнувся пальцем руки товариша.

— Слухай. На прощання скажу тобі одне.

— Що?

— Я трохи грав, Васю.

— В чому? Що ти говориш загадками.

— Казав, що люблю самотність. Це неправда. Я сам себе дурив. Люблю людей. Дуже люблю. Товариство люблю. Особливо дівчат люблю. Я годинами гуляв по парку, дивився на жіночі обличчя. Вони мені здаються неземними створіннями — легкі, граціозні, чарівні… А особливо… мати з дитям… Пам’ятаєш, як Шевченко писав… "нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим".

Вася розгублено дивився на товариша.

— Мишко… ну що ти? Ну що сталося?

— Не знаю, друже мій, мені радісно… Ми приховуємо самі себе, своє єство від інших, замикаємось. Я тобі розповім, чому я був таким, чому вихваляв самотність.

Це ще зі школи… Ми сиділи разом з однією дівчиною за однією партою. Оксана. Коси, як галчине крило. Очі, мов ніч. Ми товаришували. Я їй допомагав готувати уроки. Навіть ходив додому. Потім ми виросли.

Товариське почуття стало іншим… Ти розумієш… Я задихався, дивлячись на неї. Я був готовий на що завгодно ради неї… Ти не смієшся?

— Сам знаю таке, — понуро озвався Вася.

— Але я… ти сам бачиш… я негарний і боявся.

— Ти дурний!

— Не дурний, Васю. Не дурний… Я ж дивився в дзеркало. Плювався сам на себе.

— Ідіот!

— Не лайся. Дай доказати. Ми скінчили десятилітку. Був вечір. Випускний вечір. Танці, ігри. Я танцював з нею. Вона була весела й щаслива. І я сказав…

— Що сказав?

— Що… люблю її.

— А вона?

— Вона не відповіла нічого… Нічого, Васю… Вона лише подивилася на мене, так подивилася, ніби я був скорпіоном… Ти розумієш? Можна мати негарного товариша, але коли він признається в коханні… його зневажають! О, той погляд! Я його не забуду ніколи! В мені вона бачила тільки ластовиння, руде волосся, ніс бараболею.

— Ну навіщо ти так? — обурився Вася. — Хіба краса людини визначається формою?

— І формою, — вперто сказав Михайло. — Не прикидайся. Я покинув її серед танцю. Я більше не наближався до неї. Я пішов з вечора. Потім — технікум, робота. Але відтоді закортіло самотності. Ти розумієш?

— Розумію, — прошепотів Вася.

— А тепер… як мені припали до серця слова твоєї матері… Людина — квітка, людина — райдуга. Хай навіть у людини не гармонійне обличчя, а якщо душа чиста, ясна — її люди повинні побачити. Ось куди треба йти… Досягти такого самовираження, щоб чудова душа пробилася крізь випадкову форму, що дісталася тобі спадково…

— Справжня людина пізнає сердечність і тепер, — сказав Вася. — І крізь будь-яку форму.

— Не так просто, — прошепотів Михайло. — Не так просто… Але я нині прозрів. Не треба тікати від людей…

— Михайле, в тебе обличчя змучене… дуже боляче? Може, щось зробити тобі? Може, води хочеш випити? Приляж отак, прихились до рюкзака.

— Дякую, Васю. Не треба нічого… Або знаєш що? Назбирай цибулі там, у долинці… Звари супу — скуштую на прощання, подихаю димком…

9

Вертоліт виринув з-за скелі, сповнивши долину Катуні різким гуркотом. Вася замахав руками. Пілот помітив геологів, зробив коло, повів машину вниз. Захитались низенькі модрини, курява знялась над берегом. Вертоліт сів. З нього вискочив невисокий хлопець у чорних окулярах, з чемоданчиком в руці. Побіг чимдуж до геологів. Побачив Михайла, який лежав біля рюкзаків.

— Як? Дуже? Зовнішній? — крикнув ще здаля.

— Та ні, ні! — з досадою гукнув Михайло. — Нічого страшного нема.

Лікар схилився над пораненим, помацав ногу. Михайло скрикнув.

— Негайно в машину, — наказав лікар. — Огляну там. І зроблю укол. Обійдемось без носилок?

— Обійдемось, — сказав Вася. — Мишко, чіпляйся руками за шию. Я тебе сам…

— Не втримаєш…

— Втримаю.

Вася підхопив товариша на руки, з натугою підняв, поніс до вертольота. Лікар поспішав рядом, схвально поглядаючи на плечисту худорляву постать Васі.

З машини вийшов пілот, за ним ще хтось.

— А то хто? — запитав Михайло.

— Новий технік, — пояснив лікар.

— Жінка? — здивувався Михайло.

— Дівчина. Недавно скінчила технікум. Проходила практику в Саянах. Приблизно такий же профіль.

— Ну, Васю, тримайся, — прошепотів Михайло. — Не знаю, як ти з нею спрацюєшся.

— Я з тобою втечу, — похмуро видихнув Вася, наливаючись рум’янцем. — Не хочу залишатись.

— Не корч дурня, — прошипів Михайло. — Ще не вистачало твоїх штучок. Залишайся… Мовчки працюй…

Вася, не дивлячись на нового техніка, вніс товариша в кабіну машини, допоміг сісти в крісло.

— Принеси мені речі, — тихо сказав Михайло. — Записи — їй. Поясниш все що треба. Не дмись. Будь лицарем. Ти ж колись розповідав мені про свою мрію… не забувай же.

Вася мовчки побіг до вогнища, захопив особисті речі Михайла, одніс до машини. Пілот — білявий хлопчина — кивнув на дівчину, що захоплено розглядала краєвид:

— Рекомендую — технік-геолог товаришка Чайка. Все інше вирішуйте на загальних зборах геологічної партії. Протоколи рішення передасте на базу експедиції. Ха-ха! Бажаю успіху! Ось тут захопи, хлопче, деякі консерви. А тепер прощайся. Нам пора — обіцяли синоптики хмари.

Вася простягнув товаришеві руку. Той міцно потиснув її, мовчки дивлячись в сумне обличчя друга.

— Дивися ж, не забувай…

Вася вискочив з машини, рушив до вогнища. Дівчина йшла за ним. Почувся її дзвінкий голос:

— Не дуже люб’язно. Ти що ж, не помічаєш мене?

Він зупинився, напівобернувшись, буркнув:

— Здрастуйте,

— Запізнився, — весело засміялась дівчина. — Вітатися треба при зустрічі. Мене звати Зоя. Зоя Чайка.

— Вася…

— Та ще й Рибенко, — сказала Зоя. — Добре, що на базі сказали. А то з тебе багато не витягнеш.

Вася мовчки пішов далі. Загриміли мотори вертольота, машина піднялася в небо, круто звилась над скелею, попливла вздовж ріки. Вася помахав рукою їй вслід. Зітхнувши, почав збирати начиння в свій рюкзак. Не дивлячись на Зою, тицьнув їй зошити з записами Михайла, карти. Вона, не розглядаючи, поклала їх у свій рюкзак.

— Їсти хочете? — запитав Вася.

— Ні. Тут повітря таке — без їжі можна прожити. Краса дивовижна — як у раю.

Васю дратував її легковажний тон. Щойно сталося нещастя з Михайлом, а вона радіє. Черства така, чи що? Він косо глянув на неї. Дівчисько! Кирпата, баньката. Очі, як у сови, — великі, сірі. А волосся — ніби стріха солом’яна. І шия, наче в чорногуза, тонка і довга. Худа, наче вовк узимку, невідомо, як вона той рюкзак нестиме…

— Яка там краса, — буркнув Вася, надіваючи рюкзак. — Мені не до краси. Михайло ногу зламав, а ви…

— Ну й що? — здивувалась дівчина. — Якщо так приймати до серця всякі нещастя, то взагалі жити не можна. Не тільки краси, а й смислу не побачиш. Кожної секунди вмирають люди на землі. І народжуються. І калічіють. Тоді давайте сядемо та й будемо плакати.

— Дурні жарти, — образився Вася.

— А я не жартую, — м’яко сказала Зоя. — Я кажу, що думаю. Ну — в путь? Показуй, доки я оговтаюсь. Де наступна зйомка по плану?

— Два кілометри звідси.

— Ходімо. А вогнище треба закидати землею.

— І так загасне...

— А як ні? Глянь — на тім боці стоять чорні стовбури. Ще в тридцять третьому пожежа була. Теж хтось махнув рукою, мовляв, сам вогонь погасне.

Вася мовчки загорнув жар землею, Зоя допомагала йому. Потім впряглася в рюкзак. "І як не переломиться?" — здивувався хлопець.

Вони йшли по вузькому карнизу над Катунню. Внизу скаженів вир, біло-зелені пінясті гриви скакали над порогами. Хлопець поглядав на річку, з холодком у серці думав про свою супутницю. Хоч вона й несимпатична, але треба оберегти її. Може, забрати від неї частину вантажу? А то злякається, впаде.

Він зупинився, поглянув на дівчину. Зоя йшла рівним, пружним кроком, захоплено дивлячись навколо. Лямки врізались у її худенькі плечі, але дівчина ніби й не помічала того.

Вона запитливо глянула на Васю.

— Ти щось хотів сказати?

— Ні. Я так… Нічого…

Зоя знизала плечима. Дметься, прикидається суворим, непривітним. А по очах же видно, що добрий.

Вони минули небезпечний карниз, вийшли в квітучу долину. Тут на схилах гір треба було брати зразки. Вася скинув рюкзак, взяв молоток. Зоя розгорнула карту, почала розглядати…

Увечері вони вибрали місце в глухій затишній ущелині. Вася розпалив вогнище, набрав з Катуні води, повісив казанок над багаттям. Зоя занепокоєно оглядала небо. Над Катунським хребтом купчилися хмари. Призахідне сонце багрянило їх, надавало зловісного відтінку. Дівчина задумливо сказала:

— Може бути гроза. Треба пошукати захисту.

— У нас є поліхлорвінілові покривала, — озвався хлопець. — Можна вкрити мішки.

— Нецікаво лежати в мішку під дощем, — хмикнула дівчина.

Вона заходилася нишпорити в скелях. Невдовзі радо загукала:

— Є! Як хата. Будемо ночувати тут.

— Я люблю під дощем, — пробурчав Вася.

— Що ти сказав? — весело запитала Зоя, повертаючись до вогнища.

— Я кажу, що на повітрі краще...

— А... Ну дивись, тобі видніше...

Вона присунула плоский камінь до вогню, скептично оглянула хлопця.

— А куртка в тебе під пахвами розлізлася. Давай — я зашию.

— Ще не вистачало, — опалахнув Вася. — Сам умію.

— А чого ти сердишся? Я вмію краще — дівчата ж учаться змалку.

"Життя не дасть, — сумно подумав Вася. — Потім випрати запропонує, ґудзика пришити. Справжній дитячий садочок з мене зробить. І чого я не втік разом з Михайлом?"

Він не помилився. Зоя зупинила погляд на його ріденькій смішній борідці. Несхвально мовила:

— А борода тобі не йде. Якби борода справжня, а то... три волосини... Коли б знала — механічну бритву привезла б.

Цього Вася вже не міг витримати. Він фуркнув, устав з каменя, одійшов до берега. Або треба дати радіограму, щоб прислали іншого колектора замість нього, або щоб прислали хлопця-техніка... А як пояснити? Що сказати начальнику? Характери не зійшлися? Смішно... Треба терпіти. Мовчати. Лишилося небагато. З місяць. Вже холоднішає, незабаром в горах підуть сніги.

— Іди чай пити, — гукнула Зоя.

— Я не хочу.

— Чому ж? Ти сам поставив. Іди, чого сердишся? Не розумію. Страшне яке — бороду його зачепила… Носи, як охота, синицям на сміх.

Вася мовчки вернувся до багаття, налив собі кип’ятку, кинув дрібку заварки. Зоя розв’язала свій рюкзак, вийняла вузлик, добула печиво. Набрала пригорщу, подала хлопцеві.

— Бери. Мама прислала. Домашнє.

— Не треба. Я ситий…

— Бери, бери. Це ж мамине.

Він посопів ображено. Все-таки узяв. Одкушував печиво, запивав чаєм. Солодке тісто тануло в роті, нагадувало щось знайоме, близьке. Таке пекла бабуся Химка і мати. Хлопцеві стало сумно.

Яскраво уявився вечірній Дніпро, кружало місяця в плині ріки, дівочі пісні…

Зоя, ніби відчувши його думки, мрійливо сказала:

— У мене мама добра. Як сонечко. Хто на неї дивиться — той сміється. Не можна сумувати з нею. І все, що вона робить, добре. І борщ. І коржики. І каша. І хату помаже — хата сміється. А город посадить — городина веселиться. Не віриш?

Вася невиразно мукнув.

— Це точно, — вела далі Зоя, прихльобуючи чай. — Я на власному досвіді переконалась. Як добра людина, то й справа в неї добра. А як зла — краще не бери в неї ні товару, ні речей.

— Ну, це ви вже занадто, — не стримався Вася.

— Не занадто. Зло передається в працю. Точно. Як людина працює з любов’ю — один результат. А як з люттю — зовсім інший.

— Он які імперії будувалися на рабах, на злобі, — сказав Вася. — Єгипет. Рим. Візантія… Піраміди, храми… Все на стражданні, рабською силою побудоване.

— О, о! — підхопила Зоя. — Ти сам мені підказав. Побудовані вони на люті, на злобі, — такий з того й толк вийшов. Ніякого добра ті храми та імперії не принесли. Вся історія про це каже. І ніколи в майбутньому ніхто не побудує щастя на люті. На рабстві. А що — ні? Точно кажу. Тільки добром. Дружно.

— На словах — гарно, — зітхнув Вася. — А в житті…

— А що в житті? Треба так і в житті. Не слова говорити, а діяти. Не ждати від когось, щоб він показав тобі взірець добра, а самому бути добрим і чесним. А як же? Точно кажу.

Вася мовчав, роздумував. Свідомість ще протестувала, не приймала до себе цю дівчину з її безпосередністю, з її невимушеністю. А Васі так хочеться віри в людей. Ой, як хочеться…

Над долиною котилася імла. Зашуміли високі ялини під поривами вітру. Язики полум’я хиталися в різні боки. Вася устав з каменя, заховав чашку.

— Насувається негода, — сказала дівчина. — Ходімо в схованку.

— Я буду тут.

— Як хочеш… Я пішла…

Вона зникла в сутінках. Вася розіслав спальний мішок, скинув куртку, підклав під голову, роззувся. Збігав до Катуні, помив ноги. Вода була крижана. Ахкаючи, хлопець обмився до пояса. Обтерся шорстким рушником. Стало гаряче, приємно. Він надів сорочку, повернувся до вогнища, заліз у мішок. Дивився на грізну буряну височінь, прислухався до звуків ночі. Жарини в попелі жевріли, підморгували.

З мороку почулася пісня. Зоя співала щось бравурне, модне, без слів.

— Кривляка, — несхвально сказав Вася. — Навіть наодинці викаблучується.

Пісня стихла. Потім почулася знову. Тепер голосок Зої виводив сумну мелодію.

Та колись ми кохались, як зерно в орісі,

А тепер розійшлися, мов туман по лісі…

Вася мовчав. Слова осуду зникли. В серці потепліло. Перед очима попливли далекі образи дитинства. Повінь на Дніпрі, ніжне вербове віття схиляється до води, миє новонароджене весняне листячко. Човен легко лине над темною хвилею. Батько на веслах, мати — на кормі. Гойдається човен, журливо співає вода, а мати виводить глухуватим м’яким голосом. Батько вплітає в пісню свій баритон, задумливо вторить матері:

Налетіли гуси з далекого краю,

Скаламутили воду в тихому Дунаю…

Скаламутили. Назавжди… Розлетілися химерні мрії дитинства. І за дитячими лагідними образами виникли темні постаті дійсності. Чому? Чому так сталося? Чому люди не зберігають назавжди той чарівний аромат безпосередності й щирості, який виявляється в кожної людини у дитинстві?

Хвилі втоми колишуть хлопця. Гойдають. Перед ним з’являються великі сірі очі. Зоя… Дивиться прямо на нього, свариться тонким пальчиком:

— Навіть камінь, знайдений доброю людиною, буде сяяти краще. Я певна, що алмази в руках злих людей приносять горе. І борщ, зварений злими, стає отрутою…

Вася сміється. Йому приємно слухати її дзвінкий голос. Але не можна показувати цього. Бо вона подумає що-небудь. А потім прийде горе. Горе… Вася не хоче його повторювати. Краще йти самотньо або дружити з хлопцями, такими як Мишко… славний друг… Треба написати йому і мамі.

Сон непомітно опанував хлопцем. Він не бачив спалахів блискавиць, не чув погроз лункого грому. Та незабаром з неба впали перші краплі дощу. Погустішали. Заторохтіли по мішку. Грякнув грім. Вася злякано розплющив очі, швиденько виліз з мішка, витягнув поліхлорвінілове покриття, загорнувся в нього і сів на рюкзак. Знову сяйнула блискавиця. В її світлі хлопець побачив тоненьку темну постать на тлі скель. Вона кричала, вимахувала руками.

— Васю! Біжи сюди! Я ж казала!

Він зібрав начиння, буркочучи щось, подався до схованки. Дівчина плескала в долоні, дражнила:

— Ага. Не витримав! Я завжди вгадую, коли буде гроза. Правду кажу. Мене мама навчила.

10

Вранці над горами виглянуло сонце. Роси лежали на травах, на деревах, райдужно одсвічували.

Вася, виглянувши з мішка, сторожко озирнувся. Зої вже не було. Він швиденько одягнувся, склав мішок. Вийшов із схованки. Дівчина непорушно стояла на березі, прислухалась до чогось нечутного. Відчувши кроки Васі, повернулась до нього.

Він побачив зачудований погляд, відкриті пелюстки вуст.

— Земля святкує, — прошепотіла вона. — Їй сьогодні радісно. Правда?

— Хіба вона відчуває? — здивувався хлопець. — Ти так мовиш про землю, ніби вона жива.

— А хіба мертва? — вражено запитала дівчина.

— Ну, неорганічна, — знизав плечима Вася.

— Слова, — зітхнула дівчина. — Ти поглянь. Навіщо терміни — органічна, неорганічна? Все навкруги — ніби казка. Трави, дерева, гори вітають сонце. Хіба не відчуваєш щасливого настрою природи? Вчора була гроза, захоплення, очищення. А сьогодні — умиротворення, спокій, ласка, ніжність.

— Суб’єктивне сприйняття, — сказав Вася.

— Хіба? Я знаю, що навіть в найбільшому горі чи злості людина зверне увагу на красу природи і заспокоїться.

— Так можна прийти до висновку, що земля відчуває, як ми її довбемо, — усміхнувся хлопець.

— Може, й відчуває, — помовчавши, відповіла дівчина. — А звідки ти знаєш, що не відчуває?

— Колись я читав роман Конан-Дойля, — сказав Вася. — Про те, як хотіли добратися до гарячих надр землі, а вона дала відсіч.

— Знаю. Я теж читала. "Коли Земля скрикнула". І в мене такі думки виникали. Візьми Землю в цілому… Її зародження, розвиток життя. Ось у просторі виникає газова куля. Вона ще однорідна, досить проста. Потім охолоняє, стає твердою. Пізніше на ній виникають материки, океани… Елементи, складні речовини. А з них утворюються перші краплини життя, ускладнюються… З’являються рослини, тварини…

— Знаю, — буркнув Вася. — Кожен школяр проходить це.

— Проходить, то проходить, а думає не кожен, — засміялась дівчина. — Все ж породжене Землею. Від амеби до людини. Збагни! Все — результат ЖИТТЯ ЗЕМЛІ. І ми — люди — клітини планети. Її вищі клітини. І входимо, як частка, в її організм. Ми — це своєрідний мозок Землі… Невже не ясно?

— Логічно, — пробурмотів Вася. — Треба подумати…

— От бачиш, — зраділа дівчина.

— Тільки він не діє одностайно, — сказав Вася.

— Хворий, — переконано заявила дівчина. — Війни — хвороба. А настане час— він буде як єдине ціле. Тоді людство стане, мов одна істота.

— Все це так, — непевно сказав хлопець, дивлячись на бурхливу течію Катуні. — А докази?

— Ти ж що — хочеш, щоб Земля заговорила з тобою?

— А чого жі

— Багато захотів. Це все ’дно, якби клітина на моїй руці чи на нозі вирішила зав’язати стосунки зі мною. Якщо їй боляче або неприємно, мій мозок відчуває, і я реагую. Чухаюсь, лікуюсь, відпочиваю. Але ввійти в свідомі стосунки неможливо. Так і в цьому випадку. Реакції планети грандіозні — землетруси, грози, катаклізми, опускання й підняття материків, виверження вулканів. Ось яка мова Землі. Спробуй збагни її!

— Начиталась ти фантазій, — зітхнув Вася. — Хіба це геологія? Суцільна вигадка.

Зоя солодко потяглася, схилилася до ріки, хлюпнула кілька разів собі в лице. На її обличчі заграла лукава посмішка.

— А хто тобі сказав, що це не геологія? — запитала вона. — Геологія — це знання про Землю. А коли виявиться, що планета не мертва, а жива, то що? Закрити геологію? Знаєш, учені вже підходять до цієї думки. Я читала. Все частіше кажуть про те, що вугілля не з скам’янілих дерев, а нафта не з мікроорганізмів. Що вони виникли в процесі внутрішнього розвитку Землі. Може, нафта — це якась лімфа планети? А вугілля — жировий шар. А вода — кров…

— То ми п’ємо кров планети? — засміявся Вася. — Аж страшно! І цідимо лімфу. І видовбуємо жир. І лупаємо своїми молотками кості Землі — скелі. Чи не так?

— Нічого страшного нема, — спокійно заперечила Зоя. — Порівняй із власним організмом. Адже клітини мозку у нашому тілі живляться кров’ю, лімфою, жиром. Чому ж нам — клітинам Землі — не робити те саме? Справа в тому, шоб ощадно користуватись тим багатством, не виснажувати свою матір. А то ліси вирубують, повітря засмічують, надра видовбують… А воно ж не відновляється. Всьому є кінець. І земним багатствам теж наступить кінець. Знищуючи Землю, ми знищуємо себе. Чи ж багато людей розуміють це?

— Надіються полетіти в інші світи, — сказав Вася.

— Клітини мозку сподіваються осісти на іншому тілі, умертвивши власне тіло, — гірко сказала Зоя. — Не вийде. Нічого не вийде. Ми повинні розвиватися разом з рідною Землею. І зробити її чарівним садом. Молодою і прекрасною. Щоб вона була, як наречена. І так буде, Васю. Коли настане комунізм. Тоді знаєш, як ласкаво будуть люди ставитись до планети? Як до матері. Відчуватимуть кожен її рух, кожен подих. Берегтимуть, ніжитимуть. І з її лімфи та копалин не потворні громіздкі машини робитимуть, і не зброю, не бомби, а будівлі ясні, дивовижні літальні пристрої — безшумні, зручні. Тоді вся природа стане як гармонійна музика.

— Гарна твоя мрія, — задумливо сказав Вася. — Ти б сподобалась моїй мамі. Вона теж така…

Він сказав цю фразу і схаменувся. Густо почервонів. А Зоя, ніби й не помітивши нічого, радісно озвалася:

— Справді? А хто вона?

— Вчителька.

— Я теж з дитинства хотіла бути вчителькою. А чому ти не розповідаєш про себе? Мені казали, що ти заочно вчишся в інституті? Еге?

— Угу, — промимрив Вася, схилившись до черевика. — Шнурки вічно рвуться. Я, мабуть, піду вже. Візьму проби. Тут по плану належить.

Зоя пильно подивилася на зігнуту постать хлопця, очі її посмутніли. Тихо одказала:

— Ну йди… Довби. А я тим часом зварю що-небудь. Гаразд? А потім — далі…

Вася зник за деревами, а Зоя довго стояла замислившись. Думала про свого супутника. Чому він такий відлюдкуватий? То прогляне ясний промінь в очах, то знову насуне чорна хмара, заступить радість.

Вона підійшла до Васиного рюкзака. Побачила куртку, яку він скинув. Усміхнулась. Дістави голку й нитку, сіла зашивати дірку. Одкусивши нитку, критично оглянула свою роботу. Назирила в рюкзаці дві пари брудних шкарпеток і картату сорочку. Однесла до Катуні, швиденько випрала.

Буркотіла собі під ніс:

— Як можна — носити в рюкзаці бруд?

Поправши, розклала сорочку й носки на камінні.

Потім, розпаливши вогонь, заходилася варити сніданок…

Коли Вася повернувся з ущелини, Зоя сиділа біля вогнища. Весело булькала юшка в казанку, на плоскому камені лежали дві розкриті банки консервів.

Дівчина схилилася перед Васею в жартівливому поклоні.

— Прошу. "Кушать подано!"

Він усміхнувся, кинув молоток, поклав сумочку з пробами біля рюкзака. І тут помітив випрані шкарпетки та сорочку. Люто кашлянувши, хрипким голосом сказав:

— Знаєш що? Я прошу тебе більше цього не робити! Я не маленький! І нічого лазити в чужі рюкзаки! Ясно!

Дівчина ображено засопіла, на її віях заблищали сльози. Вона терла їх кулачками, нібито захищаючись від їдучого диму. Стримуючи дріж у голосі, тихо мовила:

— Я хотіла як краще. По дружбі. А ти чмур невихований. Точно кажу! Більше не стану цього робити. Раз не хочеш — не буду! Сідай їсти, індик надутий!

11

Безліч ущелин, гір, потоків минули Вася з Зоєю. Двічі прилітав до них вертоліт, забирав зразки, привозив листи, продукти. Михайло повідомляв, що видужує, що нога зрослася, але ще не дозволяють ходити. Вітав Васю й Зою, бажав успіху, не лише геологічного. Хлопець вітання передав, а про побажання промовчав.

Минув місяць. Геологи наближались до Усть-Кокси, де Катунь зливалася з річкою Коксою і круто повертала праворуч. Там і кінчався запланований маршрут.

Стало холодно. В горах уже випадали сніги. На світанку мішки були всіяні ніжними кристалами інею. А вдень пригрівало сонце.

Одного разу пройшла гроза. Зоя й Вася знайшли затишок у скелі. Змучені, втомлені, вони поснули під шум сильного дощу. А Катунь клекотіла, повнилася водами, виступала з берегів. Геологи не відчували біди, аж доки люті хвилі не хлюпнули в їхню схованку. Рюкзаки, що стояли біля входу, попливли за водою. Зоя закричала, кинулася за ними. Вася перехопив її, стримав.

— Збожеволіла! — цокочучи зубами, сказав він. — Потягне хвиля, не вискочиш!

— Там же продукти, зразки, записи! — бідкалася Зоя.

— Тільки за останній тиждень, — сказав Вася. — А продукти — плювати! Жалко рації! Вертоліт лише через десять днів буде…

— Що ж діяти? — сумно запитала Зоя. — Скільки ще йти до Кокси?

— Днів три-чотири. Якби стежка — можна б швидше.

— Без їжі не пройдеш, — сказала Зоя.

— Зробимо пліт…

— А що — можна?

— Спробуємо, — сказав Вася. — Сокира осталась. Шпагат є. Ось у мішку. Чотири стовбури зв’яжу — і можна плисти. Як у Карпатах бокораші. Бачила?

— На фото.

— А я в житті бачив.

— А як переверне?

— Не переверне. Завернемо до берега, коли побачимо поріг. Та й нема порогів на цьому відрізку. Ну, я пішов. А ти, як хочеш, іди в кедрач, збирай горіхи…

Повінь трохи спала, але Катунь була каламутна, грізна. Низько над горами пливли сірі холодні хмари. Вася взяв сокиру, вийшов на берег, почав оглядати ялини. Кілька стрункіх дерев росло над спокійною затокою. Хлопець вирішив, що тут будувати пліт найкраще — не потягне за водою.

Він почав рубати, розраховуючи, щоб ялини впали у воду. Минав час. З нього вийшло сто потів, поки він звалив чотири стовбури. А ще треба було обчухрати віття. З берега цього не зробиш. Вася зняв черевики, штани, лишився в трусах. Спробував ногою воду. Холодно!

— Еге-гей! — закричала з лісу Зоя.

Вася озирнувся. Дівчина сиділа на кедрі, махала руками.

— Чого тобі? — крикнув Вася.

— Не лізь у воду. Застудишся-я-я!

— А як же інакше? Форель обгризе гілки, чи як?

Він, ахкаючи, ступив у воду, заходився обрубувати товсте віття. Дрібне можна й лишити, воно не заважатиме. Крижана вода допікала. Вася вискакував на берег, танцював, щоб зігрітись. Потім знову кидався рубати.

За дві години пліт був готовий. Вася критично оглянув свою роботу. Пліт вийшов незграбний, довгий, з хвостом — верхів’я ялин Вася не зміг відітнути. А може, й не треба. Пліт, схожий на рибу, краще триматиметься течії.

Хлопець ще вирубав дві довгі жердини, щоб штовхати пліт. Потім розвів вогнище — сірники він завжди тримав на грудях. Підсушив проти вогню свій та Зоїн мішки. Тим часом дівчина принесла з лісу дві пригорщі горіхів. Показала хлопцеві. Він скрушно похитав головою.

— Для білки на один зуб…

Я не винна, — жалібно сказала Зоя. — Нема більше.

— Не бідкайся. Зараз попливемо. За день доберемось до Кокси. Бач, як пре! Тільки слухайся мене!

— Буду слухатися, — покірно згодилася Зоя. — Командуйте, мій капітане!

— Мішки на плечі, — наказав Вася. — Щоб не замокли. Ось мотузка. Давай прив’яжу. А тепер — в путь… Не боїшся?

— Боюсь, — прошепотіла Зоя. — Але не дуже.

Вася зійшов на пліт, подав руку дівчині. Відштовхнувся від берега. Пліт заколихався, тихо поплив.

— Нічого, — задоволено скачав Вася. — Тримаються добре!

Він спрямував пліт по течії. Хвиля підхопила по: о, швидко метнула вперед. Пліт захитався на бурунах.

— Тримайся так, як лижники! — закричав Вася. — На зігнутих ногах!

— І довго? — Дівчина з тривогою поглядала на люту течію.

— Весь час!

— Васю, так у мене ж ноги одпадуть!

— Зате ціла будеш!

— Без ніг? Дякую тобі!

— Терпи!

— Терплю! Ой, ми на скелю налетимо!

— Не кричи! Я одіпхнуся! Так! От бач! Не треба паніки! А ти з того боку. Тільки слухайся мене!

— Єсть, капітане!

Вася дивився на подругу, і в серці його розквітала ніжність. Отака тендітна, невеличка дівчина, а тримається мужньо, як солдат…

Зоя піймала погляд Васі, жалібно всміхнулася.

— Чого дивишся? Я на мартишку схожа тепер. Одвернись!

— А я не на тебе дивлюсь! — пожартував Вася. — Я в душу заглядаю!

— Тим більше, — жахнулася Зоя. — Я дрижу, як заєць! Краще дивись вперед, а то стукнемось!

— Не стукнемось!

Пропливли мимо плота задумані ялини, суворі скелі, жовтіючі берези. Клекотіла Катунь, бризкала холодними хвилями на пліт, заливаючи їхні ноги. Дівчина тупцювала, цокотіла зубами, але мовчала.

— Може, пристанемо, — зрештою озвався Вася. — Ти, мабуть, замерзла.

— Та ні. Треба плисти далі. А то потемніє, тоді не можна буде…

На одному з поворотів підкралося лихо. Посеред ріки випнувся гострий, грізний поріг. По обидва його боки вода клекотіла, вирувала, спадала вниз потужною гривою. Дівчина судорожно скрикнула. Вася гарячково штовхав пліт ліворуч, до похилого берега. Не встиг! Течія люто закрутила пліт у вирі, вдарила переднім кінцем об скелястий берег і понесла на поріг. Вася схопив дівчину за руку, кинувся бігти. Стовбури розсілися, він шурхнув у воду, вдарився головою об сучок. На чолі показалася кров. Він побрів до берега, відчуваючи, що втрачає свідомість.

Зоя простягла йому руки, підтримала.

— Васю, Васю, — з болем у голосі шепотіла вона. Що тобі? Ти чуєш мене?

Він не відповів нічого. Відсутнім поглядом окинув берег, застогнав. На очі насунулась чорна пелена, захитався ліс, з гуркотом рушились гори…

12

Яка довга ніч! Безмежна ніч!

Зникають сили. Горять вогнем плечі, руки. Не чути ніг.

Хочеться впасти, заснути, відлетіти в безтурботний світ сновидінь. Не можна. Не можна! Вася непритомний. Йому погано. Вона не може дозволити собі відпочинку. Треба йти, повзти.

Треба добратися до людей!

Зоя на кілька хвилин зупиняється. Темно навкруги. Зривається сніг. Задубіли руки. Вона дише в долоні, схиляється до товариша. Він лежить у мішку, тьмяне обличчя непорушне, з вуст зривається стогін.

— Васильку… Що тобі? Ти чуєш мене?

— Мамо… Матусю — шепоче Вася. — Як ти далеко… не бачу лиця… твого… Темно… темно…

— Це я… Зоя, — плаче дівчина. — Ти чуєш мене? Я врятую тебе! Я знайду людей…

Хлопець не відповідає. Він глибоко занурений в похмурий світ марення. Дівчина знову впрягається в химерині санки — кілька лапатих віток ялини та спальний мішок — і бреде навмання по кам’янистому березі. На обрії світлішає, на гори поволі спадає біла пелена. Посилюється вітер. Сліпить очі. Не видно нічого. Можна впасти в ріку. Що ж діяти? Тільки одне — зупинитись і ждати дня. Аби лише Вася не замерз.

Зоя зняла з плечей мішок, накрила ним товариша. Сама скулилася біля нього, затулила од вітру й снігу. Руки засунула під пахви, дихала собі в пазуху, щоб не втрачати тепла.

Біля неї почав виростати замет. Покривав ноги, мішки. Їй хотілося спати. Тепла млость котилася в грудях, перед очима пливли зелені, райдужні кола…

А свідомість застерігала — не засни! Пропадеш! Зоя стріпувала головою, кидалася зі сну, зривалася на ноги, розганяла застиглу кров. Потім знову завмирала, скрутившись клубочком над Васею.

Час тягнувся невимовно довго. Здавалося, що нема людей, нема світу, лише вони вдвох, загублені серед неосяжності. І треба великого терпіння, щоб діждатися допомоги з інших цвітів. І чи прийде вона?

Хуртовина завивала. Над Василем виріс великий горб. Зоя не чіпала його, бо знала — під снігом тепліше. А їй лише одне — не заснути. Не дати, щоб кров захолола. Бігати, ворушитись, доки є крихта свідомості…

Останні сили. Останні проблиски свідомості. Гуде дзвін у просторі. Ні, то гуркіт вертольота. Невже не сниться? Невже насправді? Вона розплющує змучені очі. На засніжений берег Катуні сідає чорний довгохвостий птах. Біля нього з’являються люди. Біжать. Зоя полегшено зітхає. Сміється — щасливо, тихо. І засипає міцним сном…

13

Люба матусю!

Пробач, що довго не писав. Я трохи занедужав, але тепер уже гаразд. Тільки ти не турбуйся — нічого особливого. Так — нежить. Простудився. Маршрутну зйомку закінчили. Правда, повінь понесла записи кількох днів. Ну, нічого, база похвалила. Ми склали непогану карту. Я тобі не писав — у мене в останні дні був новий технік. Дівчина. Матусю, спершу мені було ніяково. Я навіть хотів утекти. А потім подружив з нею. Якби ти знала, яка це дівчина! Ти сама побачиш! Не дивуйся! Ми навесні приїдемо до тебе. Вдвох. Розумієш?

Я тепер зовсім інша людина. Цілком інша. Хандра зійшла, як нікчемна плівка. Я люблю життя. Глибоко, міцно, радісно. Я воскрес, мамо. Зоя повернула мені віру в людей. В любов. Я збагнув, що дивився на світ крізь окуляри амбіції, самозакоханості. Знаю й тепер — є погані люди, є злі люди, є холодні, нікчемні. Але більшість людей несуть в серцях іскри світла. Лише не всі його відкривають друзям своїм. Інколи соромляться, щоб не осміяли. Інколи забувають про те проміння, інколи бережуть — не знати для кого й навіщо!

Я згадую тепер, матусю, нашу дитячу мрію про лицарів краси… Які ми були смішні! Не постановами вирішується таке братерство й лицарство, не резолюціями, не словами, навіть найкрасивішими! Битвою життя кується така спілка, самовідданістю і дружбою — справжньою людською дружбою — в поєдинку з небезпекою. В надрах буття, в клекоті пошуків гартується серце.

Мамо, матусю, за ту нову радість мою вдячний і тобі, і далекому гуцулу Йвану Стотисячному, і милому другу своєму Михайлові, і моїй нареченій Зої, і тисячам людей— відомих і невідомих, бачених і небачених, які живуть, працюють, дишуть, кохають поряд зі мною на нашій планеті…

До зустрічі, моя рідна.

Жди нас — мене й Зою — в гості. Поклін Дніпру широкому, лісам тихим, лукам неозорим.

Твій син Вася.

ЕПІЛОГ

РОЗБИВАЮ ГРОМИ!

Вася й Зоя вийшли з автобуса, звернули з асфальту на ґрунтову дорогу. Метрів за двісті від широкою шляху почалося гірське село. З верховини пливли темні хмари, чувся гуркіт грому. Вася занепокоєно глянув на рожеве платтячко дружини:

— Треба бігти, десь заховатись. Насяде злива!

— Не розкиснемо, — усміхнулася Зоя. — Ходімо прямо до твого Стотисячного. Я жду не діждусь, хочу побачити таку легендарну постать.

— А ти його почуєш, — промовив Вася. — Раз почалася гроза, то він неодмінно задзвонить.

Люди з-за тинів з цікавістю поглядали на невідомих, віталися. Зоя роздивлялася чепурні будинки, хвалила.

— Одразу видно — майстри живуть добрі. От би запрошувати цих майстрів по всій країні. Хай би навчили… Щоб села були, як лялечки…

— Колись буде й таке, — сказав Вася. — Ось дзвіниця. А оце його хата. Тільки щось не видно нікого на дзвініці. Давай зайдемо.

Вони перейшли кладку, перекинуту через потік. На поріг видибала стара-престара бабуся. Поглянула підсліпуватими очима на гостей, закивала головою:

— Просимо, просимо. Такі файні люди, молоді. Заходьте до хати.

— Та ми б хотіли побачити Йвана Стотисячного, — сказав Вася. — Давно колись зустрічався. Тепер вирішили навідатися…

— Нема, — сумно мовила бабуся. — Нема Йвана. Одна я осталася. Скоро до нього піду. Еге, вже пора.

Вдарила блискавиця в сусідню гору, осяяла веселим полум’ям присмерк; бадьоро загримотіло по долині. Бабуся перехрестилася.

— І дзвіниця осиротіла, — додала вона. — Нема кому й подзвонити. Сови та сичі там живуть…

— Нема, — тихо прошепотів Вася. — Жаль. Так хотілося поглянути на старого…

Залопотіли потоки дощу об дах, заскакали краплі по калюжах, сива стіна заслала виднокіл. Грім посилився, блискавиці миготіли без упину. Вася зненацька схопив дружину за руку, потягнув під дощ.

— Куди ти? — закричала вона.

— Ходи за мною! Не питай.

Він пробіг по кам’яних плитах до дзвіниці, вскочив у напіводчинені двері, задихаючись, почав дряпатнсь по сходах.

— Що ти вигадав?

— Побачиш!

Ось вони вже біля дзвонів. Вася схопив вірьовку, розгойдав било. Лунко прокотився над селом, над горами удар міді. Другий! Третій!

— Для чого ти? — здивувалась Зоя.

— Розбиваю громи! — крикнув Вася. Зціпив зуби, невміло смикав вірьовки.

Бам-дзінь-бом! Бам-дзінь-бом! Бам-дзінь-бом!

Звуки пливуть уже рівніше, вилаштовуються в стрункі ряди, хвилюють, кличуть, звуть! Вони врізуються в чорно-синє грозове небо, навстріч блискавицям і гнівним громам, навстріч потокам зливи і ярим натискам бурі!

І прислухаються люди на полонинах, здивовано-радісно повертають обличчя до урочистого заклику. І витирає сльозу вдова Йвана Стотисячного, ніби вона знову почула рідний голос коханого мужа.

Розбиваю громи! — радіє дзвін.

РОЗБИВАЮ ГРОМИ! — гучно відлунюють гори.

Зоя уже не дивувалась. Збагнула порив Василя. Коли замовкає звук дзвону, коли падає в темряву смерті той, хто кликав людей проти грози, хай інший стане на його місце. Клич повинен звучати невпинно!

Чуєте, люди? Чатуйте серед грози. Хтось потребує вашої допомоги, вашого чутливого серця. Хтось блукає манівцями, хтось знемагає в самотині, хтось жагуче бажає побачити поряд з собою щире обличчя друга. Хто ж допоможе їм, коли ви заснете в грізну годину?

РОЗБИВАЮ ГРОМИ!